

కృష్ణమల్యం

ఆచార్య వివేకర్థ పెంకటాచార్యుని

కావ్య సందర్భనం

ఆంధ్ర వివాక్ల మంకటాభిలాషి
ఉపన్యాసములు

ప్రచురణ :

రిజిస్టర్డ్ సెల్యు : 1/64

ఆంధ్ర వివాక్ల మంకటాభిలాషి
సాహితీ సాంస్కృతిక సుస్థ
5 కింగ్స్ వే, సికిందరాబాదు-3

KAVYA SANDARSANAM

Collection of Lectures on Amuktamalyada and
Panduranga Maahatmyamu

By Dr. Divakarla Venkatavadhani

© YUVABHARATHI, SECUNDERABAD-500 008

యువభారతి

ప్రచురణ :

ప్రథమ ముద్రణ : డిసెంబరు, 1981

ప్రతులు : 2200

ముఖపత్ర రచన : శ్రీ శీలా వీరాజు

ముద్రణ :

పబ్లికేషన్స్ ప్రైవేట్ లిమిటెడ్

హైదరాబాద్, హైదరాబాద్

ముఖపత్ర ముద్రణ :

రామాప్రైవేట్ లిమిటెడ్, హైదరాబాద్

ప్రతులకు :

యువభారతి

5 కింగ్స్ వే, సికిందరాబాద్-500 008

శేడా

యువభారతి కార్యాలయం

ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్ భవనములు,

తిలక్ రోడ్, హైదరాబాద్-500 001

వెల : రు. 3/-

Paper for the Publication of these Books was made available
by Govt. of India at Concessional Rate -

YUVABHARATHI is Grateful.

యువభారతి పరిచయము

మనవిలో అంతర్లీనంగా, నిశ్చిప్తంగా ఉన్న ప్రతిభా పాపకాయ పరివ్యాప్తం కాగల్గి: పృథే అతని సృజనాత్మక శక్తికి సార్థక్యం చేకూరుతుంది. సమాజంలో సౌందర్యం, సౌజన్యం పెంపొందడానికి అనువైన వాతావరణం ఏర్పడుతుంది. పరస్పరావగాహనం జరుగుతుంది. నిర్మాణాత్మక దృక్పథాంకు ప్రాచుర్యం లభిస్తుంది. సమైక్యతావాలు కుదురుకుంటాయి.

యువభారతి కడచిన పదునెనిమిదేళ్లుగా సమాజంలో సామరస్యాన్ని పెంపొందించేందుకు సాహిత్యంకంటే ఇతరమైన సాత్త్విక సాధనం లేదనే విశ్వాసంతో ఇతరీధిక కార్యక్రమాలను తూపొందింది కృషి చేస్తున్నది. సాధ్యమైనంత తక్కువ వెంకు, వీలైనంత ఎక్కువ మందికి ఉత్తమ సాహిత్యాన్ని అందిస్తే సాహిత్యంపట్ల ప్రజానీకానికి అనురక్తి పెరుగుతుందనే నమ్మకంతో ప్రచురణ కార్యక్రమాన్ని చేపట్టింది. ఇంతవరకూ 78 ప్రచురణలను ప్రచురించి మూడు లక్షల పైగా ప్రతులను సాధ్యమైనంత తక్కువ వెంకు తెచ్చు పాఠకులకు అందించడానికి పూనుకొన్నది.

యువభారతి సాహితీమిత్ర పథకంలో ఇప్పటికి 7100 మంది సాహితీమిత్రులుగా చేరారు. యువభారతి తవిష్యన్నిర్మాణంలో సహకరించేందుకు ఆరంభించబడిన కాశ్యర జీవిత పథకంలో 725 పైగా భారతీమిత్రులుగా, 76 మంది భారతీరూపణులుగా చేరారు.

ఉదుభారతితో మేము చేస్తున్న భాషాసేవకు అందదండలుగా నిలిచింది ప్రజలు. వారి సహకారం, భాషాప్రయత్నం-ఇవే మా పెట్టుబడి. మా తపస్సు వరించి తెలుగు దేశంలో అధ్యయనీయ సౌజన్యం పెంపొందాలని ఆకాంక్షిస్తున్నాం.

సహృదయుల సహకారాన్ని కోరుతూ—

ఇరివెంట కృష్ణమూర్తి

అధ్యక్షుడు

21-12-1981

కావ్యసందర్భనం మామాట

శ్రీ కృష్ణదేవరాయల అమృతమండపం, తెనాలి రామకృష్ణకవి పాండురంగ మాహాత్మ్యము తెలుగులో అవతరించిన రెండు మహా కావ్యాలు. ఇవి ప్రబంధయుగములోనే పుట్టినివి. అయితే వీటిలో సాదాసాదాగా ప్రబంధాలలో ఉన్నట్లు ఒక్క కథలేదు.

ఒక కథకు మరొక కథకు అంతగా సంబంధంలేని అనేక కథలు చోటు చేసుకున్నాయి. రెండు కావ్యాలు విష్ణు పారమ్యానికి ఎత్తైన వైజయంతికలు.

సామాన్యం జీవితాన్ని తనలో ప్రతిబింబించుకున్న కావ్యముకురం అమృతమండపం. గంభీరమైన సమాస మటననూ, తెలుగు నాడికారపు సొంపునూ తెలుగు పద్యరచనా విన్యాసాన్ని, సత్యమూ సునిశితము అయిన హాస్యస్ఫూర్తిని, రాయల శీమప్రాంతపు ప్రజల బ్రతుకు ఒరుపులను తుంగభద్రా గుణ భద్రతను భద్రంగా తనలో కవితాత్మకంగా దాచుకొన్న అపూర్వశైత్ర మాహాత్మ్య కావ్యం పాండురంగ మాహాత్మ్యం.

ఈ రెండు మహాకావ్యాలలోని పద్యగద్యాలు వింత కుసుమాలు. వీటి పరిమళం వ్యాఖ్యాన మరుద్దీర్చికలు ఉండేనే వ్యాపిస్తుంది.

ఆచార్య దీవాకర్ణ వేంకటాచలానిగాడు విద్యార్థులు. గీర్వాణాంధ్ర భాషావేత్తలు. సమన్నత ప్రమాదాలందుకున్న సాహిత్యాదారులు. సహృదయ విమర్శకులు ఆంధ్ర వాఙ్మయారంభవశను పరిశీలించి నన్నయతట్టు సాహిత్యస్పృష్టిని సాహిత్యశాస్త్ర దృక్పథంతో విశ్లేషించిన పరిశోధకులు. మా యువభారతి వేదికనండి అనేక ప్రాచీనాంధ్ర కావ్యముల గూర్చి సహృదయ రంజకంగా ఉపన్యసింది యువభారతి విశ్వాహిస్తున్న సాహిత్యోద్యమానికి ఉత్తమ స్థాయిని ప్రసాదించిన సహృదయ విద్వాంసుడు. నన్నయ కవితా వైభవం అనే పుస్తకాన్ని మాకు ప్రచురించుకొనే అవకాశాన్ని కల్పించిన ఉదార హృదయులు. తమ ఆశీర్వాదంతో మమ్మల్ని ప్రోత్సహిస్తున్న మా గౌరవ సభ్యులు. ఈ రెండు కావ్యాలను గూర్చి మా వేదికపై ప్రసంగించి వీటిని ప్రచురించే అవకాశాన్ని కల్పించిన ఆచార్య దీవాకర్ణ వేంకటాచలానిగార్కి తల్లి పురస్కారంగా ధన్యవాదములను, అభినందనములను సమర్పించుచుంటున్నాము.

హైదరాబాదు

డిసెంబరు 1981.

ఇరివెంటి కృష్ణమూర్తి

అధ్యక్షుడు.

సాహితీ సమరాంగణ సాధ్యభౌముడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఆముక్తమాల్యద

స్వేయముగా మహాకవియై వివర్తకవిపూంగవులను తన చూస్తానమున కాహ్వానించి, వారిచే రసవన్మనోహరములైన ప్రబంధములను రచింపజేసి యాంధ్ర సరస్వతి కళారూపంకారము లలవరించిన రాజకవిచంద్రుడు శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు. అతడు పరిపాలించిన కాలము తత్పరిపాలిత రాజ్యమునకేకాక ఆంధ్రసారస్వతమునకును స్వర్ణయుగమై పరిధవిల్లినది. ఆంధ్రభోజుడను విరుద మతవికస్వర్థమైనట్టిది. సమకాలింకమున వలె సారస్వతరంగముని కూడ సార్య భోముడై కోల్పోయిన పరాక్రమ ప్రతిభా సాతోనిది యామహానీయుడు. అతడాంధ్ర సంస్కృత భాషలు రెండింటి ప్రౌఢమైన కవిత్వము చెప్పియుండెను. అతని సంస్కృతకృతు లెక్కువ ప్రచారము పొందియుండలేదు. జాంబవతి పరిణయ మును రూపకమెక్కడె యిటీవల ప్రచురింపబడినది. అతడాంధ్రమున రచించిన ప్రబంధ మొక్కటే. అది అద్వితీయము; ఆముక్తమాల్యదానామధేయము.

శ్రీకృష్ణ దేవరాయల తండ్రి నరసనాయకుడు సామన నరసింగరాయల సేనాధిపతియై, అతని యనంతరము కొంత కాలమతని కుమారుని నామమాత్ర ముగను రాజుగా చేసి, తరువాత తానే రాజ్యము నాక్రమించెను. నందిమల్లయ మంటసింగన కవులీతనికి వరాహ పూజము నంకితము చేసియుండిరి. ఇతడు కత్తియుడగునో కాదో స్పష్టముగా తెలియదుకాని అర్థసాని పెద్దన యయాతి

కుమారుడైన తుర్కసుని పంశము తుకువాన్యవాయ మయ్యెననియు, నా పంశమున నెందఱో జన్మించి నిలిం తుననప్రహర్ష నిర్దిద్రశీర్తి నరికలైరనియు వారిలో నరసనాయకుఁ డొకడనియు చెప్పియుండెను. నరసనాయకునకు తిప్పాంబ, నాగలాంబ, ఓబమాంబ అను మువ్వరు భార్యలుండిరి. వారిలో నాగాంబకు శ్రీకృష్ణదేవరాయ లుదయించెను. ఇతని జననకాలమును గూర్చి చరిత్రకారులలో తిన్నాభిప్రాయము లున్నవి. ఇతడు 1486 లో జన్మించెనని కొందఱును, 1487 లో జన్మించెనని కొందఱును చెప్పుచున్నారు. నరసనాయకుని తరువాత ఓబమాంబ కుమారుడైన వీరనరసింహరాయలు 1509 వఱకును రాజ్యపాలనము కావించెను. తదనంతరము శ్రీకృష్ణదేవరాయలు సింహాసనమధిష్ఠించి 1529 వఱకును పరిపాలించెను. ఇతడు 1529 వ సంవత్సరముననే కీర్తి శేషుడయ్యెనని చెప్పు చాటు పద్యమొకటి కలదు. కాని అది విశ్వసనీయముకాదు. రాయలవారు 1487 లో జన్మించి 1529 ప్రాంతమున నిర్యాణమొందిరిని పులుపుకు విమర్శకుల అభిప్రాయము.

రాయలకు చిన్నాదేవి, తిరుమలదేవి అను నిరువురు భార్యలుండినట్లు సర్వ విదితము. వీరుగాక గజపతి తన పుత్రిక నాతనికిచ్చి వివాహము కావించినట్లు చరిత్రక నిదర్శనములున్నవి. ఈమె పేరు తుక్కాదేవియని కొందఱును లక్ష్మిదేవి (బంబ) యని కొందఱును, జగన్మోహనియని కొందఱును చెప్పుచున్నారు. అన్నపూర్ణాదేవి యను నాల్గవ భార్యకూడ నుండెనని దాగందీ శేషయ్యగారి అభిప్రాయము. వీరిలో చిన్నాదేవి తప్పమిగిలిన మువ్వరును రాయల జీవితాంతము వఱకు జీవించియుండిరి. రాయలకు తిరుమలరాయలను నొక కుమారుడును, తిరుమలాంబిక, కృష్ణాంబ అను నిరువురు కూతులును కలరనుటకు నిదర్శనము లున్నవి. తిరుమలరాయలు తిరుమలదేవి కుమారుడు. ఇతడు రాయల జీవిత కాలముననే మరణించెను. మహామంత్రి తిమ్మరు సీతని చంపించెనను ప్రతీతి యున్నది కాని అది విశ్వసనీయము కాదు. తిరుమలాంబికను అళియరామరాయలును, కృష్ణాంబను మట్ల వరదరాజును వివాహమాడిరి.

రాయలు సింహాసన మధిష్ఠించు కాలమున విజయనగర రాజ్యముకు పలువురు శత్రువులుండిరి అతడు తిమ్మరుసు మంత్రి సాహాయ్యమున వారి నందఱి నోడించి రాజ్యము సువిస్తృతమును నిష్కంఠ కమును కావించెను. అతడు 1509-10 సంవత్సరములలో నాయుమాను

మొదలగు దుర్గములను స్వాధీనము కావించుకొనెను. మఱుసది సంవత్సరమున గంగరాజు నోడించి ఉమ్మత్తారు, శివసముద్రము, శ్రీరంగపట్టణము అనుచోట్ల గల దుర్గములను పట్టుకొని దక్షిణదేశమునంతను వశము కావించుకొనెను. 1512-13 సంవత్సరములో ఆదిల్ ఖానును వధించి మూడు మహమ్మదీయ రాజ్యములను జయించి మారురాయరగండ దిరుదానికి తుదయ్యెను. తరువాత కంబరిగి దండయాత్ర కావించి, బహమనీ సుల్తానును కారాగృహ విముక్తుని చేసి సింహాసన మెక్కించి యవన రాజ్యస్థాపనారంభమయ్యెను.

అలకన్ ఘోషక కల్పకాఖరపుటే హల్య అన్బరాసాని పు
చ్చులవో దున్ని చలచ్చుమాగంమరాసారపుల్లనీర్తి పు
ష్కరి వన్యంబిడి యేకరాటి తళిరా కల్పించి తో దృష్టికే
దుల లానోగ్రకపాల మర్కవహరిద్దుఖాంగం శ్రేణికిన్

అను అముక్తమండ కృతాదిలోని పద్యమువలన రాయలెదుర్ ఖానును వధించినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ యేదుర్ కాను దివాపురమును పాలించిన యూసఫ్ ఆదిల్ ఖాను. అందుచేతనే అతనికి 'పరిదూత సుర్రాజు' అను దిరుదము కల్గినది.

దక్షిణోత్తర దిగ్విజయము పూర్తియైన పిమ్మట రాయలు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకారంబిందెను. తూర్పున వతనికి ప్రబల విరోధిగ నుండినవాడు ప్రతాప రుద్రగజపతి. తెలంగాణమున మహమ్మదీయుల వంశమందుండిన ప్రదేశము తప్ప నెల్లూరునుండి గంజాము మండలము వఱకును గల భాగమంతయు నతని అతీనమున నుండెను. ఈ గజపతి రాజ్యముపై రాయలు నాల్గుసార్లు దండెత్తెను. ఈ దండయాత్రలు 1514 నుండి 1517 సంవత్సరాలంతము వఱకును జరిగినవి. తుదకు గజపతి తన కూతును రాయలకిచ్చి సంతి చేసికొనుటతో పూర్వ దిగ్విజయ యాత్ర ముగిసెను. రాయలు తాను జయించిన ప్రదేశములో రాం భాగము మరల గజపతి కిచ్చివైతెను. ఈ దండయాత్ర జరుగుచుండిన సమయముననే రాయలు తీర్థయాత్రలు కూడ చేయుచుండెను. అతడు 1514లో ఉదయగిరి దుర్గమును, 1515 లో కొండవీడు దుర్గమును, ఆ సంవత్సరముందే కొండపల్లి దుర్గమును జయించెను. తరువాత కళింగదేశ దండయాత్ర సాగించెను. 1516 అక్టోబరు 1518 మార్చి నెలల నడుమ రాయలు శ్రీకృష్ణమునకేగి ఆంధ్ర విస్తృతము దృఢపరిచెను. వా దేవుడతనికి స్వప్నమున దర్శనమిచ్చి అముక్త

మాల్యద రచింపుమని ఆదేశించుటయు జరిగియుండును. తరువాత మూడు నాలుగు సంవత్సరములలో రాయలు కావ్యరచన పూర్తిచేసి యుండును.

రాయల ఆస్థానమున నుండిన రాయచూడు దుర్గమును ఇస్కాయీల్ ఆదిల్ షా మరల తన విశిష్టుల తేసికొనుటకు యత్నించుచుండుటచే రాయలు కూడ తగిన ప్రయత్నము చేసి 1520 లో అతని నోడించెను. ఇదే మూడవ రాయచూడు యుద్ధము. ఈ వార నా సంవత్సరమే ఉత్తరార్ధమున బెడందకోట యనబడు దీదరు నాటిడు జయించెను. 1529 లో అనగా రాయలు మరణించుట కిండుక పూర్వము రాయలు ఇస్కాయీల్ ఆదిల్ షాతో నాల్గవ రాయచూడు యుద్ధ మొన రించెననియు నందా దిల్ షా ఓడి పాణిపోయెననియు కీ.శే. కొమట్టాజు లక్ష్మణ రావు పంతులు గారు వ్రాసియున్నారు. ఈ విధముగా రాయలు సింహాసన మిరవీడించిన దాది తుదివఱకు ప్రబల శత్రువులతో పోరాడుచునే, తీర్థయాత్రలు కావించుచు, కపి పండితులతో గోష్ఠి సాగించుచు, తీతిక కల్గినప్పుడు కావ్య రచన చేయుచుండెను.

రాయల ఆస్థానమున నవ్వుదిగ్గజ కవులుండిరను నంశము జగద్విదితము. కాని ఆ అవ్వుదిగ్గజము లెవరనువిషయమున తిన్నాల్లిప్రాయములున్నవి. పెద్దన్న, నంది తిమ్మన్న, భూర్జదే, మాచయగారి మల్లన అను నలువురి విషయమునను సందేహము లేదు. తెనాలి రామకృష్ణుడు కూడ నవ్వుదిగ్గజములలో నుండెననియు, నతడు రాయలవారి రాజ్యాంత కాలమున నాతని కోటపు చేరియుండుననియు, ఆయ్యలరాజు రామభద్రుడు, భట్టుమూర్తి, పింగళి సూరన్న అనువారి విషయము సందేహస్పదమనియు, నామువ్వరి స్థానము లందు సంస్కృత కర్ణాట కవులెవ్వరో యుండియుండురనియు కీ.శే. దాగంటి శేషయ్యగారి అభిప్రాయము. శండుకూరి గురదకవి కూడ నవ్వుదిగ్గజములలో నుండెననియు, నాతడీగాన్యధిక్కునందలి సింహాసనము నెదిర్చించుచుండెననియు డా. నేలూరి వేంకటరమణయ్య గారు తెల్పియుండిరి. మనుచరిత్రమును, పారిజాతాపహరణమును రాయలవారి కింకి రము చేయబడిన కావ్యములు. ఈ యంకిత మహోత్సవము లెప్పుడు జరిగెనో నిశ్చయముగా చెప్పఁజాలము. 1518, 1517 సంవత్సరములలో నవి జరిగి యుండును. కీ.శే. లక్ష్మణరావు పంతులుగారు 1528 ఏప్రిల్ నెల తరువాత పంతులచరిత్ర క్కరి సమర్పణము జరిగియుండునని తావిందియున్నారు. అది సర్వమైత్రో పారిజాతాపహరణ కృతి సమర్పణమే ముందుజరిగెనని తావింప వలసివచ్చును.

అముక్తమార్కండ కర్తృత్వము విషయమున విమర్శకులలో పెదరి ప్రాయములున్నవి. అల్లసాని పెద్దనయో, మఱొక వైష్ణవ కవియో దానిని రచించి రాయలపేర వెలియించెనని ఒక అభిప్రాయము. కాని పలువురు విమర్శకులది రాయకర్తృకయేయని భావించుచున్నారు. అముక్తమార్కండ పీఠికయందు పెద్దన మనుచరిత్రమున రచించిన వంశవర్ణన పద్యమాలే యున్నమాట సత్యమే. అంతమాత్రముచే గ్రంథమంతయు పెద్దనయే రచించెనని తలంపరాదు. అవి కల్పనకు దీరోదాతుడునైన రాయలు తన వంశమును తానే ప్రశంసించుకొనుట యుక్తముగా నుండదని తనకు పూజ్యుడు ఆస్థానపండితుడునైన పెద్దన రచించిన పద్యములనే తన కావ్యముందు చేర్చియుండును. రాయలు పెద్దనను భట్టుమూర్తిని రెండు కావ్యములు రచించి తెమ్మని యాజ్ఞాపింప వారణ్ణి మను, వసు చరిత్రలను వ్రాసి తెచ్చిరనియు, రాయలు వానిని చదివి మనుచరిత్ర కొంత లేతపాకముగా నున్నదని తెలిపెననియు, నప్పుడు పెద్దన పంథమునకు కఠినతైలిలో నాముక్తమార్కండ రచించెననియు మొదటి పక్షమువారు తెల్పుదురు. మను, వసు చరిత్రలు రచింపఁబడిన కాంములు తిన్నములని స్పష్టముగా తెలియుచుండుటచే నీవాదము నిల్చునట్టిది కాదు. మఱియు భట్టుమూర్తి అవ్వదిగ్గపములలో నుండెనా లేదాయను విషయము సంశయాస్పదము. "కృష్ణరాయలపేరు నిడినీపు రచించితిని తొల్లి విష్ణుచిత్రియమనగ, కాతన్యమర్థంబు గ్రాహ్యంబుకాదు సాధారణులకని భూరవుడు పలుకఁ దరువాత మనుచరిత్రము నొనరించితుత్తమ కావ్యము మహాద్భుతముగ" నను చాటువును బట్టి మొదటి పక్షమువారాముక్తమార్కండను పెద్దనయే వ్రాసెనని చెప్పుదురు. ఈ చాటువునుబట్టి మొదట నాముక్తమార్కండయు తరువాత మనుచరిత్రమును రచింపఁబడినట్లు తెలియుచున్నది. కాని మనుచరిత్ర తరువాతనే అముక్తమార్కండ రచింపఁబడెననటకందుదాహృతని లైన చారిత్రకాంశములే నిదర్శనములు. అముక్తమార్కండలో పేర్కొనఁబడిన యుద్ధాదులు మనుచరిత్రలో పేర్కొనఁబడియుండలేదు. అందుచే పై చాటువు విశ్వసనీయము కాదు. అది యెవ్వరు వ్రాసిరోకూడ సరిగా తెలియదు. అముక్తమార్కండను రాయలే వ్రాసెనని తలంపు పతితంకు కలుగుటకై పెద్దన బుద్ధిహృద్యముగా నుండు కఠినతైలి నువయోగించుటయేకాక కొన్ని వ్యాకరణ విరుద్ధములైన ప్రయోగములను కూడ కావించెనని మొదటి పక్షమువారు వాదించురు ఈ వాదములో బలములేదు. ఒకేకవి అత్యంతరిన్నములైన చెడుతైలులు వ్రాయగల్గుట అసం

ఈము. వజీయ పెద్దన రాయలవారిపేర వెలుచు గ్రంథములో ఋద్ధి పూర్వకముగా వ్యాకరణ విరూధ ప్రయోగములు కావించట రాయలకాగ్రహకారణ మగునని ఆదరి పోతున్నాడని అంటాడు. అందుచే అముక్తమాల్యద పెద్దనయొ స తొలి రచించిన వాదము యుక్తియుక్తముకాదు.

వజీయ నాముక్తమాల్యద రాయలే రచించినట్లు అంతరములు రావ్యాదుల నైన నిదర్శనములు పెక్కుకలవు. నంది తిమ్మన పాఠశాలాపహరణములో రాయల వారిని గూర్చి-

శ్రీ శేంకట గిరివల్లభ సేవాశరశంకరహృదయః చిన్నమదేవీ
శీవశనాయకః కవితాప్రావీణ్యవచీకః కృష్ణరాయ మహీకః

అను పద్యము వ్రాసెను. ఇందలి కవితా ప్రావీణ్యవచీక అను సమాసమునకు కవిత్వమునందలి నైపుణ్యమునందాదిశేషసంకలనవాదా! అని అర్థము. కవితా నైపుణ్యమేమియైతని తన్నుగూర్చి అట్లాక కవి ప్రశంసించినచో రాయలవంటి కీర్తనాత్ముడు సంతోషించి యూరకుండడు. దానిని తప్పక తీసివేయించి యుండును. సంస్కృతమున నతనికిగల కవితానైపుణ్యమును గూర్చి తిమ్మన యట్లు చెప్పినేమోయని కొందఱును మానింపవచ్చును. తెలుగు కావ్యములో తిమ్మన సంస్కృత కవితాప్రావీణ్యమునుగూర్చి చెప్పియుండడు. వజీయ సంస్కృతములో కవిత్వము చెప్పగలవాని కాంధ్రకాషాకవిత్వమకక్కము కాదని అముక్తమునందే అందు. అందుచే రాయలు తెలుగునకూడ కవితాప్రావీణ్యవచీకదే అముక్తమాల్యద తప్ప అతని తెలుగు రచన మఱొకటి కానరాదు. అది యుష్కాక యతదాముక్తమాల్యదయందలి ప్రత్యాకాశసాంతము నందును నైషధ కర్తవలే నాకావ్యమును తాను రచించి నట్లొక్క పద్యమును వ్రాసియున్నాడు. దాని ననుమానించుటకు కాదనియుండదు. రాయలవంటి సార్వభౌమునికి మహా కావ్యము వ్రాయు టితిక యుండునాయని కొందఱునుమానింతురు. మార్గ రోణ భూద్రకాదులు కావ్యములు రచించినట్లు నిస్సందేహముగా తెలియుచుండ రాయలు కూడ సద్భేరణంచెనని తలచుట కనుమానమిందుండు?

అముక్త మాల్యదను బ్రాహ్మణేతరుడును వీరడునైన కృత్రియుడు రచించినట్లు కడదేకొన్ని నిదర్శనములు కానవచ్చుచున్నవి. అందలి ద్విధియా శాసనమున.

కావ్యభాగి మాత నూత్న భంజనై లాభిభూరన్యన
ద్ధారాధూనిక నివృద్ధంబుహృత మాత్స్యవృద్ధ పాకోద్గ్రహ
ద్ధారంపుం గనరాద్దు భోగుండు నంద్యావేళలం గేరి కాం
కారాభ్యంతర వాలుకాన్తిక హిమంతర్పా రికేకాంబుపుల్.

అను పద్యమున్నది. దీనినిబట్టి కావ్యము వ్రాసినవాడు మర్కటాచార్యుని మాత్స్య పాకమును రాజభోగ్యముగా పఠనము చేయుటెఱింగిన వాడును అయియుండు నని స్పష్టమగుచున్నది మఱియు శ్రీ విల్లిపుత్తూరు వర్ధనమందలి "కరుణ తొండము సిక్క (గణింబి మ్రుంగిన హరులునాదగు తొండమొప్పుగు తదక్కు హరుం కాపినరాప" అను రావము రాయలవంటి మృగయాసక్తునికిఁదప్ప వేఱమొగమెఱుగని బ్రాహ్మణునికి స్ఫురించుట కష్టము. అట్లే వస్తాకాసమున బ్రహ్మరాక్షసుని వర్ణించునందర్పమందలి "వ్యత్యస్తహస్తీహస్తాః రాయగు గద్దమును దంష్ట్రికలుఁ బొచ్చుమొగమువాని" అను పాదమునందలి రావము రాయలవంటివాడు వ్రాయఁదగినదే కాని బ్రాహ్మణుడు వ్రాయఁదగినదికాదు. యాను నాచార్యుడు తన కుమారుని తెఱింగించిన విస్తృతమైన రాజనీతి కేవల గ్రంథపఠన సిద్ధమకాక స్వానుభవ సిద్ధముగా కనిపించుచున్నది. రాయలకు తప్ప పెద్దనకట్టి స్వానుభవముండెనని చెప్పుట యాత్మీయుక్తముకాదు. పాండ్య రాజు తన సోదరిని యామునాచార్యునికిచ్చి వివాహము చేసెనను విషయము మాంకమైనది. బ్రాహ్మణుని కపకర్షణేకువైన యిట్టి కల్పనను పెద్దనచేసి యుండదు.

అముక్తమాల్యద విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత ప్రతిపాదకము. రాయలా మతమునందత్కంఠాభివేళముకలవాడు. పెద్దనయు శతకోపయరివలన విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతముం వెఱింగియున్నను ఆ సిద్ధాంతములను ప్రతిపాదించుటకే కావ్యము వ్రాసియుండదు. అముక్తమాల్యదలో నచ్చటచ్చట కన్నడపదములు కనిపిండును. రాయలది తుకువాన్యవాదము. తుకువాన కన్నడమునకు సన్నిహిత మైనది. అందుచే నతడెదనెద కన్నడ పదములను వాడియుండును. మనుసిరిఠ యందలి శైలికి అముక్తమాల్యదయందలి శైలికిని హస్తీమతకాంతరమున్నది. ఆ గ్రంథములను చదివినచో వానిరచయితలు రిన్నుంను విషయము స్పష్టముగా తెలియవచ్చును. పెద్దన యెంత ప్రయత్నించినను తనకు సహజముకాని యట్టి శైలిలో కావ్యము వ్రాసి యుండదు. అతని రచనయందలి ప్రసాదమాధుర్య

గుణము లిట్లుగా కనిపించును అందుచే పలువురు విద్వాంసులు కావించిన
ట్లాము క్రమార్థమున రాయలే రచించిననుట నిర్వివాదము. అతడు రచించిన
తరువాత పెద్దన దానిని పరిష్కరించి యుండవచ్చును. ఋతువర్ణనాదులయం
దెదనెడ పెద్దనాదల కద్యమంను కూడ సందర్భానుగుణముగా రాయలిందు
చేర్చిన కేర్పియారవచ్చును. అంతేకాని కావ్యకర్తృత్వమునే కంటించుట
పాడిగాదు.

రాయల నాట కామామృత మాల్యదను రచించిన పరిస్థితులను కావ్యారంభ
మున తెల్పియున్నారు. వాడు కళింగదేశవిజగీషామనీష దండెత్తిపోయి విజయ
వాడలో కొన్ని దినములుండి శ్రీకాకుళమందలి ఆంధ్ర విష్ణువును సేవించుటకై
అరిగిరి. అచ్చట హరిహరసరోవరాసము కావించి నిద్రించుచుండ నారాత్రి చతుర్థ
యామమున నాంధ్ర విష్ణు వాయనకు కలలో కనిపించి "నీవు మదాంసచరిత్ర.
సత్కావరూ ప్రీణనము, సకలకళాసార సంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణి, రస
మంజరి మున్నగు గ్రంథములు సంస్కృత భాషలో రచించి మెప్పుపొందితివి. ఆంధ్ర
భాష నీకసార ముకాదు అందుకూడ మాప్రీతికై యొక కృతిరచింపు" మని
అనతిచ్చెను. కృతియందు గ్రహింపవలసిన వస్తువును కూడ అదేవుడే యీ
క్రింది పద్యమున సూచించెను.

ఎన్నిను గూర్తునన్నవినుమేమును దార్చిన మాల్య మిచ్చున
వీన్నది రంగమందయిన పెంజీరి చెప్పుము, తొల్ల గొంటిన
వన్నెన దండ నొక్క మగవాడిదనేను తెనుంగరాయడన్
గన్నదరాయ : యక్కొడువకప్పు వియావరి టుక్తి లొక్కతన్
1-14

'మును దార్చిన మాల్యమిచ్చు నప్పిన్నది' అమృతమాల్యద. అమె పేరు
గోదారేవి. అమెనే ఆంధ్రాశునికూడ పేర్కొందురు. అమెను శ్రీరంగేశ్వరుడు
వివాహమాడిన పృథ్విరాజము చెప్పుమని ఆంధ్ర విష్ణువు సూచించెను. అందు
కాతడు చెప్పిన తాదాశము వింతగా నుండును. కృష్ణావతారమున దేవుడు పురుషు
డైన సుదాసుడిచ్చిన పూజమాల గ్రహించెను. అది యాతనికొక కళంక
ముగా నుండెను. ఒక కన్యకామణి మొదట తాను రచించిన పూజమాలను
తరువాత తన తల్లిచే తన కన్యింపజేసిన పృథ్విరాజము కావ్యముగా చెప్పినచో
నా కళంకము ముసిపోవును! ఈ సందర్భముననే ఆంధ్ర విష్ణువు-

తెలుగదేం యెప్పు దేశంబు తెలుగేను
తెలుగు వల్లభుండ తెలుగొకండ
యిల్ల నృపులు గొలువ వెలుగవే బాసాడి
దేశభాషలందఱు తెలుగు లెన్న

అని కూడ చెప్పి యుండెను. రాయలవారు దేశ భాషలందు తెలుగు తెన్ను అని చెప్పినను ప్రతిః కలుగుటకీ పద్యమే పోయెను. అంతము "నీ కిష్ట దైనమైన వేంకటపతిమ్మనీ కుత్తరోత్తయగు" నని కూడ దేవుడే తెల్పి యుండెను. రాయ బదయముననే లేచి వివిధ వేదాగమ విడులగు విద్యజ్ఞులనుఁ దిలిపించి వారి కాకుఠ స్వప్న మెఱింగించెను. వారందరి యెల్ల యంశముల కును సత్పఠితములు తెల్పి, అతని వంశ క్రమమును వర్ణించి-

"ప్రతిః రాజాధిరాజ వీరప్రతాప
రాజ పరమేశ్వరాత్మ దుర్గానతేశ
సాహితీ వమరాంగజ సార్వభౌమ
కృష్ణరాయేంద్రః కృతి వినిర్మింతు" మనితి.

రాయలు ప్రహృష్టాంత రంగుడై కావ్య రచన శారంబించెను.

వావిళ్ళవారు ప్రచురించిన ఆముక్తమాల్యదప్రతిలో నానాశ్వాసములే యున్నవి. బ్రహ్మ రాక్షసుడు తనకు రాక్షసత్వమెట్లు కలిగెనో చెప్పిన యుదంతమును, గోదా శ్రీరంగేశ్వరుం వివాహవృత్తాంతమును ఇంద్రాజన ఆశ్వాసమునందే యున్నవి. ఇది కీ.శే. వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రులవారు సవ్యాఖ్యానముగా ప్రచురించిన ప్రతిలో నేడవ ఆశ్వాసముగా విభజింపఁబడినవి. ఒక ఆశ్వాసము పెరుగుటచే అదనముగా చేరిన ఆశ్వాసాద్యంత పద్యములు నాలుగే వేదము వారి ప్రతిలో నధికము. వావిళ్ళవారి ప్రతిలో నివి గ్రంథాంత మున ప్రక్షిప్తములుగా ముద్రింపఁబడినవి. రాయం తరువాత మఱివర్తలైన నానాశ్వాసముల కావ్యము నేరా శ్వాసములుగా విభజించుట కావశ్యకము లేక పోవుట చేతను, ప్రక్షిప్తములోని లెప్పరించిన ఆ పద్యము లితరాశ్వాసాద్యంత పద్యములనే పోలియుండుట చేతను క్రీ.శే. దాగంటి శేషయ్య గారు రాయలు కావ్యము నేరా శ్వాసములుగనే రచించి యుండురని భావించుచున్నారు.

ఆముక్త మాల్యద యందలి కథ యిట సంగ్రహముగా చెప్పఁబడు చున్నది. పాండ్య దేశమునకు తింకాయమానమై శ్రీ లక్ష్మీనరాయణుని పట్టణము

కాదు. అచ్చట విష్ణుక్షేత్రమున అన్యర్థారితానదగు తత్త వేదేయ్యుడగుడను. అరిదెక్కువగా చదువుకొని పోయినను దిరగదీర్చర వేదకమైన ద్వైత శాస్త్రము నకు నెవ్వై, తగవర్పడివర్య వేయడయే పరమార్థముని తలంచి, పట్టణమున నున్న మహ్నారు కృష్ణుని మరణాంతర శైలకర్మము చేయుచు, అరిథులకన్న దానమొనరించుచు కాంము పుచ్చుచుండెను. అప్పుడు మదురానగరము రాజు దానిగా పాండ్య దేశమును మత్తవర్తనాదను రాజేయించెను. ఒక వేసవి కాంమున మదురకు సహితమండలి వృషగిరి సుందరబాహు స్వామికి తెప్ప తిరునాళ్ళు జరుగుచుండగా చూచి, పరదేశి విప్రుడొకడు మదురానగర వైతవము తిరికింప నడుదెంచి, రాజు పురోహితునింట బోజనము చేసి, తోడి బ్రాహ్మణులతో నొక యరుగుమీద పడుండెను. ఉలుసుపోకతై వారిలో కొందఱుగూ, కొందఱు గీతలను చదువుచుండ నదిడు సుభాషితములను పఠించుచుండెను. అప్పుడాదారిని వేళ్ళ యిండికి బోవుచున్న రాజుతడు పఠించిన-

వరాహ మష్టి వ్రయతేత మాసాన్
నికార్థ మర్థందివ సేయ తేత్
వార్థక్య హేతోర్యాయసా నవేన
వరిన్య హేతోరహ జన్మ నావ

అను సుభాషితమును విని, తదిచ్ఛించింపుగు రాజ్యానందము మరగి యుండ్రయా రాముడై కాంము పుచ్చుటకు చింతించి, పరలోకానందము పొందయత్న మొన రింప సంకల్పించి, ఆ బ్రాహ్మణునకు అహమానమిప్పించి వేళ్ళాగృహమున కరుగక నగరికి తిరిగి వెళ్ళిపోయెను. తరువాత నతడు కొలువు తీర్చి యందలి పండితులతో మాతప్రదుడైన దేవుడెవ్వరో నితూపించి వాదమున గెల్చినవారి కిచ్చెదనని తెల్చి మాదంతో నిండిన జారెను సభలో కట్టించెను. అచ్చటి పండితులలో నొకడు హరియన మతొకడు హరుడన నితరతమ్యులన నా విషయమున వాదము జరిగెను.

అప్పుడు శ్రీ విల్లిపుత్తూరిలో విష్ణుక్షేత్రము విష్ణువు వక్షమున తుంసీ మూల్యము సంకరించుచుండ విష్ణువు మదురానగరమున కరిగి రాజసభలో తన మహిమ ప్రకటించి కుక్కుము గ్రహింపుమని పలికెను. విష్ణుక్షేత్రము తానందు కళక్షేత్రమునని విన్నవించ విష్ణువు "నీ వరుగుము. రాజసభలో నిన్ను గెల్పింతును. పైని నేనున్నాను కదా" అని దైర్యము గొలిపి పంపెను విష్ణుక్షేత్రము రాజసభ

కరిగి అన్య పండితులతో వాదించి వేదవాక్యములను బ్రహ్మసూత్రములను ప్రమాణముగా చూపి "అపహతపాపా డివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః" అని విష్ణు పారమ్యమును నిరూపించెను. తరువాత సమస్తమునకు నారాయణుడే పరాయణ మని ప్రతిపాదించి, అతని గనుటకు తగిన యోగము తెప్పెదనని పరిశి, తాండికృతేశ్వరతోపాత్కానము నెఱింగించెను. ఇట్లు విష్ణుచిత్తుడు పరతత్త్వ నిరూపణము చేయ కుల్యముగా వ్రేలగట్టిన జాలె తెగి క్రిందపడెను. దేవ దుందుతులు మొర సెను. పుష్పవర్షము కురిసెను రాజు విష్ణుచిత్తు నూరేగించి, అతనిని విల్లిపుత్తురు పంపుడని దొరలను రాకుమారులను అదేశించెను. దాటిలో విష్ణుచిత్తునకు విష్ణువు సాక్షాత్కరింప నతడు తత్త్వతో దళావతార వర్ణన పూర్వ కముగా నాతని స్తుతించెను. విష్ణుచిత్తుడు రాజు తనకిచ్చిన ధనమంతయు తాగవతుంకిచ్చివేయునని యెఱింగి విష్ణువు విశ్వకర్మ నాతని నియమును మణిమయమును సార్థమును కావింపుమని యాదేశించెను. విశ్వకర్మ యట్లే చేసెను. విష్ణుచిత్తుడు పురణను తెడుక్కొని స్వాగతమొసంగ పురము ప్రవేశించి తొల్లిదీకంటె నెక్కువగా తాగవతపరాయణుడై యుండెను.

ఒకనాటి మధ్యాహ్నము విష్ణుచిత్తుడు దేవునికి మాలిక నర్పించి మండిర మున కరుగుచుండ నతని కరణార్ద్రమగు దృష్టితో నీక్షించి గరుడ బాహున దైన నారాయణుడు లక్ష్మితో "యామునాదాక్యుడును ఈతడునే కదా మదను గ్రహమున నా మతము నుద్ధరించి" రని పలికెను. అంత లక్ష్మి యా మునా దాక్యుని వృత్తాంతము తెలుపుమని యడిగెను. విష్ణువు యామునాదాక్యుడు పరమ శివతత్త్వమైన పూర్వ పాండ్యరాజు కొలువునకు పరమ విష్ణుతత్త్వపరాయణ యైన రాజు సాహాయ్యమున నరిగి విష్ణుచిత్తునివలెనే యచ్చద పండితుల నందఱి నోడించి విష్ణుపారమ్యము నిరూపించుటయు, నెడుడుగా నుండిన పిప్పలవృక్షము నుండి యవీయే సత్యమును పల్కు వినండుటయు, రాజు వైష్ణవుడై తన కడగొట్టు దెల్లెరి నాతనికిచ్చి వినాహ మొనరించుటయే కాక అర్ధరాత్రి మొసంగి, అతనిని యువరాజుగా చేసి విరోధులను సాధింప దండయాత్రకు పంపుటయు, యామునడు శరత్కాలము వచ్చునటకు నాగి (ఇచ్చట వర్షా శరత్కాలముల విస్తృతవర్షనము కండు) దిగ్విజయము కావించి భోగాసక్తుడై యుండుటయు, అతని పితామహుడైన నాథముని శిష్యుడైన శ్రీ పుండరీకాక్షు ననుగు శిష్యుడగు శ్రీరామ చెక్కుడు తన పరమగుడు పౌత్రుడు యోగసామ్రాజ్యము మఱచి

సామ్రాజ్యమున నానక్తుకగు దేశింగి దింతింది, అహారదోషమే విజ్ఞాన నాశము నకు మూలమను నూహ చేసి ప్రతిదినము వంట బ్రాహ్మణునిదే నొక వైష్ణవుడు కానుకగా నిచ్చెనని తెల్పుచు నలర్కళాకమును పంపించుటయు, రాజౌకనాథా వైష్ణవుని చూపుమని యడుగుటయు, శ్రీరామమిత్రుడు దరిగి "మీ పెద్దలు కూర్చిన సిషేపము కావేరీ ద్వీపాంతరమున నున్నది. దానిని చూపుటకై వచ్చితి" నని పట్టుటయు, రాజునితో శ్రీరంగమున కరుగ నెరడు "మీ పెద్దలు కూర్చిన సిషేపమిది" యని శ్రీరంగేశ్వరుని పాదపద్మయుగము చూప నెరడు మోహము క్కుడై తన ప్రమాదము నెఱిగి, శ్రీరామమిత్రుని వృత్తాంతము తెలిసికొని యతని వంశ ద్వయ మంత్రోపదేశము పొంది సన్యాసాశ్రమము స్వీకరింపజెనెనను తలంపున కుమారుని రాజునీతి యంతయుఁ దెలిపి యతని పట్టాభిషిక్తు నొనరించుటయు నెఱింగించెను.

ఒకనాడు కులసీవనమందు విష్ణువిక్రతునకు కుభంక్షణ లక్ష్మీతయైన యొక ప్రీతికువు కనిపించెను. అనపశ్యుడైన తనకు ముకుందుడే ఆ శిశువును ప్రసాదించె నని సంతృప్తాంతరంగుడై ఆమెను రీసికొనిపోయి తన రాజ్యకిచ్చెను ఆమె యాశిశువును పెద్ద చేసెను. ఆమె యౌవనవతి యయ్యెను. ఆమె భూదేవి యగుటచే పూర్వజన్మమైత్రీవలన నాగకన్యలు మరాళిక, ఏకావళి, హరిణి, మనోజ్ఞ, స్రగ్విణి, అను నామములతో నిరుగు పొరుగు లాగవతుల యిందల్లో జన్మించిరి. వారు బొమ్మ పెట్టిండ్లమందు లక్ష్మీపరిణయ గేయములు పాడు చుండనందు విష్ణుని యనంత కల్పాణగుణములు విని ప్రాగ్భగ్న సంస్కారముచే నతని గవయు తలంపుదయింప తదనుగుణముగా వర్తించుచుండెను. ఆమె తన తండ్రి సంపన్నుడయ్యును మాలికాకరణ కైంకర్యము విడువక చేయు చుండనామె యతడు కూర్చు చెంగువదండంపు తళి కొప్పున దరించి నూరిలో సీద చూచుకొని దానిని మరం పుచ్చువుడికలో నుంచుచుండెను. ఆమె విష్ణు విరహము ననుభవించుచు చెలులు పాటలు పాడుచుండ వెల్పనూర్పుచు "హరి యెప్పుడు తన్ను వలదిన శ్రీలను శ్రోపాతక కాపాడినా"దని అతనిను పొంఁఁదించుచుండెను. ఆమె యొక్కొక్కమూలు రాత్రులం దొంటరిగానున్న సమయ మున రాధను గూర్చియు యమునను గూర్చియు నిందాగర్భితముగా పట్కు చుండెను. ఆ మాటలు తహస్యముగా చెలులు వినుచుండిరి ఆమె విరహబాధ భరింపలేక తల్లిడిల్లుచు ప్రతిదినమును ప్రత్యూషకాలమున లేచి గృహరామ

దీర్ఘికయందు ద్రావిడామ్నాయములు పఠించుచు స్నానమాచరించి, తిరుమణిని శ్రీ చూర్ణమున బొట్టుగా పెట్టుకొని యాయుగాగన్న దేవుని పూజించి ప్రసాద స్థిములుకొని తిరిగి వచ్చుచుండెను. అమె వియోగచ్యుత రైర్మయై ద్రవిడ భాషలో యచుపతి గుణములు పాడుచుండెను. వసంతకాం నుడుదెంచెను. అమె పరిహాసాభివక్తయ్యెను. పిష్టుచిత్తుడది చూచి కాను మన్మథవేదన నెఱుగని వాడగుటచే నదియు నొకవిధమైన తపమే యనుకొని దిన దిన ప్రవర్తమానతనయాతన, గ్లానికి తల్లడిల్లి నుడికి చని తన మనోనిర్వేదము దేవునితెఱింగించి కాపాడుమని ప్రార్థించెను. దేవుడు నవ్వి మారదాసరి కథ నెఱింగించెను. అందుమారదాసరి బ్రహ్మరాక్షసునికి భాగవతశ్వాము నొసంగిన వృత్తాంతమును, హరినామ సంకీర్తన మహిమయు కలవు అ బ్రహ్మరాక్షసుడు పూర్వము సోమశర్మ యను బ్రాహ్మణుడు. అతడు కాను బ్రహ్మరాక్షసశ్వాము నొందిన తెఱంగు మారదాసరికి తెల్పెను. ఈ విషయమంతయు విష్ణువు విష్ణుచిత్తునకు చెప్పి "నా పూజా విశేషముండెల్ల గానమే విశేష సంప్రదము. భూదేవియే నీకు కూతురై పుట్టి నామ సంకీర్తన రూప తప మొనరించుచున్నది. అమెను శ్రీరంగమునకు శ్రీరంగేశ్వరు సేవకై తోడ్కొని పో" మ్మని అన తిచ్చెను.

విష్ణుచిత్తుడును కూతురు పల్లకిపై నడుకొని భాగవత పరివర్తు కొలువ ప్రయాణమై శ్రీరంగమున కరిగెను. అచ్చట నతడు కూతురోగ్రూత గుడిలోని కరిగి శ్రీ రంగేశ్వరు బహువిధముల స్తుతించెను. దేవుడును తనకుసుమాంజలు లర్పించు నాముక్త మార్కడ యెంప్రాయము గాంచి యామెను తన శుద్ధాంత సీమకు ప్రవేశపెట్టి యొక మాయా కన్యక నామె యున్నచోట నుండెను. విష్ణు చిత్తుడు కూతురు పల్లకిలో బసకుఁగొనిపోయి తెఱచి చూడగా నామె యందు కనబడలేదు. అంత విష్ణుచిత్తుడు రంగభర్త తన కూతురులోన వైచుకొని అన్యాయము చేసెనని భావనకుదురై మొఱపెట్టెను. శ్రీరంగేశ్వరుడు భయ పడి అతని భాందసమునకు నవ్వచు "ఇదేమి, కూతునిండిలో పెట్టుకొని నన్నున వసరముగా దూఱుచున్నావు. ఇల్లింకొకమాటు సరిగా వెదకు" మని పర్రెక్కిను. విష్ణుచిత్తుడిండి కరిగి తనకు మ్రొక్కనరుదెంచిన కూతుఁజూచి సంతసించి బసలో నుండెను.

అంత శ్రీ రంగేశ్వరు సరస్వతీ దత్తుర్ముఖులను పార్వతీ పరిమేశ్వరులను కన్యకు తన కిమ్మని యడుగుటకు విష్ణుచిత్తుని కడకు పంపెను. విష్ణుచిత్తుడు

సంతసించి "తగిన సాంధ్యము దొరకినది" అని నాని కన్యను మోచి తెచ్చి యిచ్చెనని లోకులన. కొందురు కావున రంగేశ్వరుడు నా పుత్రమునకు వచ్చి నతో కన్య నిచ్చెద"నని తెప్పెను. వారావిషయము వచ్చి విన్న వింప రంగ రిద్దరి గరుడ వాహనములై బ్రహ్మరుద్రులు వెంటరా శ్రీ విల్లిపుత్తూరి కరిగెను. అట సరస్వతీ పార్వత్యాదులు పాటలు పాడ నామూక్త మాల్యదను పెండ్లికూతు గావించిరి. తరువాత గోదా శ్రీ రంగేశ్వరులకు వివాహము మహావైభవముగా జరిగెను. రంగభర్త అముక్త మాల్యదగళమున మంగళ సూత్రము కట్టెను. పిమ్మట నాతడు బ్రహ్మరుద్రాదుల రిచ్చించు నుడుగరలగైకొని వరువుతో కూడ నాత్మ పట్టణమున కరిగెను.

ఈ ప్రబంధమునకు నాయితయగు అముక్త మాల్యదను (గోదాదేవిని) బట్టి అముక్త మాల్యద యనియు, ఆమె తండ్రియు పన్నిద్దరాళ్వారులలో ముఖ్యులగు (పెరియాళ్వారు) విష్ణుచిత్తుని బట్టి విష్ణుచిత్తీయమనియు రెండు నామములు కలవు. రాయలవారు గోదాదేవి యామునారాధ్యుల వృత్తాంతము లను గురుపరంపరా ప్రభావమును ప్రాచీన వైష్ణవగురు చరిత్రమునుండియు, భాండిక్య కేళిర్వజసంవాదమును విష్ణుపురాణమునుండియు, మాలదాసరి కథను (చండాల బ్రహ్మరాక్షససంవాదమును) వరాహపురాణమునుండియు గ్రహించి తనకు లోచన మాడ్చులు కావించి యీ ప్రబంధమును రచించెను. యామునా రాధ్యుడు పాండ్యరాజుసోదరిని వివాహమాడుటయు, కత్తియ ధర్మము నవలం దించి దండయాత్ర కావించి శత్రువుల నోడించుటయు, ఈమారునికి రాజనీతి నుపదేశించుటయు గురుపరంపరా ప్రభావములో కానరావు. వానిని రాయలు సందర్శించి తమగా కల్పించి యందు చొప్పించెను.

రాయలు తానామూక్త మాల్యదను రచించిన పరిస్థితుల నవతాళికలో వివరించియున్నాడు. అతడు కళింగదేశమును జయించు నిచ్చతో దండెత్తి పోయి, విజయవాడలో కొన్ని దినములుండి, శ్రీకాకుళమందలి ఆంధ్ర విష్ణువును సేవింప నరిగెను. అచ్చట హరివాసరోపవాసముండి నిద్రించుచుండ రాత్రి నాల్గవ జామున ఆంధ్ర విష్ణువాతచికి కంఠో కనఁబడి "నీవు సంస్కృతమున మరాలస చరిత్ర, సత్యావధూప్తీకనము, సకల కథాసార సంగ్రహము, జ్ఞాన చింతామణి, రసమీశ్వరి మొదలైన మమరకావ్యములు రచించి మెప్పుపొందితివి. ఆంధ్రభాష అసాధ్యమా? అందుకూడ మాకు ప్రయముగా నొక కృతి రచింపు" పుని తెల్పి.

ఎన్నియఁ గూర్తునన్న ఎను మే మున దొర్చిన మార్గమిచ్చు న
 విన్నది రంగమందయిన పెండిలి చెప్పుము, తార్తఁగొంటినే
 ఎన్నిన దండనొక్క మగవారికి నేను దెలుంగు రాయఁడన్
 గన్నదరాయ : అక్కొడువఁ గవ్వుప్రియా వరి భుక్త భాక్కతన్

౧-14

తెలుఁగదేం యన్న దేశంబు తెలుఁగేను
 తెలుఁగు వల్లభుండఁ దెలుఁగొకండ
 యెల్లనృపులు గొల్వ నెలుఁగవే తా.సాది
 దేశభాషలందుఁ దెలుఁగులెన్న

౧-15

అని అతఁడు రచింపవలసిన కావ్యమునందలి వస్తువును టాక సూచించెను. దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్సయని రాయలవారన్నట్లు ప్రసిద్ధి కలుట పై రెండవ పద్యము వలననే. ఆ దేవుఁడే కావ్యమును రాయల కిష్టదైవమై మేకటపతి కిమ్మని చెప్పి కావ్యమునట్లు వ్రాసినచో నుత్తరోత్తరారివృద్ధి యగు నని సూచించి యదృక్కుఁడయ్యెను. రాయలుదయమున లేచి పేరొకముగ వివిధ వేదాగమ విదులగు విద్యజ్ఞులం భాగురస్యప్నము నెఱింగించెను పండితు లాస్వప్నము యొక్క వలికిము వివరించి, యతని పంశమును పర్చించి-

“వ్రణంరాజాధి రాజ వీరవ్రతావ

రాజనరమేశ్వరాథ దుర్గావరే

సాహితీ నమరాంగణ సార్వభౌమ

కృష్ణరాయేంద్రః కృతిని నిర్మలైశ్చ” మనరి

144

రాయలు ప్రహృష్టాంతరంగుడై శ్రీ వేంకటేశ్వరుని కఠిరముగా కావ్యము రచింప జరఁగించెను

ఆముత్తమార్యుల యందలి ప్రధాన వస్తువు గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల వివాహము. ఇది యైదాదే దా క్యాసముల యందు వర్ణింపబడినది. మొదటి వాల్మీకీసములందలి కథకును దానికిని సన్నిహిత సంబంధము లేదు ఏదైన గల్గిల్ప సంబంధ మున్నది గోదాదేవి తండ్రియైన విష్ణుచిత్తుని పృథ్వీరాముని కొంత యుడుండుట. రాయల వైష్ణవ మతమునందవాఁడైన మధిమాసము కలవాడు. ఆ మతము యొక్క మహత్త్వమును, విష్ణుపారమ్యమును నిఘా

పించుటకే విష్ణుచిత్తుఁడును, యామునాచార్యుఁడును ఇతర మతస్థుల నోడించిన వృత్తాంతమును, ఖండిక కేళిధ్వజోపాఖ్యానమును, శైవుఁడైన పాండ్యరాజు వైష్ణవుఁడుగా మారిన వృత్తాంతమును అతఁడందు వేర్పరచుచుండెను. ఉత్తర రాగమునందలి మాలదాసరికతయు విష్ణువు యొక్కయు, విష్ణుతత్త్వనియొక్కయు, విష్ణునామ సంకీర్తనము యొక్కయు మహిమ నద్దాచించునదే. సోమశర్మ వృత్తాంతమునకు ప్రధానేతివృత్తముతో సంబంధమే లేదు. ఈ విధముగా నతఁడెందు ప్రధానకథతో సంబంధములేది కాని యుపాఖ్యానములను చేర్చుట చేతను, గ్రీష్మవర్ష శరద్యసంతువులను, రాజనీతిని అతిదీర్ఘముగా వర్ణించుట చేతను, ప్రబంధమున వస్త్రైక్యమునకు భంగము కలిగినది. నిజమునకది యొక చిన్న విష్ణుపురాణముగా కనిపించును, పురాణములు పెక్కుపాఖ్యానములతోడను, ధర్మసీతి తత్త్వప్రబోధము తోడను కూడి వస్త్రైక్యహీనములై అతివిస్తృతములగా నుండును. ప్రబంధవట్లు కాక యొక నాయకుని ప్రణయ వృత్తాంతమును వర్ణించుచు వస్త్రైక్య కోరికమై యుండును. పురాణ ప్రబంధము లక్షణం ప్రధాన భేదములలో నది యొకటి. రాయలు మిరిపిరిసిన మతాభిమానము చేతను, వర్తన ప్రీతి చేతను తన ప్రబంధము నొక్క పురాణముగా పరిణమింపఁ జేసెను. విష్ణుచిత్తుని కథలో ఖండిక కేళిధ్వజోపాఖ్యానమునకు కొంత స్థానమున్నది. కాని యామునాచార్యుని వృత్తాంతము మాత్రము బలవదాచితముగా కనిపించును. దానికి విష్ణుచిత్తుని కథతో నెట్లో కొంత సంబంధము కల్పించుటకైనను రాయలు శ్రద్ధ వహింపలేదు. ఒకనాఁడు విష్ణుచిత్తుఁడు మర్యాదాసమయ మా లిఖనమారోపణానంతరము మందిరమున కరుగుచుండ విష్ణువాతని కరుణాకటాక్షములతో నీక్షించి లక్ష్మితో-

“యామునాచార్యుఁడొక్కఁడు నేమహమ్మఁ
దొక్కఁడునుగాదె మన్మతం బుద్ధరించి
రన్మదీయకృపాతిశయమున”

నని తెల్పెను. అప్పుడు లక్ష్మి “ఇతని కథ యెఱిగినదే. యామునాచార్యుఁడే మొనర్చె”నని యడిగెను. విష్ణువత్సరాతని కథ చెప్పమొదలిడెను. అందులోనే గ్రీష్మ వర్ష శరదృతు వర్తనములను రాజనీతి వర్తనమును వచ్చినవి. శ్రీ విల్లి పుత్తూరు విష్ణుచిత్త వర్తనములతోఁగూడిన ప్రథమాశ్వాసము నుంచి ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాశ్వాసములకు తీసివైచినను ప్రధాన కథకెట్టి రోపమును కలు

౧౧ కృష్ణదేవరాయలు

గను. అదే సోమశర్మ వృత్తాంతము నొక్కచాక్క...లో గది యంద
వచ్చును. విష్ణువు లక్ష్మీతో పాండ్యరాజును గూర్చి చెప్పిన 'పట్టికైవంలు
ముదిరి ముద్రియిరి' వినఁడు, నది యొక్కయు మామకప్రతిమలను" అని
తెల్పియుంటెను రాయలవానికి పాండ్యరాజు యొక్క ముదిరి పట్టిక మే కని
పించెనుకాని ముదిరిన తన వైష్ణవము కనిపింపలేదు. ఏమతమునందైనను అది
మామము ముదిరినచో నది యిట్టిదైనను అనుయాయుల సోమశర్మచేతనే నట్లు
లగుగా చేయుచుకాదోలును

వస్త్రైక్య దృష్టివిడిచి ఆముక్తమూర్తియందరి యపాఖ్యానములను,
వర్ణనములను ప్రత్యేకముగా పరిశీలించినచో నవి అద్భుతములుగానుండును. కథా
కథనమున రాయలు కడుంగడు నిపుణుడు. గోదాదేవి విష్ణుచిత్తునకు కని
పించుట, ఆమె యౌతన వర్ణనము, ఆమె విష్ణువు చుపొందించుట, ఆమె విర
హము, దినకృత్యము, విష్ణుచిత్తుఁడామెస్థితి స్వామిశెఱింగించుట, స్వామి సంతో
ర్తన మహిమతెల్పి దానికి దృష్టాంతముగా మాంవాసవి కథ పేర్కొనుట, సోమ
శర్మ వృత్తాంతము, స్వామి గోదాదేవిని శ్రీరంగమునకుఁ గొనిపోయిని యుప
దేశించుట, శ్రీరంగేశ్వరుడు గోదాదేవిని గ్రహించి మాయ గోదాదేవిని పల్లకిలో
నుంచుట, బసవేశ్వరవిమ్మట గోదాదేవిని కానక విష్ణుచిత్తుడు మోచిపెట్టుట,
శ్రీరంగేశ్వరుడు సరస్వతీతీర్థమున వివాహములను కన్యకుల తనకిమ్మని
యడుగఁబడుట, విష్ణుచిత్తుడు స్వామి తమ పుత్రమున కరుదెంచినచో కూతు
నిచ్చెదననుట, వివాహము అచునవి ప్రరాస కథయందరి యంశములు. ఉపా
ఖ్యానములలో మొదటివి ఖండికేశ్వరజోపాఖ్యానము. విష్ణుచిత్తుడు పాండ్య
రాజసభలో నెన్గమతస్థుల నోడించి, విష్ణువే మాతా పితా బ్రాతా నివాసః
శరణం సుహృద్గతిః" అని నిరూపించి ఆతని గతుటకుఁ దగినయోగము తెల్పుచు
వైయూపాఖ్యానము నెఱింగించెను. ఖండికేశ్వరజులు నిమిషంక సంజాతులైన
మితరర్జుణ కృతర్థజులను అన్నదమ్ముల కుమారులు. వారిరువురును రాజ్య
కాండతో పండ్రిందు దినములు పోరాడిరి. ఖండికేశ్వరుడొడి పరివారముతో నదవి
తేగి నివసించుచుండెను కేశ్వరజుడు మృత్యువును గెల్చునుద్దేశముతో జ్ఞానా
క్రయుఁడై యొకయజ్ఞము చేయుచుండ యాగదేవువు మఱియొక సమీపమున
మేయుచున్న సమయమున పులి దానిని చంపెను. రాజు ఋత్విజులను ప్రాంస
ప్రీతమడిగెను. వారు కసేరువును, కసేరువు జగకుని. తనకుఁడు ఖండికేశ్వరి

అడుగుమనిరి. తేలివ్వజాతదవి కరిగి ఖండిక్కుని వలన ప్రాచ్యర్థిత్వము తెలిసి
కొని యజ్ఞము పూర్తిచేసెను. తరువాత నతఁడు గురుదక్షిణ యీగ్రహ ఖండి
క్కుని సమీపించి యేమి కావలెనని అడిగెను. అతడు మంత్రసేవకాదుంకో
నాలోచింపఁగా వారు రాజ్యము నడుగుమనిరి. ఖండిక్కుఁడది వివేక సకల
తవశ్లేక సంక్షయకరమైన విద్య తోదీపుమని యడిగెను. తేలివ్వజాఁడు
ఖండిక్కునకు బంధచ్ఛేదకమైన యోగము నెఱిగించి యతడు పంధనచున్నను
అతని రాజ్యము నతనికొసంగెను ఖండిక్కుఁడా రాజ్యమును కుమారునికిచ్చి
వనమునందే నిర్ని తేలివ్వజోపదిష్ఠ మార్గమున విష్ణువారాధించి తత్సారర్థ్యము
నొందెను. తేలివ్వజాఁడు మిథిలా నగరమున కరిగి ధర్మ మార్గమున రాజ్య
మేలుచుండెను. విష్ణుచిత్తుఁడీ యుపాఖ్యానమును పాండ్యరాజునకు తెల్పి, శరణా
గత ధర్మమే నిరపాయమైన ధర్మమని యుపదేశించి, మూలమంత్రపూర్వకముగా
ద్యయము ప్రసాదించి యతని భాగవతప్రదాన నొనరించెను. ఇందరి కథాకథన
విరానమద్భుతముగా నున్నది. తేలివ్వజ ఖండిక్కుల శిరములు పరమోదాత్త
ములుగా పోషింపఁబడినవి. మంత్రసామంతాయుల దిత్తవృత్తికిని ఖండిక్కుని దిత్త
వృత్తికిని హస్తీచక్రకాంతరమున్నది. వారు లౌకికలోగాసక్తులు. అతఁడు
మూముఖువు. తేలివ్వజాఁడు రాజధర్మానుగుణముగా రాజ్యము గెల్చుకొన్నను
గురుభక్తుఁడు. విజ్ఞాన సంపన్నుఁడు. రాయంతనిచే ఖండిక్కుని కష్టాంగ
యోగము తెల్పించి శరణాగత ధర్మమే పరమధర్మమని నిరూపించెను. ఉద్ధేక
పూర్వకముగా యోగాదులను తెల్పుటచే నాయుపదేశము కొంత దీర్ఘమైనది.
కథ మాత్రమత్యంత హృద్యముగా నున్నది.

యామునాచార్య చరిత్రకును విష్ణుచిత్తుని చరిత్రకును కొంత పోలిక
యున్నది. విష్ణుచిత్తునివలెనే యామునాచార్యుఁడును పాండ్యరాజు కొలువులో
నన్యమతస్థుల నోడించి విశిష్టాద్వైతమే యుత్తమమని నిరూపించెను. ఆ పాండ్య
రాజు పరమశైవుఁడు. అతని పట్టమహిషి పరమవైష్ణవతత్తి సంపన్నురాలు
బనెను మహాపతివ్రతయగుటచే వారి దాంపత్యము సుఖసంతోషమయముగనే
సాగుచుండెను. విష్ణువారాజునకు వైష్ణవమతమునందాదిముఖ్యము కలిగింపనేంచి
యామునాచార్యుఁడు చిలుతప్రాయముననే ఆచార్యకులమున వేదకాస్త్రివి విద్య
లభ్యమిండుచుండ నతని నితర మతస్థులను వాదమున నోడించుటకై యారాజు
కొలుపుకొనెను. యామునాచార్యుఁడు రాజసాహాయ్యమున రాజుకొలుపునకేగి

యన్యమతస్థులందఱి వాదమున నోడించెను. అప్పుడెట్లు రాజుచెట్టు నుండి "రాజా! యీ బ్రహ్మచారి వాదము యథార్థము నారాయణుడే పరబ్రహ్మము. అతనికొద్ద" మను పలుకు వినిపించెను. రాజు వైష్ణవమతము నవలంబించి తనకడగొట్టుచెలియలి నాతనినిచ్చి వివాహము కాపించి యర్ధరాజ్యమొసంగెను. తరువాత నారాజుపేరజుచే యామునుడు శరదృతువురాగనే రందయాత్ర కరిగి దిగ్విజయముచేసి తోగలాసుడై యాదమజుచియుండెను. అది చూచి తర్పితావహుడైన నాదముని శిష్యుండగు శ్రీపుండరీకాచుండగు శిష్యుడైన శ్రీరామమిత్రుడు తన పరమగురుపౌత్రుడట్లు యోగసామ్రాజ్యము మఱచి సామ్రాజ్యమున నాసక్తుడగుటకు వగచి ప్రతిదిన మారక్కాకమును రాజు తానసపు వాదములకు పంపుచుండెను. వారడి వండి రాజునకు పెట్టుచుండిరి. ఒక నాడు రాజుకాకము తెచ్చియిచ్చు వైష్ణవుని తనచెంతకుఁగొని రమ్మని వారి కానతిచ్చెను. శ్రీరామమిత్రుడు రాజును దర్శించి "మీపెద్దలు కూర్చిన నిక్షేప మొకటి కావేరినదీ ద్వీపముననున్నదీ. కానిని నీకు చూపుటకైవచ్చితి"నని తెల్చెను. రాజుదితపరివారముతో నతనితోఁగూడ శ్రీరంగమునకరిగెను. అచ్చట శ్రీరామమిత్రుడ తనికి "మీపెద్దలు కూర్చిన నిక్షేపమిది. దీనిని గ్రహింపు" మని శ్రీరంగేశ్వరు పాదపద్మములు చూపెను. శ్రీరంగేశుని పాదములు చూడఁ గనే యామునుడు గతత్రముడై యిన్నాళ్ళు తానుపడిన ప్రమాదమునకు నిర్వేదమునొంది శ్రీరామమిత్రుని యుదంతము నెఱింగి యాతనికి సాష్టాంగ నమస్కారమునరించెను. శ్రీరామమిత్రుడాతనికి ద్వయముతోపాటు కర్తవ్యమును కూడ నుపదేశించెను. అతఁడు సన్యాసాశ్రమము స్వీకరింపఁదలంచి కుమారునికి రాజ్యభారము నొప్పగించి రాజనీతి నుపదేశించెను.

ఈ యామునాదాత్యుని చరిత్రయొక ప్రత్యేక కావ్యమని చెప్పఁదగినది. రాయలు పాండ్యరాజు ముదిరిన 'వెట్టితెనమును', రాణి విష్ణురత్న పాతివ్రత్యము లను ధక్కగా వర్ణించెను. యామునాదాత్యుడు రాణిని దర్శించి యామె సాహాయ్యమున కొడుకు ప్రవేశించుట యుచితముగానున్నది. అతఁడు వయసున బాలుఁడియ్యు వాదమున ప్రదర్శించిన పాటవ మప్రతిమానము. ఈ సందర్భమున రాయలు చర్మకముకొడియే యగుటచే విష్ణుచిత్తుడనృ మతస్థులనోడించిన సందర్భమందలి పద్యములే కొన్ని యనుపజించెను. ఆహారదోషమే విజ్ఞాన నాశమునకు మూలమని యీ యుపాఖ్యానము బోధించును. దానికనుగుణముగానే

శ్రీరామునిపై రాక్షసుల రాజుగారి దానసీసరీ ప్రతిదినము పంపుచుండెను. అతడు యాదాగవతోత్తముడు రాజును దర్శించుట కవకాశము కలిగించెను. పెద్దలు కూర్చిని సత్సవ స్వల్పాంత పంచుతముగా నున్నది. అట్లే శ్రీరంగే తుని పాదములు చూచి నునే యామునడు పూర్ణవృత్తాంతమును స్మరించి వైరాగ్యము పొందినయు పతితం బాశ్చర్యము కలిగి చును. రత్తి సుంకి విరిత్తికి హతాత్తుగా నుండు తిట్టినన్ని వేశము లొక్కొక్కప్పుడు కారణము లగుచుండును. ఇది వివర్ణాశరద్గర్భనములను రాజునీతి వర్ణనమును అతిమనో హరిమయ్యు బహదీర్థములగుటచే కథాగమనమున కాటంకము కలిగించు చున్నది. శ్రీరామమిత్రుని గురభక్తియు వైష్ణవపరావేశమును ప్రశంసనీయ ములు. ఇందుకూడ పరమశైవుడై నీరాజు వైష్ణవుడుగా మాటుట రాయలవారి వైష్ణవ మతాభిమానమును సూచించుచున్నది.

అముక్త మాల్యదలోనే కాదు-అంద్రవాజ్మయమునందే పర్యరూపమున నున్న చిన్న కథలందెల్ల నుత్తమశ్రేణికి చెందినది మందాసరి కథ. రాయలవారు దానిని తీర్చి దిద్దిన తీరు శ్లాఘానామన జాంపికమైనది. నామ సంకీర్తన ఫల మహిమలను తెల్పుట కుద్దేశింపఁబడిన కథయది. వర్తమే దై నమ భక్తి సామాన్యులను కూడ మహామహిమ సంపన్నులను గావించును. మందాసరి స్వర్భయే బ్రహ్మరాక్షసునికి శాపవిముక్తి కలిగించి, అతని దాగవతోత్తమునిగా మార్చినది. "భక్తి, కిం న కిరోతి" మందాసరి రాయల వారన్నట్లు చందాలేతర శీలుడు. అతని భక్తి అప్రతిమానము. అతనికి బ్రహ్మరాక్షసునిది జరిగిన సంభాషణ మెంత సుందరమో అంత భావ గంభీరము. మందాసరి తిరిగి వచ్చునని యెవ్వరును అనుకొనరు. బ్రహ్మ రాక్షసుడును అనుకొనలేదు. అతనిరాక రాక్షసుని కాశ్చర్యమును కనువిప్పును కలిగించెను. అట్లే యామునాదార్యుడు రాగభోగములనుండి యోగ రాగములకు మాటుటయు, పాదశుభ్రుడు రాజ్యమునుకాక యోగ స్వామాజ్యమును కోరుటయు పతితుల డిహాశరీరము లగుటచే వారి నాశ్చర్య చకితం చేసరించును. అముక్తమాల్యదలోని యిట్టి సన్నివేశముల సంఘటనలు రాయల కథా కథనముల విరచన సౌందర్యము చేకూర్చుచు వారి ఆనంద శిల్ప సౌభాగ్యమును దానెల్లము.

సోమశర్మ వృత్తాంత ముపాఖ్యానము లోని యువకథ. ఇతఁడు చోళ రూపుఁడై యొక బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు పట్టనిదానము లేదు. చేయరాని పనులన్నీ చేసెను. ఇట్లు గడించిన ధనము తీసికొని స్వగ్రామమున కరుగుచుండగా కిరాత సంఘ మారని ముట్టించెను. ఆ కిరాతులలో కాకళ్ళకుపను మోరాకాకుఁ దొరికితని సొమ్మంతయు దోచుకొని రావఁగొట్టి వెడలిపోయెను. చచ్చిపట్టు పడియున్న యనిని లద్దార్య సహోదరఁడు చూచి ఇందీ! మోసికొని పోవును దారిలో నొక చెట్టుక్రిందఁ బెట్టి నీరు త్రాగుట కరిగెను. ఇంతలో తన్ను ముట్టించిన కాకళ్ళకుని మాపమే కన్నులఁ గట్టినట్లుండ నతడు ప్రాణములు విడిచెను. ఇంతవాఁడనున నా చందాని మాపమే స్మరణకు వచ్చుటచే నతని! బ్రహ్మ రాక్షస రూపము కలిగెను. మాందాసరి యనుగ్రహమున నతఁడు రాక్ష సత్వమును నీడి వైష్ణవకయ్యెను. రాయలు సోమశర్మ దుష్కర్మ పరాయణత్వమును జంపు వాదిత్వమును చక్కగా వర్ణించెను. శింము విషయమున మాందాసరికిని ఇతనికిని పోలికయే లేదు. అతఁడు మహాభక్తుఁడు, గుణ విశిష్టఁడు. ఇతడు రత్తుఁడు; శిం బ్రస్తుఁడు.

యం యం వావి న్మరన్ శావం త్యజన్త్యంతే కశేఽరం

తం తమేన్ద్రే శాంతేయ నదాతద్భావో భారతః

8-6

అను తగవద్గీత యందలి శ్లోకమునకు సోమశర్మ కథ తార్కాణము.

రాయలు పర్వన ప్రయుఁడు. అముక్తమాల్యద యంపు ప్రథమాశ్వాసమున శ్రీ విల్లిపుత్తూరు పర్వనమును, ద్వితీయాశ్వాసమున వదురా నగర పర్వనమును కంపు ద్వితీయాశ్వాసమునందు గ్రీష్మమును, తృతీయాశ్వాసమున శర్వాశరత్పర్వనములును. పంచమాశ్వాసమున పసంతమును వర్ణింపఁ బడినది. విష్ణుచిత్తుఁడు వాండ్య రాజసభలో సితర మతస్థుల జయించి రాజునకు భాగ్యవంతుఁడై సోమశర్మను అందు యోగమును వివరించి శ్రీ వి ప్పుత్తూరు నకుఁ బంపినందు విష్ణు వాతంతి ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పుడు విష్ణుచిత్తుఁడు తక్కితో దశావతారములను వివరించెను. యామునాదామృతము తాను సన్యాసియై కొమరునకు రాజ్యమును గొనుచున్నాను విస్తరిమెన రాజనీతిపర్వమున్నది. పంచమాశ్వాసమున గోదావరి పర్వనమును, తరువాత వివాహ పర్వనమునుకలవు. కావ్యాలంకమున గోదా శ్రీకృష్ణగోపాల వివాహ పర్వనమున్నది. ఈ పర్వనములన్నియు శబ్దమున శర్వారిక భాగము నాక్రమించి వి, రాయలచే వర్ణించినను లిసవిరీణ వర్ణించి దాని స మగ్ర

స్వరూపమును పఠితులకు సాక్షాత్కరింపఁ జేయును. వర్ణన లందఱని లోక
జ్ఞులయొక్క కవి సమయ పరిష్కాసమును, పాండితీ వైభవమును, ప్రకృతి పటింస
మును సువ్యక్తములగు యందును. వ్యక్తులను వర్ణించునప్పుడు కూడ నాఁడు
వారి రూపములను సుస్పష్ట రేఖలతో తీర్చి డిద్దును. విష్ణుచిత్తుఁడు, పాండ్య
రాజు, గోదాదేవి, మాఁదాసరి, కాకళ్యక్రవు మున్నగు వారి వర్ణనము లిందుకు
తార్కాణములు.

రాయలు శ్రీ విల్లిపర్తియందున గ్రామ వాతావరణమును దక్షిణ మధురలో
నగర వాతావరణమును ఎక్కువగా వర్ణించినట్లు కన్పించును. మధురావర్ణనమున
నతఁడు కోట, బురుజులు, పరిఠి, కిరీతురగాడులు, రాతుర్వర్ణము, పుష్ప
లావికలు, వెంయాండ్రు మున్నగు వర్ణములకు ప్రాధాన్య మొసంగెను. అతని
ఋతువర్ణనము లప్రతిమానములు. ఆ యా ఋతువులను వర్ణించునప్పుడతఁ
డప్పుడే వాతావరణమునంతను విశదీకరించి అకాంక్షునఁ గూడ పఠితఁడే
వాని ననుభవించఁజేయును. మధుర సమీపమందలి వృషగిరి యందుండు
సుందరబాహు స్వామికి తెప్ప తిరునాళ్ళు వేసవికాలమున జరుగును కాఁబోలును.
అందుచే రాయఁచట గ్రీష్మర్తువును వర్ణించెను. యామానారాధ్యుడు పాండ్య
రాజు కొంచులో నితర మతస్థులను జయించిన సమయము వర్ణకాలము.
అందుచే నప్పుడు వర్షర్తువును, తరువాత నతఁడు రాజై దండయాత్రకు పోవు
సమయమున శరదృతువును వర్ణింపఁబడినవి. రాజులు శరదృతువులో దండ
యాత్ర కరుగుట సహజమే కాక కవి సమయ ప్రసిద్ధము కూరినైయున్నది.
గోదాదేవి విరహవర్ణన సందర్భమున వసంత ర్తువు వర్ణనము కలదు. వసంతము
వికహోద్దీపకమగుటచే నెచ్చట తదర్థిన మౌలిత్యవంతముగానే యున్నది. ఈ
ఋతువుల వర్ణనలలో నెచ్చటచ్చట వర్ణితమైన వస్తువే విరల వర్ణింపఁబడుట
గోచరించును. రాయలు కివుల నాహ్వానించి ఆయా విషయముల నొసంగి
వర్ణింపుఁడని యడిగి వాఁలో తనకు నచ్చిన పద్యమల నాయా సందర్భము
లందు చొప్పించెనేమో యనిపించును. వర్ణనము లత్యంత విస్తృతము
లగుటకును అందఁడు వర్ణితమైన వస్తువే మరల వర్ణింపఁబడుటకును అదే
కారణమైయుండునని గా అర్థిస్తాఁడుము. దాహవరణమునకు వర్షర్తు వర్ణనమున
వెలుపులు, గడ్డలు, పడగఁడ్లు ఇంద్రగోపములు, నేషళ్ళు, జలాకములు
మున్నగువాని ప్రసక్తి రెండు మూడుచోట్ల కనిపించును. ఋతువుల వర్ణనము

పెక్కు కావ్యములందుండును. ఋతువర్ణనైక పస్తుకములైన కేవల వర్ణన కావ్యములును కొన్ని కంపు. ఆంధ్రమునందే కాక సమస్కృతమునందును ఇంత విస్తృత తరములు రావనై పద్య యుక్తములునైన ఋతువర్ణనములు కాన రావనటలో సరికయోక్తి యుండదు.

రాయల సీత పరికింపఁజూచు, అపూర్వ రావనాపాటవమును వ్యక్తము చేయుటకు రెండుమూఁడుదాహరణము లొసంగుదును.

ఇల్లెల్ల దిరుగ నొక్కంతబ్బు శీత యల్పె
నేనింటలోఁ బూరి యిడి వినరక
రాజుడు, రాజిన రవులు కొల్పినరె
గాని కల్గదు కూడు, దానఁగలిగె
నేని కూరగుట మందైనఁ బెన్నొగ ను
భుక్తి పేకూరదా భుక్తి యిడినఁ
ప్రాగ్భోక్తంతే తీయి విమలనాన్నము తీయి
నాదుల కొదవు వైనఁ ప్రయత్న
మాఖ్యవట ముఖ్యంయమెన్న రాలయాంగ
దాదు లయ మెన్న రంతిక కార జనిక
వచన నాంధోగృహిణి రామిఁ బదక మరుఁడు
వెడ వెడనె యార్జ్య నొగిలి రజ్జడిని గృహులు

4.127

వర్ణకాంక్షను గృహిణులు పంటచేయు విషయమున పడు పాట్లందు చక్కగా వర్ణించఁగలిగినవి. రాయలాపాట్లు సానభూతితో వర్ణించి వర్ణించి చివర హాస్య విశ్రాంతిమైన యిందుక శృంగారమును ప్రవేశపెట్టెను. ఇట్టి విరానము మఱి కొన్ని పద్యములలో కూడ గోచరించును. వండిన యన్నము ప్రాగ్భోక్తంతే సరిపోఁగా శ్రీయ తమకొఱకై మగం పునఁ ప్రయత్నము చేయవలసి వచ్చెడిది. నిప్పుంటుకొనటయే కష్టమగుటచే వారప్పటికే దాం ప్రొద్దెక్కుటవలన నేరితో తడిపిన గుడ్డలను, ఇంది వాసములను కూడ ప్రొయ్యిలో పెట్టుచుండిరి. వారిట్లిల్పించి పడుచుండఁగా తృప్తి తిని పదక చేరిన తర్త లింకను ఇల్లాండ్రు తమ్ము చేరరాలేదని నొగులుచుండిరట ! అట్లే "రవిజూచి కడుచు వారలకును గృకరాసములకును దృష్టిపెప్పులనె నెరిచె" (4-18) అను పద్యమున కూడ నతడు వివర-

అచిత్ర నింపుంబులకును నీని నట్టి యెనుప
కడుపు వేగం గమికి వాకట్టు లెనఁగ
మంట మిద్దెల వారికి నుదు వనుండు
నెంతఁ జానిన వారికి నిదురచెడియె

అని నిదుర చెడిన వారి కాచేదేల చేకూరెనో హాస్యహారితముగ తెల్పియ్యఁదెను.
బుర్రవంతులముం వర్ణనమునొకఁడెరాయలు వర్ణర్తు వర్ణనమున నెక్కువ అలిసి
వేశము చూపియుండెను. అది చదువుచున్నప్పుడందలి పద్యము లర్థము కావలెను
కాని నిజముగా వర్ణర్తువున మెలగుచున్నట్లుండును.

స్పృట భూయోహృతిశంక వార్ధినిన రక్మర్ మిన్ను చేర్చుందట.
చ్చట తొర్వంబుగఁ గాకుకొంచు ఘనమై క్షౌరీర వర్ధింప న
చ్చటనుండోఁచి గ్రనింపఁ జోలుఁ గలఁ నూనుండు కాకున్న వా
క్ష్మిటఁ దారాగ్రహ శాన్కరేందుమణి కుత్తుర్ వ్యక్తమై తోచునే
4-146

ఇది శరదృతు వర్ణనమునందలి పద్యము. శరదృతువు రాఁగానే ఆకాశము
నిర్మేళమగును. సూర్యేందు నక్షత్రాదులు స్పృటముగ ప్రకాశించును
అగస్త్యోదయమగును. పూర్వవగస్త్యుఁడు సముద్ర జలమును దేఁత ప్రార్థనచే
చుకుకీకరించియుండెను. ఆ భయముచే నా జలములు మేమరూపమున వాకసము
చేరఁగా నుదయించిన యగస్త్యుఁడచ్చట కూడ వానిని గ్రోలియుండెను కాఁదో
లును. అందుచేతనే యందలి మణికుత్తాదులు తాస్కరేందు గ్రహరూపమన
విస్పష్టముగా కావచ్చుచున్నవని కవి భావము. అగ్రము సర్వ శరత్పుష్కరి
శరదృష్టనము గొందిమిచ్చెను. వేసవికాలమున నుడిగాలులు తెర్రేగుచుండును.
వానిని రాయర్ క్రింది పర్వమున నుద్ధరించుచు బాచనా పాటవముతో వర్ణించెను!

దవహూమంతుఁ దమిన్సరోవరు లిన ప్రవహంబు వంకేశ బా
దవ భానువళజల్ హరింపఁగుచు వెలచెల్వెట్లు హస్తోద్ధి హ
వవితానంబునఁ బూడఁ బూడఁ బుడమిం కాట్లల్లి పై విప్పులై
యదనంబుండు: నాడఁగా విరరె వాత్సాశ్రవచక్రముల్.

వేసవిని నూతులెండిపోవును. అందుచేత నూతులు తమ అంశమనెడి ద్రవ్యమును సూర్యకిరణములు హరితంబుని దేవుడు మొలపెట్టుకొనుటకు పోవుచుండెను. అందుల నెండిన గడ్డిపరకలతో గుమ్మతోకూడ విరివిగా పసరు సుడిగాలులట్లు పైకిపోవు నా నూతులవలె నుండెనని భావము. గ్రీష్మమున దినములు దీప్తియు గుటను గాయజత్త్రేకించిన నాగు (2-49) అమృతముగా నున్నది. "నిర్ఘృత ప్రణల వేడికలింకఁ జటారంబేస ప్రాచి పెన్పెట రెగనె" (2-49) అను సీసముతని నిశిత పరిశీలనను చాటుచున్నది. వసంతమున నతఁడా ఋతువున పూచు పుష్పములను, కోకిలలను, అశిరుంకారమును, చినుకలను చక్కగా వర్ణించెను. వసంతమున సూర్యుడు తరదిక్కునకు తొంగెను. మొదటనే అముత్యమ్యాద తాపోష్టముచే వేగిన దక్షిణదిక్కు తానుకూడ నందే యున్నచో నది తుదిమట్ట మాదిపోవునను రయమే సూర్యుడం దుండక యుత్తరమునకు తొలగుటకు కారణము.

తనయుదరంబునం బొడమి తామ్రకుంబిచ్చటల్లసిల్లఁగో
తొను ధరణి నంతతికిఁగోరకదంతము లిండుకంతని
త్కినయది యాచిగాఁగఁజెలఁగెన్ వనరిక్కి కడుం జెలంగఁగా
అపరైరియఁడై నమాధవుని సంగతి మీదటఁ జాఁగెల్గుటన్

5.116

వసంతికి చెట్లు సంతాపము, అవి తామ్రకాంతులల్లసిల్లగా వృద్ధిచొందెను. తరువాత వానికి మొగ్గలనెను దంతములంబులించెను. అప్పుడు ప్రయఁడైన మాధవుని సంగతి యింకఁదనకఁగల్గునని వసంతి మక్కిలి సంతోషించెను. పుష్పే దిద్దుకు దంతములు వచ్చునని భావించుటకు పుష్ప సుందర్యము కూతరను సంప్రదాయమును పురస్కరించుకొని కవి ఈ పద్యమును రచించెను. ఇచ్చట వనమును లక్ష్మితోఁబోల్చి వసంత విష్ణుశృంగులు రెండునగం మాధవ శర్మను వాడుట మక్కిలి యుచితముగా నున్నది. ఈ ఋతు వర్తనములందు రాయలు కవి సమయముల దెన్నిటిలో ప్రకటించెను. విష్ణువు విర్రకామన యోగనిద్రలో ప్రవేశించి శనిత్కాలము వాగానే వేసట. ఈయన సగస్తుఁడుద యించుట, అగస్తుఁడు సముద్రోదకములను త్రాగివేయుట మున్నగువిషయము లెందు మాకుచోట్ల నతఁడు దోహదప్రయోగము గూడ పేర్కొనెను.

విష్ణుచిత్తుడు శ్రీ పిల్లిపుత్తూరునకరుగుచుండగా తనకు ప్రత్యక్షమైన నారాయణుని యవతారములను వర్ణించెను అతడు పరిశురామ రామబలరామావతారములను మూడింటిని వర్ణించుటచే నవతారములు వదొకందైనవి. నారాయణుడేయవతారముననెట్టి మహార్యమలొందించెనోయతడు వివరించెను.

న్యాయనన్ధిశబ్దాదౌ బాధ త్యక్తా త్యక్తకృ

జ్ఞాయూ మరద్ధదు జ్ఞాతశ్చుతములు

అను సీసమున రాముని బాణములు వర్ణింపఁబడినవి ఇందలి పద ప్రయోగము వలెనే బాణములను శ్లిష్టముగా నున్నవి కావ్యారంభమున గరుడుని తొక్కరి గాఢలు వర్ణింపఁబడినవి. గరుడుని దొక్కరి గాఢలును, రాముని బాణములను గూడ పాపము వలంబుఁగాక యని యాతడు కోరియుండెను. ఈ అవతార వర్ణనమునఁ గూడ రాయలవారి వైష్ణవాభిమానము వెల్లడి యగుచున్నది.

పంచామాశ్వాసమున గోదాదేవి వర్ణనమును ఆమె విరహ వర్ణనమును కలవు. రాయలు గోదాదేవి బాంధ్యమును వర్ణించి యుండలేదు. విష్ణుచిత్తుండు తులసివనమున తనకు కనిపించిన శిశువు వాదరమునఁ గొనిపోయి తన తాత్య కొనంగెను. ఆమెయు ననపత్యయగుటచే పొంగి చేపిన నిజస్తన్యములతో నా శిశువును పెంచెననియు నామె క్రమముగా పెరిగెననియు తెల్పి యావన వర్ణనమున భారంబించెను.

వాతాత తొంటితై వదీ మాటలాడదు

కలింవృత్తి వహించెఁగుంతలములు

వీ-7

అను పద్యము బాల్యానంతర మామెకు యౌవనోదయమగుట నద్భుతముగా తెల్పుచున్నది. రాయలరామెను కేకాది పాదాంతము వలకు వర్ణించెను. ఆమె తను కాంతి యెవరు నూతన హరిద్ర సాదీరాతీక మిక్కిలి మలినమయ్యెను. అందు చేతనే దానికి రాత్రి, నిశ, తప్తస్ను, సిగిధిని, క్షిప అను పేరులు కలిగెను. రాత్రిని తెలుపు పదములన్నియు పశువునకు కూడ చెల్లును. ఈ వర్ణనమంతయు రూపకోపమోత్పేద్యార్థంకారముల తోడను, అపూర్వ బాణములతోడను కూడిన పద్యములతో నత్యంత రమణీయముగా నున్నది ఇట్టి వర్ణనములు సర్వ ప్రబంధసామాన్యములే.

నాసాచంపకతన్ మగంధ మవటన్ రాశృంగముల్ గ్రగోల నం
త్రాసంబందియుఁ బల్కువోనలము వక్త్రం బేనా నేం యం

దే సౌరభ్యములేదు: కుండములు గావే దంతముల్ గానినా:

కానక్తిన్ ప్రతిబింబ దంతమున నేలా వ్రాల: దత్తాత్రీన్ 5-18
ఇది గోదాదేవి నాసికాదంత వర్ణనము. నాసిక సంపెంగపలె నుండెను. ఆ సౌర
భము తుమ్మెదలకు పడదు. అయినను ఆమె పల్కునప్పుడు తుమ్మెదలామె
ముఖముపై ముసరుచుండెను. ఆ ముఖమునందన్ని సౌరభములును కంపు. ఆమె
దంతములు కుండములు. కానిచో తుమ్మెదలు ప్రతిబింబము నెపముచే దంత
ముల యందు వ్రాలుటకు కారణమేమని భావము. ఆమె ముఖము యొక్క సర్వ
సౌరభ్యమయత్వముతో పాటు దంతముల స్వచ్ఛతయు నిందు వ్యక్తీకరింపఁ
బడినది. ఈ వర్ణనము నందలి పద్యమాలన్నియు నిట్లే భావగంభీరములై
యుండును.

నాయికా విరహ వర్ణనమున్ని ప్రబంధములందు నుండును. అందు నాయిక
చంద్రమన్నధ మలయవాయువులను, శుకపికాకాకాదులను ఉపాంబించుటయు,
తెలులు శీతలోపచారములు కావించుటయు వర్ణింపఁబడు చుండును. గోదాదేవి
విరహ మితర నాయికల విరహము వంటిదికాదు. ఈమెది భక్తితోఁ గూడిన
ప్రేమ. తెలుల పాటలు విని యామె నారాయణుఁ దామాయవతారము లందు
శ్రీంకు కలిగించిన భారలెన్ని యతనినే యుపాంబించును. ఈ సందర్భము
నందితర ప్రబంధములందువలె చంద్రమన్నధాదుల ఉపాంబంభసము లేనేలేదు.
ఈమె కావించిన నారాయణుని ముపాంబంభమునందలి భావముగా విరహభావముచే
నామె యతని యెడ నారోపించిన దోషముతో కూడి వింతగా నుండును.

ధరపై నీతఁడు పూర్వకల్పములనక్త స్త్రీ వికలాంబికాం

బురుహశ్రేణి జలంబుమైఁ బురకలున్ బూరించుచుం బెంచుదు

గృర కర్మం బలమంగ వచ్చు బలవార న్నబ్ధరోమత్వతే

నరితల్ పొడవతార దంతమున నాచ్ఛాదించుఁదాఁ బ్రౌఢుడై

అను పద్యమున విష్ణువు మత్స్య వరాహ సరసింహ జన్మముల నెత్తుట కారణమొన
రించిన పూర్వపాపమే కారణమనియు, నతఁడు ప్రోరుండగుటచే నవతారదంత
మున దాని నాచ్ఛాదించుననియుఁ దెల్పుఁబడినది.

ఓర్లఁ బొమ్మన్నఁ బోరె తానుల్లినముం

నేననది రక్కసియ యౌట బుగ్గె వంచి

స్త్రీలు శలంపంపఁ దానె వచ్చెనది వారి

కాదుదాని బశేతునేయంగనగునే

అను పద్యమున నామె రాముని పొలంబిండ్లను మరలంత సహజముగా సన్నది. అమె పొలంబిండ్ల విహారమునకు వెళ్ళుచు నున్నది.

ఎటుగడగా యొకప్పుడమె నేచెడ వేర్చిక, దీర్ఘమాద నా
యబుతఁబగిల్చి పోవుఁ డనబోయెను పోయిన నేను బోవుదున్
మఱియ నెందుఁ బోయి యమగ్నిత నొనరి నున్న మైనఁదా
గఱకటపెట్టి సొమ్మకునుఁగారి నిజార్తి యెఱుంగవేమియున్ ౧.61

అని యొక వయస్య మామె విహార తీవ్రతను వర్ణించెను. గోదాదేవి రాధాయముగ నం చక్కలను గూడ నితిక్షేపించెను. అమె విరహవేదనచే మూర్ఛియైను. వయస్యము "దేవీనార సిరాళప్పుడ పుదువార హమాండుకదాళి"దే నామెను తేల్చిరి. అమె మరణించుటకు సిద్ధుడతఁగా చేడికలు వారించి 'విష్ణువు రంగమండున్నాడనియు శ్రీ కృష్ణపుత్రునందరి హరిని తఱించినచో' నాతఁడు విడువకు కాఁగల'దనియుఁ దెల్పిరి. అమె వియోగచ్యుత ధైర్యయై యా యూర సున్న హరిని బాజించుచు నతని గుణములు ప్రవచితబాషలో పాడుచుండెను. ఇది సంతీర్తన తర్జి, రాయలు తక్కి మిశ్రితమైన గోదా విరహమును వర్ణించిన తెఱంగుపూర్వమును అనన్యకృతమును నై నిట్టిది. పిమ్మిత్తుఁడు దేవుఁడ తన కూతు పరిస్థితిని వివరించునప్పు డది యేమో యామయమో తపస్సో యని తలంచి తనకుఁ దెలియకుండనే యామె విరహమును విశదీకరించెను. గోదా విరహ వర్ణననున రాయలు ప్రవర్ణించిన మాన్యుర్యము ప్రశంసాపాత్రమై యున్నది.

కావ్యాంతమున గోదా శ్రీకృష్ణుల విహారము వర్ణి పఁచినది శ్రీకృష్ణుఁడు విశ్వకర్మ మునిపంతులును కలసి విడివిడట్టున విడిచి స్నాన మొనరించి దివ్యకరణ మునియెడలె యుండెను. ఇట్లే వాటి పక్షప గీర్వాణీ సముదాయము సిరాళామ కలాణాదులను గల బంధించిన బాధలను పాడుచుండ పిమ్మిత్తు నింట బుష్పిపత్నులను చదివెత్తెను. గోదాదేవి స్నానమాచించి పెండ్లికూతుఁ గావించెడిది. శ్రీ కృష్ణుఁడు తప్తాకర వైభవమున గడద వాహుఁడై వెళ్ళి 'కలాణమును' 'కల బాఁబూరవ వీరముపై కూర్చుండెను. పిమ్మిత్తుఁడు తనక బాధలను స్నాన మొనరులు విడిచి, పోకపోవార పూర్వకముగా మధుపర్వము నొస గెను. తరువాత నతఁడు సపత్నీకుడై భారవోయ స్వామి కర్మకారకమును గ్రహించెను. వధూవసులు తండ్రిబా

పోసికొనిరి. శ్రీరంగేశ్వరుడు గోదాదేవి మెడలో మంగళసూత్రము కట్టెను. తరువాత రాజహోమము, సప్తమ, యామధరి దర్శనము మున్నగునవి జరిగెను. బృందావకుటు భక్తితో పోసిన నామముల గైకొని స్వామి వధువుతో శ్రీరంగముని కరుదెంచెను. ఈ విధముగా రాయలు సుగ్రహముగానైనను సంప్రదాయసిద్ధముగా నా పుణ్యదండవతుల వివాహమును వర్ణించెను.

యామునాచార్యుడు శ్రీరామమిత్రుని ప్రకోరమున రాజ్యలోగములం దాసక్తి విడిచి తురీయాశ్రమము గైకొనుటను ముందు రాజ్యమును కుమారుని కొప్పగించి యతనికి రాజనీతి బోధించెను. చతుర్థాశ్లాసాంతమున నీ రాజనీతి ఎనుబది పద్యములలో నతి విస్తృతముగా నున్నది. రాయ లర్థశాస్త్రమును, శుక్రనీతి సారమును, దాకుక్కుల సర్వార్థ చింతామణిని పఠించియుండిన వాడగుటచే నందరి విషయములకు న్నానుభవమును కూడ జోడించి రాజనీతిని సర్వ సమగ్రముగ వర్ణించెను. ఇందు దుర్గము నెట్టివారి కీడువలయునో, మంత్రిత్యమును దేవాలయాధిపత్యము నెట్టివారి కొసంగివలయునో, గజాశ్వముల నెట్లు సమకూర్చవలయునో, అటపక బలమునెడ నెట్లు వర్తింపవలయునో, ఎట్టి మంత్రులను నియమింపవలయునో రేవులను వాణిజ్యమును ఎట్లు నిర్వహింప వలయునో, దండనము విషయమునను రాయబారుల విషయమునను ఎట్లు జాగ రూకతతో వర్తింపవలయునో, ప్రజల యాచరమునెట్లు సంపాదింపవలయునో యాతఁడు వివరముగా వర్ణించెను.

రాష్ట్ర వర్ధన మెదఁగోరు రాజ మేలు

రాష్ట్రమును గోరు, దానఁగార్యమొ యనంగ

రాదు, బ్రహ్మోత్తరములైన ప్రజల యేక

ముఖపుఁ గోర్కొని చిదంతరా త్మం బొనఁగఁదె.

4.205

అను పద్యమున ప్రజాటన్మెట్టను గోరు రాజు వృద్ధిని ప్రజల కూడ కోరివలసియు దానివలన నంతలో లాభము చేయవలసియు నందును బ్రహ్మోత్తరములైన ప్రజల ఏకముగను బోధింప తదానరాము పోసగుట వారణమునియు నాతడు తెలిపియుండును.

దేవందాన శరణి చేమఁ బనిగొనె కాకపోనీ బల

వ్రాతార్థాభ్యుప నెమ్మి నుంప కొనుఁ బ్రోవన్మంత్రి యుండు గుణా

తేజం గుమ్మరికాయ యంత యగుముత్తెంబై మనం బేర్చన
దై తా నాతని చేతిలో బ్రదుకవారే యోజుమీ నీడటన్.

4-212

అను పద్యమున గుణాతిరునైనవాని మంత్రిగా నియమించినచో కలుగు హాని
నాతడు చక్కగ విపరించియుండెను. రాజు తనవంతుడైన మాత్రమున
లాభము లేదు. గొప్పవారి సాహాయ్యము కూడ ముఖ్యముగా సుందరయును.
వారు స్వాధీను-గుటకై క్రౌర్యము విడిచి, సత్య ప్రవర్తనము కలిగి, యోధావ్య
ముతో వర్తింపవలయును. రాజు ఆటవిక ఐరమును బెదరు వాపి అనుకూలము
చేసికొనవలయును. వారల్పుంగుటచే వారికి ప్రేమాగ్రహములును విశ్వాసా
విశ్వాసములును అల్పముననే కలుగుచుండును.

మును దననేమ చేసికొని ముల్లికి గుడ్డట లెండిచేసిమె

త్తనకయి వేరు వెల్లడియుఁ ద్రవ్వెడు కర్ణకునట్లు శత్రువో

నెనినియమైన దుర్గఐం మే కొనియైన నిజాశ్మ వింతవో

క నెగడఁ జేసి లోన మఱి కంటకకోథనఁ జేయు బాప్పగున్.

4-219

అను పద్యము రాజు శత్రువుతో కపట స్నేహము చేసియైనను, స్థూలరాది
దుర్గములు గైకొనియైనను, రాష్ట్రమును తన అధీనమును చేసికొని పరులనుండి
ఉపద్రవము కలుగునను విచారములేక ఘోర శత్రు నిరసనము కావింపవలెనని
తెలుపుచున్నది. రాజు తనకు వచ్చు నాదాయములో ఒక పాలు త్యాగ తోగముల
కును, రెండు వాళ్లు దతురంగఐం రక్షణమునకును, ఒక పాలు కోళాగారమున
నిలువయుంచుటకును ఇట్లు నాలుగు పాళ్ళుగా చేసి దానధర్మముతో సర్వమును పరి
శీలించుచు రాజ్యము కావింపవలయును. రాజు దండపారుష్యము లేక పరుల
చెప్పు కొండెములు విసక ప్రజల విశ్వాసమును చూచగొనియె జాగరూకుడై
యుండవలసింది. కాలము రాజ్యసుఖము లనుభవించును.

రాష్ట్ర మెరియించు, కొనుము దుర్గములు, తదవ

రోధమగువద్దఁ బుట్టింటి మీడి నడవు,

పరుషములు ద్రుతిపుల రాయబారులెదుటఁ

బలుకవచ్చు, నంది యొకవేళ, వలసియుండు.

4-267

అను పద్యము రాయలవాకి రాజసీతిలో మిక్కిలి ప్రధానమై యున్నది. రాజు శత్రు దుర్గములను వశము చేసికొనవచ్చును. వారి శ్రీలు దొరికినచో పుట్టింటనున్న విధమున వారి నాదరింపవలయును. శత్రువుల రాజులకుం యెదుట వెప్పుడును పరుషములు పలుకరాదు. ఏలయన నొక్కొక్కప్పుడు వారితో సంధిచేయుట అవసరమగుచుండును. రాజు తనకృత్యములెట్లొనర్చ వలయునో, తన శరీరా రోగ్యమును ఎట్లు కాపాడు కొనవలయునో రాయలు చక్కగ తెలిపియుండెను. అతడు "సొంగరాజ్య మొకెత్తుగ, స్వాంగరాజ్యమొక్క యెత్తుగ" చూచి ఆ రెండింటిని పెంపొందింపవలయును. రాజు అపరాధమునందే గర్భగోళ కుద్ధి ఐన పిమ్మట భోజనము చేయవలయును. అతడేడు వారములందును అయా వారముల కదిపతులైన గ్రహములకు చెప్పఁబడిన రత్నములతో కూడిన యలంకారములు ధరింపవలయును. పట్టభద్రుండగు రాజు ధర్మమునందే దృష్టియిడి నడువవలయుననుట యతని రాజ సీతి యందలి ప్రధానాంశము. ఈ విధముగ రాయలు యామునాదాత్యుని ముఖమున రాజులకును ప్రజలకును రాజ్యమునకును శ్రేయస్సు కలుగునట్లుగ రాజ్యపాలన మెట్లు జరుగవలయునో ఈ రాజసీతి యందు చెప్పింజెను.

అము క్తమార్యద యందలి ప్రధాన రసము శాంత్యంతర్భూతమైన భక్తి. ఇందు ధర్మవీరము ప్రధానమని చెప్పెడువారును కొందఱు కలరు. ఇందలి పూర్వ భాగమున విష్ణు చిత్తునకును, ఉత్తర భాగమున గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల ప్రణయమునకును ప్రాధాన్యము కలదు. విష్ణుచిత్తుకు మహా భక్తుడు, సార్థక నామధేయుఁడు. వేదములను వేదాంతములను చదువకయే తజ్జ్యమైన ద్వైత జ్ఞానము సంపాదించినవాఁడు. రాయల ననుసరించి అతడెక్కువగా చదువు కొనకపోయినను దైవానుగ్రహమున నితర మతస్థుల నోడింపఁజాలెను. యామునాదాత్యుఁడు పాండిత్య జలముచే నోడించెను. విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీమన్నా రాయణుఁడొసంగిన సంపద విస్తారముగా నుండినను దైవమునకు మాలికాకరణ తైంకర్యము చేయుచునే యుండెను. పాండిత్యకేళిధ్వజోపాఖ్యానమున విష్ణు చిత్తుఁడు రాజునకు శరణాగతి ధర్మమే తరచోపాయమని సూచించెను. మాల దాసని కథ సంకీర్తన భక్తికి పరమావధి అయి సుక్తి నముకూడ నొక తప స్సనియు, నది సాధింపలేని దేవీయు నుంవదనియు. నిరూపింపఁబడినది. గోదా

దేని పనులు భర్తగాని ఆమె పరమానుభవ తత్త్వికములకైకట్టింది. కాగవతము సంవత్సరము గోపిక సంతోషమును చూచి శ్రీమన్నారాయణుని విరహమును స్వల్ప కాలమైనను భావజాలకముగా జూచును. విరహవస్థయందు కూడ నామె రెల్లవారు జాముననే యిది స్వల్పము చేసి, దేవుని పూజించి యూరిని గూర్చి పాటలు పాడును. ఆమె లక్ష్మీరత్నముతో కూడిన మధురతత్త్విని ప్రదర్శించెను. విష్ణుచిత్తుని తన కూతురు వస్థను తెలిపి దక్షిణపుమని ప్రార్థించినప్పుడు దేవుడు ఆమె చేయునది తపస్సేయని తెలిపియుండెను. మధురతత్త్వి సాధనముగా నామె శ్రీమన్నారాయణుని భర్తగాఁ జదయఁజాలెను. శ్రీరంగేశ్వరుడును ఆమె తత్త్వి తనది యామెను బాండ్లుగా స్వీకరించెను. విష్ణుచిత్తుని కథయందును, గోవాదేవి వృత్తాంతము గలయును తత్త్వియే అతికముగా గోచరించు చున్నది.

రాయలు వాత్ర పోషణమున నెంతో నేర్పు ప్రదర్శించి యుండెను. విష్ణుచిత్తుని తత్త్విని, వినయ సంపదను, అమాయకత్వమును, అబుద్ధియు ధనుఃపత్ర త్వమును చక్కగా ప్రదర్శించియుండెను. అతడు తన కూతురు నవస్థ భగవంతునితో తెలుపు నప్పుటి జడనమతని అమాయకత్వమును వేయి విధముల వెల్లడి చేయుచున్నది. చివరికి అతడు మాలదాసరి కథ విని స్త్రీమి చెప్పినట్లే తన కూతురును శ్రీరంగమునకుఁ గొనిపోయెను. బస కరిగిన తరువాత కూతురు పల్లకితో కడఁజడనప్పు డాతడు కావించిన యలఁబడికి దేవుడు కూడ భయపడును ఇది యాతని నిష్కారమునకు నూతన. యామునా దర్శకుడు మనోహరముడు. అతడు వయస్సున చిన్న వాడగుటచే రాజు తనకు దర్శకునిప్పుడో యాయుడో యని రాణి ద్వారా అతని దర్శకము సంపాదించెను. "దేవదం గుడును కేవలం నవయః కేవల తంత్రవాకగాః, అపిచు ప్రతివాదాన్ సుతక పాటాటోప విపాకపక్షమాః" అను జాతిన పండిత ప్రవాదులగుటచే అతడు రాజసభలో ప్రతివాదుల నందఱి నవరీంగా పోషింపఁబడును. అతడుదేని యుడు రాజును లభింపఁగనే భోగిలాను, దండుమును ప్రవాదులును చేసిచూపింతుడై వైరాగ్యమునొంది మరీయా శ్రమమును సేయఁగలదును. తన యుద్దేశమును సూచించును. అతడు ధర్మ కీర్తన చేసి, దుష్ట వాడులకు నాశమును ప్రసేత్తయై దిగ్విజయ యాత్ర చేయఁజాలెను. గోవాదేవి తత్త్వి అతని నామినము. ఆమె శ్రీరంగేశ్వరును పాలించిరి. తఱుంగమును శ్రీలయకుఁ గల యటమాన సానుభూతులను ప్రౌఢత

వివేక సంపదలను చెప్పక చెప్పుచున్నది భక్తిరే యని శ్రీ గోవిందుని
 తరగాఁ జదయఁజాలినది. అందుకు పూర్వజన్మ సంహారము మాద నామెను
 తోడ్పడినది. పూర్వజన్మమున నామె తూదేవి ఆ వాసనా విశేషమే
 వయస్కులు పొడిన యక్షినారాయణ వివాహ సుఖంబులైన పాటరారెఁపఁగనే
 ఆమెను వియోగ సముద్రమున మోలవైచింది. శ్రీరంగేశ్వరుఁడు భక్త
 పరాధీనఁడు. గోదాదేవి సంతాపరము తోసితి తీసికొన్నను భక్తుడైన విష్ణు
 చిత్తుని యాక్రందనము విని భయపడి యామె నెప్పుడు చూడకుండునే విష్ణు
 చిత్తుని బసకు పంపి యాతని నోదార్చెను. అతఁడు కోరికట్లు శ్రీ :ర్లిప్తయ్యైకే
 వెళ్ళి గోదాదేవిని పెండ్లి చేసికొనెను. రాయలు ఖండిక్కుని వైరాగ్యమును,
 అతని అనుచరుల రాజ్యలాలాపేక్షను, కేశివర్షణుని కర్మతత్వ విజ్ఞాన విశేషము
 లను, పాండ్యరాజు ముడిరిన వెట్టితెవమును, రాణి వైష్ణవభక్తి పాత్రివత్వము
 లను, మాంచాసరి అసారావణ భక్తినిష్ఠను, సత్యపరాయణత్వమును, దేహ
 లామును, బ్రహ్మరాక్షసుని క్రూరత్వముతో పాటంతర్గత కరుణావేగమును,
 సోమశర్మ దౌర్భాగ్యమును, శ్రీరామమిత్రుని గురుభక్తి మరాభిమానము
 లను నిపుణతతో చిత్రించియుండిను. పాత్రల చిత్రవృత్తులను ప్రదర్శించుటలో
 ఊద సతః దనన్య సామాన్యమైన నేర్పు ప్రదర్శించెను. విష్ణుచిత్తులే
 నోడింపఁబడి యేగు పండితుల స్థితిని వర్ణించుచు నాతఁడు రచించిన సీసమును
 "సెంపులు నాకుచు వెలియరంగులు చూడ కరిగి పాదూవాహ నరయువారు"
 (4-6). శ్రీరామమిత్రుఁడు యామునాచార్యుని భోగపరాయణత్వమునుండి
 మరలింప నెంచుచు "నల్లగోంసెచ్చి మెల్లినె చివ్వంగి నోరి జింకఁ దివియు
 నేరు పొదవు వేటకాఁడు పోరె" (4-198) వర్తింపవలెనని తలంచుటయు,
 పాండ్యరాజు బ్రాహ్మణుఁడు చదివిన సులాషితమును వినుఁగనే వేశ్య యింటి
 కరుగక సౌధమునకుఁ దిరిగి వెళ్ళిపోవుటయు, కేశివర్షణుఁడు ప్రాయశ్చిత్తము
 వదులుటకై వచ్చుచుండ ఖండిక్కుని యనుచరులాతఁడు తమ్ము చంపవచ్చు
 చున్నాఁడని తలంచుటయు, గోదాదేవి శ్రీరంగేశు నుపాంఠించుట విని
 వయస్కులు "ఎవ్వరునట్లపో నెరసు లెప్పుక మానరు ప్రాణరత్నంన్ దవ్వుల
 నున్న కాకకరసన్"-(5-56) అని పలుకుటయు నిందుకు నిదర్శనములు.

అముక్తమాల్యద యుంచురాయలవారి బహుముఖ పాండిత్యము స్పష్ట
 మగుచున్నది. అతఁడుభయ భాషించుచు ప్రౌఢమైన కవిత్వము చెప్పెను.

మేది. విశిష్టాద్వైతమును వివరించు గూడ మరీమాని మహాశయు అరణ్య
యశిమానిమనమును దీని పాండిత్య పాటవమును గూడ సంపాదించెను. ద్రావిడ
ప్రబంధములే కాక బ్రహ్మసూత్రములు కూడ సితనికి సుపరిచితములు. విష్ణు
చిత్తుఁ డెక్కు మందియు నోడించు సందర్భమున నతఁడు రచించిన "జగదుద్గతి
ని వీణము ప్రవాహము నీక్షిత్వాదిపీఠున శబ్దవాది" (8-8) అను పద్యమున
బ్రహ్మసూత్రము లందలి సూత్రములే యుద్ధాదేవఁడైనవి విష్ణుచిత్తుఁడు
సతతో సప్రమాణముగా విశిష్టాద్వైతమును నిరూపించెను. అతఁడు శ్రుతిస్మృతి
సూత్ర సమాజమునకైక కింత్రియు కల్పించి యాత్మమతము వాదాంతముగ
నొనరించెను. విష్ణుచిత్తుఁడు ప్రదర్శించిన యీ పాండిత్యమంతయు రాయల
వారిదే. వారు పెక్కుచోట్ల శ్రుతివాక్యములతో తదర్థమునో తెల్పియుండిరి
"అపహత పాపా డివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః" అను వాక్యము లాందోగ్యము
నందలిది. "అసతపరున్న మనజాండు కలియుగంబు" (8-45) అను పద్య
మునకు మూలము ఋగ్రాహ్మణము. కేశిదర్శణాండు లాండిక్యనికి బోధించిన
యోగ మపార పాండిత్య స్ఫోరకముగా నున్నది. యోగశాస్త్రమును, ఉపనిష
దాదులను జడివినవారు తప్ప నితరులూ యుపదేశము కావింపఁజాలరు. విష్ణు
చిత్తునకును కృష్ణరాయలకును గూడ నాజ్ఞానము విష్ణు ప్రసాదముననే లభించి
నది. రాయల కవి సమయ పరిజ్ఞాన మపూర్వమైనది. ఆయా సందర్భము
లందాతఁడు దానిని ప్రదర్శించియుండెను. అతని రాజనీతి విశారదత్వమునకు
యామునాదామ్యుఁడు కుమారునికి బోధించిన రాజనీతియే సాక్షి. సాహిత్యము
నందువలెనే సంగీతమునందుకూడ నతనికి నిశితమైన పరిజ్ఞానము కలదు.
అతఁడీ కావ్యమున ప్రదర్శించిన పాండితీ పాటవము మహా పండితులకే
అచ్చెరువు కలిగించును. ఆ పాండిత్యము గురుముఖాభ్యస్తము కావచ్చును లేక
నిహుపండితగోష్ఠి శ్రవణసంజాతము కావచ్చును.

అముక్తమాల్యద తల్కాల మత సాంఘికాది పరిస్థితులకు దర్పణము
వంటిది రాయలు సార్వభౌముఁడైనను మాటు వేషమువైదికాని తన సామ్రా
జ్యమునందలి పలుప్రదేశముల కరిగి సామాన్యజనుల పరిస్థితులను కూడ పరి
శీలించి యుండును. "ఇంటింటి కేగ నొక్కింతబు కి" అను పద్యము
పద్యములలో గొప్పగా వ్యక్తము చేయుచున్నది. శ్రీ
విష్ణుచిత్తుఁడు దీనిదాంగనలు తెంగలువల కొనితొలుపుతో స్నానము చేసి,

స్వామి వజ్రము కొలుకు రీర్థపుదించెను కొంట దరించి, ద్రవద ద్రవ రాను
సంరాసము చేయుచు నుద్ధానపులోద్రోవలంచు పాపదాలు దరించిన పాదము
లతో నడచుచు-దుట రాయలు చూచియుండెను. విష్ణుచిత్తుడు మహాభక్తుడ
య్యను వర్షకాలము నందు భార్య కన్యోగ చొరకుండ ప్రాయ్యిలోనికి నారితేళపు
బోటియులు కూర్చి పెట్టెడివాడు. అప్పుడు ప్రజలు ఋతువు కనుగుణముగా
నెట్టెట్టి భోజనములు చేసిడి వారో రాయలు వర్ణించి యుండెను. "తెలివెచ్చ
యోగిరము" (1-81) మున్నగు పద్యములిందుకు తార్కాణము పరదేశి
విప్రుడు రాజపురోహితునిండఁ గావించిన భోజనమును రాయలు వర్ణించిన "పరి
పక్వసురభిరంతా వలంబుల తోడ" (2-74) అను పద్యమును జరుపుకప్పుడు
పరితంకు నోతూరక మానదు. వర్షకాల వర్షనమున రెడ్లెమేమి భుజించి యెట్లు
మంచములెక్కి పడుంగిరో రాయలు "గురుగుం జెంచలిఁ దుమ్మి లేఁ దగిరి
సాకున్" (8-184) అను పద్యమున వర్ణించి యుండెను. "రాజద్యారిగమాత
నూత్నవలయు కైలాశిహూతక్రియా" (1-89) అను పద్యము వేసిన కాలమున
భోగులు చూతకకం మిశ్రిత మాత్యుచ్చేన పాకమును తిని యావాసన
పోవుటకు సాయంకాలములందెట్లు "కేళికాంతారాభ్యంతరవాలుకాస్థిత
హిమాంతర్నారికేళాంబువులు" సేవించుచుండిరో తెచ్చుచున్నది. ఆ కాలపు
జరుగు పూవులనిన ప్రాణము. వారు వాడిన పూవులను దరించెడివారుకారు.

వేవిన మేడపై వరిలివేడికఁ జంటవహించి విష్ణుగౌఁ

బూవులు గోట మీటు తఱిఁ బోయెడి తేఱుల మ్రోత కొమిశం

కావహమౌగృతాభ్యసన లోటను దంతపు మెట్ల వెంటదేన్

జేవడి వీజెమీటుటలుఁ జిక్కెడ లించుటలున్ సరింబదన్ 1-62

తెల్లవాలు జామననే స్త్రీలు జడ ముందుకు తీసి వాడిన పూవులను గోడితో
మీటుచుండఁగా నందుండిన తేంట్లు యుకార మొనరించుచు నెగిరి పోయెడివి.
ఆ మ్రోత యింకను వీధులలోఁ దిరుగుచుండిన విటులకు తోస స్త్రీలు వీరి
వాయిచుచుండిరేమోయను ప్రాంతి కల్గించుచుండెను. ఇది యప్పుది స్త్రీం పున్న
ప్రీతిసే కాక సంగీతాసక్తిని గూడ చాటుచున్నది. విదేశ యాత్రికులు పలువురు
జమనగర సామ్రాజ్య వైభవమును అశక్త్యంతకులై వర్ణించి యుండిరి.
హంపిలో రత్నములను రాసులుగా పోసి విక్రయించెడివారని వారు వర్ణించిరి.
ఆ వైభవము రాయల ఆముక్త మార్కడలో కూడ కనిపించును.

స్థిరసాధ్యుని విహార యౌవన రతిచ్చిన్నాచ్చహారస్ఫుటిత్
 గురుముక్తావళిః శేటికత్ విదులత్ గూఢంగః ద్రోయన్నితో
 చరంగ్నంబగు వాని నెమ్మొగు యన్తంబై తటిన్ రాల్చునా
 కరమక్రింబని యంద్రుగాకు దధిదక్కిన్ పుట్టున

ముత్యముల్ 2.11

నింగిటు ప్రళంకు కతన మాతంగ వాటి
 యయ్యో నికనుండఁ దగదని యవని కేగి
 నట్టి నక్షత్ర తారాగ్రహాశయనఁగఁ
 గాంతనవ రత్నరానురంగళ్ళఁ బొలుచు

2.32

మన్నగు పద్యము లిందుకు తార్కాణములు. రాయలు మధురాసిగర వర్ణనమున
 పువ్వరావికిలకును పూవులు కొననేగు యుండుకును జరిగిన సఁభాషణమును
 వర్ణించియుండెను. (2-19-21) ఇట్టి రెండు మూఁడు సందర్భములందుఁ దప్ప
 నతఁడు శృంగార వర్ణన సందర్భమున నెంతో ఔచిత్యము పొందినది. ఇవి
 యైనను ఆ కాల ప్రభావమును బట్టి కావ్యమున ప్రవేశించినవి. రాయలకున్న
 వైష్ణవాచారము గ్రంథము నందంతటను కనిపించును.

కవన క్త ఫణికంఠకము మౌళితే

దారంపుఁ బాగ వందము వహింపఁ

గలయ నంగమున మర్కట కేట కృతమైన

మగ్గంబు నేత్ర నంపద వహింప

రాయల దాటికి వెఱది వింద్య వాది దాగిన గజపతి కేశముల నంటుకొనిన
 పాఁప కుటుసము వీర శేదారమనెడి యుష్టిషము వలెను, అతని దేహము
 నందంతట నంటుకొనిన సాలిని తండు రచన చరిత్రెంపు వలన విలెను గోచ
 రిందినదని పై సీసపాదముల యర్థము. ఇది యానాది సాలెవారి బట్టల నేత్ర
 యందలి నేర్పును సూచించుచున్నది.

అముక్తమాల్యద యందలి రచన సమాసధూయిష్టమై యాంఞాారికమై
 పంజరైకవేద్యమై యుండును. అతనిది నారికేళ పాకము. అదియునుగాక
 యరఁదెఱతో గఁబీరమైన యర్థమును రెండు మూఁడు పాదములతోనే వ్యక్తము
 చేయుటకు యత్నించును.

అనంతరం యోగ్యత వర్జితసాధనాన్యాయ
వింద్యకాంగ తీతాంతములు

1-3

మున్నగు పద్యములు చూచిన నీ విషయము తేలితెల్లమగును. ఇది గరుత్మంతుని తెక్కరి గారము వర్జించు పద్యము. గరుడు తొక్కసారి పక్ష విక్షేపము చేయగా సముద్రమునందలి నీరంతయు నాక సమున తెగుడును. అంత పాతాళ లోకము కనిపించును. అందలి నాగములు గరుకవాసన సోకి రయముతో నొందొంది చుట్టుకొని యుండును. ఈ భావమును వ్యక్తముచేయుట కింకాక కవియైనచో రెండు మూడు పద్యములు వ్రాయును. రాయలందందు తమిళ కన్నడ పదములను కూడ వాడెయుండెను. పసి (అకలి), ఎత్తిన (స్తుతించిన) వికంగాయ (వెంగళాయ), పెన్ దిరువడి (పెద్ద శ్రీపాదము-గరుడు, తవి అర్థము) మున్నగునవి యిందుకు నిదర్శనములు. ద్రావిడ కవి సమయమునకు కూడ వీరదత్తచర్చిత వాడి యుండెను (5-87) అతని కావ్యమున నేరోయొక అలంకారములేని పద్యమే యుండదు. ఉపమ, ఉత్పేక్ష రూపకము, త్రాంతి మంతము, అతిశయోక్తి, స్వభావోక్తి మున్నగు సంకారములు కావ్యమునందం తటసు గోచరించును. అతడు వాడిన యుపమలు కొన్ని చోట్ల సహజములై అద్భుతములుగా నుండును.

సామర దిదృశిభిన్త రక్షిణిభావ

4-13

మునుదన నేమ సేనికొని

4-219

మున్నగు పద్యము లట్టి యద్భుతోపమంతో, గూడిన పద్యములతో రెండు మాత్రమే.

శంపదచ్చట గ్రుక్క బామవులు తేవారంపుగుల్మంతర
స్థలి నిద్రింపగఁ జూచి యారెకలుషంస్నాత వ్రయాత ద్విజా
వలివీంద్యత కాటికల్ నవి తదా వానంబుఁ జేర్చంగరే
ఫలబిగ్గ న్వొనఁ బాలు వానిగని నచ్చున్ కలిగోహ్మమమర్

1-65

అను పద్యము చక్కని భావముతో, కూడి స్వభావోక్తి త్రాంతిమంతముల కాక రమ్య యున్నది. రాయలు శ్లేషాంకారమును మూడు నాలుగుచోట్ల మాత్రమే వాడెయుండెను. "మూరిమి గృహ్యరాయ నృపకుంజర" (1-65) 'అయస్వత్ ఫలకారప్రతిదగు నయ్యాగంబుసాగన్" (4-165) అను నవిందును నిదర్శన

ములు. రాయలు వాదిన శబ్దాంశారముల సంఖ్య చాల తక్కువ. "ఇందు కులావతంస మతః దేశజీ నేతరిగాఁడు" (2-40) వంటి పద్యము లెక్కడనో కాని కనిపింపవు. రాయల భావము బాదాత్తములై అతి గంభీరములుగా నుండును. అతని పద్యము లన్నియు కొందెమించుగా నిందు కుదాహరణములే.

నైరంగ్రుణ్ గోదాదేని తెప్పంకు కాటుక పెట్టుచుండిరి. అప్పుడామె కన్నులు
పైకి చూచెను. చవితి చంద్రునివంటి పాలము కనఁబడెను. చతుర్థి చంద్రుని
చూచినచో నీలాపనింద కల్గిననుట యంద తెలింగినదే. అచూచినది వక్త్రము.
చంద్రుడామె కుఱి కాంతిని హరించెను. కాని నిజమునకు ప్రజలు చంద్రుని
కాంతినే ఆమె వక్త్ర నుపహరించెనని అపనిందమోపుచుండిరి. గోద ముఖము
రాకాచంద్రాది కాళలుగా నుండెనని తాత్పర్యము. ఇందలి భావమెంత సుంద
రమో అంత ఆద్యుతము. ఇట్టి పద్యములు కావ్యమున నెన్నియొక్కవు. ప్రౌఢ
ములైన సమాసములతోడను, గంభీర భావముల తోడను, విహవిధాంశారముల
తోడను, ఏదనెడ నపరిచిత పద ప్రయోగము తోడనుకూడియుండుట చేతనే
రాయల కావ్యము పండిలైక వేద్యమైనది. అట్లని యాతఁడు జాతీయోక్తుం
డతడు. నానుడుఁడతడు వ్రాసిన పద్యములు కొన్నిలేకపోలేదు.

5-11

గ్రామ గ్రామంబున నొక
పామంతున కిడిన చలువ చప్పురములు త
రై పుడినిఁ గుంపదెల్ల
దామరలం వోలె నట్టి తజ నొప్పారెన్

2-70

నానిశిలి వంట చెఱుకల

4-126

మున్నగు పద్యము లందును కార్కాశములు. ఇదిలో నేడు ముల్లయ్యె నిందు
ముఖికి, కప్పురంబు పెద్ది యుప్పు కొనట మున్నగు లోకోక్తులెన్నో కావ్యమున
కనిపించును. రాయలు స-స్కృత వాక్యములనే చొప్పించి వ్రాసిన పద్యములు
రెండు మూడున్నవి. ("ఆ నిష్ఠానిధి గేహసిమ" 1-84, అద్భా వాగ్వి బుధమ్మ

హోవచన కవ్యాహారమ్" 4-8) రాయల చ్చటచ్చట చక్కని సంభాషణలు రచించి యుండెను, సార్వభౌమిని విష్ణు రితునిని అరిగిన సంభాషణము (స్వామీ నన్ను... ఇత్యాది) మాలదాసరికిని బ్రహ్మ రాక్షసునికి అరిగిన సంభాషణమును ఇందుకు నిదర్శనములు రాయలముక్తమార్కండలో కొన్ని దీర్ఘ పద్యములు చొప్పించెను. అవి యతని పాండిత్యమునకును, తోక పరిశీలనమునకును తార్కాణములు. విష్ణురితుని విర్జనముతోఁ గూడిన పద్యమున, విష్ణురితుఁడు స్వామితో తన కూతురు సింహస్థుని పెట్టించుచు రక్షింపుమని ప్రార్థించు పద్యమును అంతియంతి వాక్యముతోఁ గూడి అతి సుందరములుగా నున్నవి. రాయల రచన యందలి శైలి అతని పాండితీ విజ్ఞానములకు నెలవై పరితలకాశ్చర్యము కలిగించుచు.

అముక్త మార్కండలో సచ్చటచ్చట స్వతంత్రములైన సందులును ప్రయోగములును కనిపించుచున్నవి. నింగి + ఇటు = నింగిటు, నిట్ట రాడు వంద + అతిస = నిట్ట రాడు పంటితివ, గంజి + ఇంద్ర = గంజింద్ర, అనునవి ఒకార సంధికిని, గంగ + అనుకా + సె = గంగనుకాసె; దేష్ట + ఉడిగె = దేష్టుడిగె; రంగ భర్త + అంచు = రంగ భర్తంచు అనునవి తత్సమాకార సంధికిని, చించి + ఇచ్చువారు = చించిచ్చు వారు, అంది + ఈన్ = అందీన్, అనునవి క్త్వార్థ కేకార సంధికిని, పుట్టున్ + ఈగెద = పుట్టున్నీగెద అనునది ద్రుతచ్చిత్వ సంధికిని నిదర్శనములు. పట్టుకొని యనుటకు పట్టుక యనియు, రెండు వాళ్ళనుటకు రెట్టాళ్ళనియు, దున్నన్ అనుటకు దునన్ అనుచు రాయలు ప్రయోగించి యుండెను. ప్రౌఢ వ్యాకరణ కర్త వీనిని ప్రయోగములు చూపి సమర్థించి యుండెను. రాయల రచనలో ఛందో విషయమున విశేషము లేనియు గాఢము. "అరులేత దర్బదనేందు రాగమిశనా ప్రాదుగ్యత్" 6-182 అని చోట అకాశమునకును ప్రాదుః అనుగతి సంజ్ఞక మందలి అకాశమునకును యతి వేసి యుండెను. ఇచ్చట ప్ర + అ అని వివేచియుట కవకాశము లేదు.

చంద్రైక్య రహిత మయును అముక్తమార్కండ లంద్ర వాఙ్మయమున కలంకారముని చెప్పఁదగిన ప్రబంధ రత్నము. అందలి భావములు గీతీక ములు, పద ప్రయోగ వద్దుతాపహము; అలంకారము లానంద సందాయక ములు, కథా కథన పరి రవణీయము; శైలి అనన్య సాధ్యము అచటేతనే కమ్మన యతనిని 'కవి ప్రావీణ్య పణిః' అని గందోడించెన. ఆ స దోషన అన్వర్థము.

మహాంధ్ర కవిహవిష్వాబలప్రభా తెనాలి రామకృష్ణుని పాండరంగ మాహాత్మ్యము

అక్షరాస్యులైన ఆంధ్రులలో తెనాలిశ్శ్రీరామకృష్ణుని పేరెఱుంగని వారుండరు. అతనికి సంబంధించిన హాస్య కథలును వికిట కవితా కౌళమును సర్వాంధ్ర దేశ సుప్రసిద్ధములు. కాని అతని కావ్యములతో పరిచయమున్న వారి సంఖ్య మాత్రము దారి తక్కువ. అందుకతఁడు సరస కవితా సనాతుఁడ నని చెప్పుకొన్నను అందు సాహస్యముతో ప్రౌఢత్వమును కూడ జత చేయుట యొక కారణము. అతఁడు రచించిన కావ్యములు మూఁడు మాత్రమే యిప్పుడు లభించుచున్నవి. మొదటిది ఉర్బటారాధ్య చరిత్రము. దీనినాతఁడు తిమ్మరసు వంత్రి కల్పఁడన, మేనల్లుఁడు నైన నాదీంద్ర గోపమంత్రికి రాజు కార్య నిర్వాహకుఁడుగా నుండిన ఊర దేవ వంత్రి కంకితము చేసి యుండెను. అప్పటి కాలఁదింకన శ్రీవైష్ణవమునకు మాటి యుండలేదు. రెండవది పాండరంగ మాహాత్మ్యము దీని నతఁడు కృష్ణదేవరాయల తరువాత సదాశివరాయలకు లోబడి రాజ్యము చేయుచుండిన మహామండలేశ్వర మంగయ గురవరాజు కమావఁడు సంగరాజు కథ నాడున ప్రహ్లాదితో (సంగభూపాలవతి రామస ప్రహ్లాది) నుండిన పిఠూరి వేదాద్రి మంత్రి కంకితము చేసెను. మూడవది యైన ముడిగడల మహాత్మ్యము నాతఁడెవ్వరికి నంకితము చేయకుండినే పురణింపఁగా, తరువాత నతని పౌత్రుఁడు దానిని ఖండోజీ విద్విత్తరాయఁడను

ప్రభువునకు సమర్పించెను. ఇందలి కృత్యాది పద్యములను రామకృష్ణుడు వ్రాసి యుండలేడు. కృతి పతి తన కృతులైన వేంకటగిరి యను కవిచే వానిని వ్రాయించుకొనెను. కావ్య రచన పూర్తియైన పిమ్మటనే కృత్యాది పద్యములను వ్రాయు నాచారము కందనటకు పెక్కు నిదర్శనములున్నవి. పై మూడు కావ్యములనే కాక రామకృష్ణుడు వారి రీతి విరాసము, కందర్ప శేతు విరాసము, లింగ పురాణము, ఆదిపురాణము, ప్రతిపద్య శిరః కంపము, ఒక శతకము అను వానిని కూడ రచించెనని తెప్పమరు. ఇందు మొదటి రెండింటి నుండి కొన్ని పద్యములను పెదపాటి బిగ్గ కవి తన ప్రబంధ రత్నా కరమను సంకలన గ్రంథములో చేర్చి యుండెను. అప్పకవి ఆదిపురాణ మందలిదనియు, కస్తూరి రంగ కవి ఇందు ధరోపాఖ్యానము నందలిదనియు పేర్కొన్న "ఒక నాడిందు ధరుండు" అను పద్యము నాచన సోమన ఉత్తర వారి వంశమున కానవచ్చుచున్నది. అందుచే నాది పురాణ కర్తృత్వము సంశయా స్పదము, మిగిలిన రెండు గ్రంథములను రామకృష్ణుడు రచించె ననుట కాళాచరములు లేవు.

లక్ష్మణుడు రామపండితులు రామకృష్ణుని తల్లిదండ్రులు. రామపండితుని యింటిపేరు గార్లపాటివారు. వారు తెనాలిలో నివసించుటచే నది తెనాలిగా మారినది. వేదాది మంత్రి రామకృష్ణుని 'తెనాలిగ్రహార నిర్దేశ' యని వర్ణించెను. వారు కౌండిన్య గోత్రమునకు చెందిన యజ్ఞాశ్వాని నియోగి వ్రాహ్మణులు. వారు శంకరుని అద్వైత సిద్ధాంతమునే ఆచరించినవారైనను శివభక్తి శైవ సంప్రదాయముల కెక్కువ ప్రాధాన్య మొసంగినవారు. పాం గుమ్మివారు వారి శైవమతగురువులు. క్రీ.శ. 15వ శతాబ్దియందు అహోబిం న్యసింహ శ్మేతమునుండియు, రియసతి శ్మేతమునుండియు శ్రీమద్రామానుజులం వైష్ణవ సంప్రదాయ మిక్కువగా ప్రచారము చేయఁబడెను. ఆ ప్రచారము ప్రభావముచే పలు కుటుంబములు వైష్ణవ సంప్రదాయము నవలంబించెను. అట్టి కుటుంబములలో తెనాలివారి దొకటియని తెప్పవచ్చును. ఉద్యోగాధ్యక్ష చరిత్ర రచించునాటి కింకను రామలింగుడుగానే యుండిన కవి పాండురంగ మాహాత్మ్యము రచించునాటికి రామకృష్ణుడైనాడు. అప్పటినుండియు నా పేరే లోకమున అధిక ప్రచారము పొందినది. రామకృష్ణుని తమ్ముడైన శ్రీగిరి మనుచుండు రామభద్రకవి ఇంచుమిథి పరిత్రయమున కృతిపతి "ప్రౌఢి

మీ పెరకాత పాండురంగాది సత్కురులు దేనిను రామకృష్ణ సుకవి" అని తనతో తెచ్చి సందర్శమున రామకృష్ణ నామమునే వాడియుండెను. సంప్రదాయము మార్పుచే రామలింగుడే రామకృష్ణుడై నాడను విషయము నెల్ల విమర్శకులు అంగీకరించినట్టిదే. పేరు మార్పుకొన్న తరువాత కూడ రామకృష్ణుడు శైవమతమును ద్వేషింపలేకనుటకు తరువాతికృతులలో పెక్కు నిదర్శనములున్నవి.

శ్రీకృష్ణదేవరాయల భువనవిజయ సభనలంకరించిన అష్టదిగ్గజ కవులెవరను విషయమున విమర్శకులలో విన్నాభిప్రాయములున్నవి. రామకృష్ణుడు పెద్దన, తిమ్మన, భట్టమూర్తి, దూర్జది మున్నగువారితో వాదము పెట్టుకొన్నట్లు తెచ్చి చాటు పద్యము లిప్పటికిని ప్రచారముననున్నవి. అతడు రాయలవాడిని కూడ పరిహసించిన సందర్శములు కొన్ని లేకపోలేదు. వీనినిబట్టి తరువాత మఱికొన్ని కథలు కల్పింపఁబడి యుండునచ్చును. అందుచే అన్నియు అతూత కల్పనలేయని కొట్టివేయుటకలెదు రాయలు 1515లో కొండవీటి దుర్గమును స్వాధీనము చేసికొన్న పిమ్మట తిమ్మరుసు తన ట్లుండైన నాడిఁదగ్గ గోపమంత్రి నాదుర్గమున కధిపతిగా చేసియుండును. అతడు తనవద్ద రాజకార్యనిర్వాహకుఁడుగా నుండిన తన దేవ మంత్రికి 1517 వ సంవత్సరమున ఒక అగ్రహారము దానముచేసియుండెను. అతనికి ఉద్యోహరాధ్య చరిత్రము నంకితముచేసిన రామలింగుడు అప్పటివాడే యైయుండును. ఈకృతి ప్రదానము 1525 ప్రాంతమున జరిగియుండుననియు, నప్పటికి రామలింగుడు సుమారుదువదియైదేళ్ల ప్రాయము వాడై యుండుననియు, దేవమంత్రి సాయమున అతడు గోపమంత్రి ప్రాపుకు అతని ద్వారా తిమ్మరుసు అనుగ్రహమును సంపాదించి భువనవిజయ సభతో ప్రవేశమునొంది యుండుననియు భావింపవచ్చును. దీనినిబట్టి అతడు రాయల రాజ్యము దివళికారమున అష్టదిగ్గజ కవులలో చేరియుండును. అతడు 1495, 1500 సంవత్సరముల మధ్యకాలమున జన్మించి సుమారు 75 సంవత్సరములు జీవించియుండును. అతడు రాయల జీవితకాలమున నైదాశోద్ధు మాత్రమే అతని కొలువున నుండి యుండుటచే అతనికి కాని మంత్రి తిమ్మరుసు నకుఁగాని యేకృతిని అంకిత మిచ్చుట కవకాశము కలిగియుండలేదు.

అథ్యములగుచున్న రామకృష్ణని మూడుకృతులలో శ్రేష్ఠమైనది పాండురంగమాహాత్మ్యము. దీని రామకృష్ణుడు వైష్ణవ మతమును స్వీకరింప

విమ్మటనే రదించెను. వాక్కంటా శ్రయఁదైన భట్టకు చిక్కదాహ్యలు తనకు
గృహని అతడతనినందు కీర్తించెను. వేదాద్రి మంత్రి రామకృష్ణుని

తగనంస్కృతము తెనుంగుగఁ జేయఁ దెనుఁగు నం

స్కృతముగఁ జేయంగఁ జనురమతివి,

నలువెఱంగుల నెన్నఁగల కావ్యధారం

మనుఁడ వాడువునందుఁగరము మేటి,

వలిఁజూపిపాల కాస్తాన తమలాక

రోదయ తరుణ సూర్యోదయఁదవు

వైవైవైవ వురాడావశీ నానాఁ

ములు నీకుఁగరతలామంకనిభము

లంద్రభూమీకువాగ్రహారాథమైన

శ్రీ తెనాల్యగ్రహారనిర్లేత, వగ్ర

కాళికాకోకిలమవీపు, నరనకవిని

రమ్యగుణ కృష్ణః రామయ రామకృష్ణ

1-23

అని ప్రశంసించి "యశము కలిగించు నీ మృదు విశదోక్తులఁ బొందరీక విడు
చరితఁ జతుర్థక భువన వినుతముగ భువనకమలి నాపేర నుడువు" మని కోరి
యుండెను. దీనినిబట్టి కావ్య నామము పొందరీక విభుచరితమని తెలియుచున్నది.
కాని కొన్ని ప్రాంత ప్రతులలోను, ఆళ్వాసాంత గద్యములందును పాండురంగ
మాహాత్యమును పేరే కానవచ్చుచున్నది కావ్యమున క్షేత్ర దైవతమునకు
పాండురంగఁడను పేరెట్లు వచ్చినదో తెప్పఁబడి యుండలేదు. కాని ఆ కాంమున
విజయనగరమందు పాండురంగస్వామి గొప్ప వైభవముతో నుండి భక్తుఁ
లూలు కొనుచుండెను. ఇప్పటికిని ఆ పాడు పట్టణమున విట్టారాయని గుడి
శిల్పి కళావైభవముతో నలరారుచు చూపరుఁకు కన్నుల విందొనరించుచున్నది.
నిజమునకు పందరంగి క్షేత్రము రామానుజ సంప్రదాయమునకు చెందినది
కాదనియు, మార్పులైన మహారాష్ట్ర కర్ణాటకులకు ప్రాణ ప్రదమైనదనియు,
నైనను రామానుజ సంప్రదాయానుయాయులైన కృతిపరియు, కృతి కర్తయు
ఆ క్షేత్ర కథయందు శ్రద్ధాభక్తులు చూపుట కామూర్తి కాంమున దేశీయులుగా
నెఱయుచుండిన వైభవములే కాకణమనియు శ్రీమాన్ అశంత కృష్ణకర్మ గారు
తెల్పుచున్నారు. అందుచేతనే రామకృష్ణుఁడు కూడ కావ్యమును పాండురంగ
మాహాత్య మనియే పేర్కొని యుండును.

పాండురంగ మహాత్మ్య రంధమున నాదేవుని రామకృష్ణుడు "స్కంద పురాణ నీరసతి కాస్తుతమై ప్రథమించు దేవతీ సందః" డని ప్రస్తుతించెను. దీనినింట్టి కవి కథా వస్తువును స్కందపురాణము నుండి గ్రహించెనని తెలియు చున్నది. శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు ఈ కథ స్కందపురాణోత్తర స-పాతలో ఉమా మహేశ్వర సంవాద రూపమున నవార్థాయ పరిపితమైన యొక రచనతోనున్నదనియు, అది ఐహవః తెలుగుః రచనకు తరువాతి కల్పింపఁబడి యుండవచ్చునని తెల్పి యున్నారు. తెలుగు కావ్యమునందలి పదములే పెక్కుండు యథాతథముగ ప్రయోగింపఁబడియున్నవి. మఱియు నిగమ శర్మ, రాధిక, సుశీల, సుకర్మ, అయిత నియుతులు మున్నగు వాని వృత్తాంతములా మూలమున లేవు. మిగిలిన వైనను సంగ్రహముగా నున్నవి. తెలుగును బట్టియే మూలము సృజింపఁ బడియుండునని శ్రీ వేంకటరమణయ్య గారు తలంచుట కివియే కారణములు. ఇది అసంభావ్యముకాదు. కాని రామ కృష్ణుడే స్కందపురాణము నుగ్గడించి యుండుట చేతను, అది ఐహ విస్తృత మైన గ్రంథమగుట చేతను అందెచ్చటనైన తెలుగు గ్రంథమునకు మూలమఁ దగిన లాగమున్నదేమో పరిశీలింపవలసియున్నది.

మహ్నోకప్పుడు శౌసకాది మహర్షులు సూతునిఁగాంచి క్షేత్రమును వేచ్చును దీర్ఘమును ఇహపరార్థ ప్రాప్తిమూలములై యొక్కచో నున్నచో తెల్పు మని కోరిరి. సూతుఁడు వారికిట్లు చెప్పెను. "పూర్వమగస్తుఁడు లోపాముద్రతో కాశీరంగరమున నుండి దేవతా వ్రార్థితుడై దక్షిణమున కరిగి విఃర్య వర్వతము గర్వము నడఁగింతెను పిమ్మట నతఁడు కొల్లాపురీ లక్ష్మిని సేవించి, యట నుండి తుంగభద్రానదిని దాటి, స్వామి మంపై నున్న ఐమారస్వామిని దర్శించెను. అట స్వామి తాత రచించిన స్కంద పురాణమునందలి పూర్వోత్తర లాగములు విఃపించి యింకేకథ విఃగోరెవరని అగస్త్యు నడిగెను. అగస్త్యుఁ డంత శౌసకాది మునులు సూతునడిగిన విషయమునే తెల్పమని కోరెను. స్వామి 'దీర్ఘమును, క్షేత్రమును, వేచ్చును క్షితితలమున నొక్కచోఁ గూడి యుండుట నా ముఁది తోఁచుటలేదు, శివుని వలన నీ విషయము నెఱుంగుదము రంధరి పర్వి వారితోడను సముచిత పరివారముతోడను కైలాసమున కరిగెను. ఆ సమయమున శివుఁడు పార్వతితో ప్రమద వన విహారమొనరించి యొక సరస్సు నొడ్డునఁగల కేళికనకాద్రిపై సుఖముగాఁ గూర్చుండ పార్వతి భర్తకు నమస్క

రించి తీర్థ క్షేత్ర లై సరములు మూడును సమ ప్రదానములై యొక్కచోగఁగి
యున్నచో నెఱిగింప వలెనని వేషణనెను. శివుఁడా విషయము విఃపిఃపఁబోవు
చుండ కంచుకులు కుమారాగస్త్యాదుల రాక తెలిపిరి. శివుఁడు వారిని లోనికి
రప్పించి వారి రాకకు కారణమడిగెను. వామను అదే ప్రశ్న పడిగిరి శివుఁడిట్లు
తెప్పెను.

"మర్క ఏరానది లై మీనదితో గలసి నచోట దక్షిణ తీరమునఁగల
తీర్థక్షేత్రముంకు పౌండరీకములను ప్రసిద్ధి కలుదు అచ్చట విష్ణువు పాండురంగ
నామముతో పింసిల్లు చుండును. అది కల్పమున పదునెనిమిదవ ద్వాపరము.
చివర పౌండరీకుఁడను ముని యచ్చట కృష్ణునిగూర్చి తపఁమొనరించెను. కృష్ణుఁడు
ప్రత్యక్షమై వరమేమి కావలెనని యడిగెను. పౌండరీకుఁడా దేవుఁడా రూపముతోడనే
యచట నుండవలెననియు, నచ్చటి తీర్థ క్షేత్రములు తన పేర పౌండరీకములని
ప్రసిద్ధి గాంచవలెననియు ప్రార్థించెను. కృష్ణుఁడాతనికా వరమొసంగెను. ఆ
పుణ్యస్థలమే మీరడిగిన ప్రశ్నకు సమారాధము" అని తెప్పి శివుఁడా స్థలము
నందలి వాకిళ్ళను, అచ్చట నుండు దేవతలను, తీర్థములను, ఇతర విశేషము
లను, త్రిదంధ్రుఁడను రాక్షసుని వృత్తాంతమును, ముక్తకేశిని క్షేత్ర వృత్తాంత
మును, పాండురంగఁడు పొంగిపొరలి వచ్చు లైమీనదిని తన పాదముల
మీఁదుగా ప్రవహింపుమని కాసింతుటయు తెల్పెను. తరువాత నతఁడు నరసింహుఁ
డచట ముప్పది రెండు బాహువులతో నుండుటయు, అగస్త్య, బ్రహ్మ, చక్ర,
సంగమ, సూర్యాది తీర్థముల వృత్తాంతమును వారి తెలింగించెను.

అంత శౌనకుఁడు సూతుని "విష్ణువు యదుకులమున నందుని పట్టియై
పుట్టుటకుఁగారణమేమి? రాధ యెవ్వరు? రాధా కృష్ణుఁడు గల సంబంధమెట్టిది?
లైమీనది శివుని దేహముచుండి యెట్లు పుట్టెను, విష్ణు మంత్ర రహస్యమెట్టిది"
అని యడిగెను. సూతుఁడు శౌనకునిఁజూచి "అగస్త్య కుమారాదులు శివుని
వలన తమకుఁ గావలసిన వృత్తాంతము తెలిసికొని తిరిగి పోవుచుండఁగా శివుని
కడకరుడెంచుచున్న నారదుఁడు వారిని గాంచి, వారు శివుని వలనఁ దమకుఁ
గలిగిన ఏదో సందేహమును దీర్చుకొని మరలి పోవుచుండవచ్చునని యాహించి
వేరేగ శివుని దర్శించి, యతని నుతించిఁ 'దేవా! కుమారాదు తప్పుదే యిచ్చట
నుండి తిరిగి పోవుచుండుట గాంచితిని వాడు తమ్మే మడిగిరి. తమరే సమారాధ
ముసంగిరి తెల్పు'దగు ప్రార్థించెను అంత శివుఁడగస్త్యాదులును పార్వతియు

తన్నడిగిన ప్రక్కయును, దాను వాకిచ్చిన సమావాసమును ఎఱుగించెను, నాచుఁ దప్పుకట్టి యుత్తమోత్తమ షేత్రమును గూర్చి తనకుఁ గూడ తెల్పుమని వేడెను. శివుఁడతనికి పాండురంగ షేత్ర మాహాత్యమును వివరింప మొదలిడి మొదట నచటి నరసింహ షేత్ర మహాత్యము తెల్పుచు నిగమ శర్మ కథ సిట్లు చెప్పెను.

"కళింగ దేశమందలి పీఠికాపురమున సభాపతి యను వేదవేదాంగవేత్త యైన విప్రసత్తముఁడు కఁఁడు అతనికి లేకలేక నిగమశర్మ యను పుత్రుఁ డుదయించెను. అతఁడు వివాహితుఁడయ్యు వ్యసనపరాయణుండును, అన్య శాంతాసత్తుఁడునై తిరుగుచు తండ్రి సంపాదించిన ఆస్తిసంతను పాడువేసెను. అతఁడింటికి వచ్చుటయే యరుదయ్యెను అతనికి బుద్ధిచెప్పి సన్మార్గమునకు త్రిప్పు తంపుతో నతనియొక్క తల్లతోడను బిడ్డతోడను పుట్టింటికి వచ్చి, హఠాత్తుగా నివటికరుదెంచిన తమ్మునికి సమస్తోపచారములొనరించి, హితోప దేశము కావించెను. అతఁడు తనవర్తనమును మార్చుకొన్నట్లు నటించి యొక నాఁటి రాత్రి యింటిలోని వారఁదఱును నిద్రించుచుండఁగా వారి యాతరణము లన్నియు మూటకట్టుకొని యిల్లువిడిచిపోయెను అతఁడదని దారిని పోవు చుండఁగా తొంగంగుంపతని దావఁగొట్టి యాతరణములన్నియు నపహరించెను. మృతప్రాయుఁడై పడియున్న నిగమశర్మ నొకకాపు చూచి జాలితలఁచి యింటికిఁ గొనిపోయి చికిత్సచేయించెను. అందక తైయైన ఆకాపుకోడలాతని వంచి వం పించుకొనెను. నిగమశర్మ యామితో రహస్యముగ క్రికించుచు కొన్నినాళ్లు గడిపి యొకనాఁడాయూరి గంగ జాతరలో పాల్గొని యెల్లరు నిద్రించుచుండ నాకాపుకోడలితోకూడ స్లవిడిచిపోయెను. వారొక యడవికేగి యచ్చటి తోయ లలో కంపిపోయిరి. కొంతకాలమైన పిదప నాపడఁది మరణించెను. అనంతరము నిగమశర్మ యొక చందా వనితతో కాపురము చేయుచు నామవంస సంతానము కూడఁ బడసెను. ఒకనాఁడతఁడు వేటకేగిన సమయమున నతని కుటీరము కాల్చిపోయెను. చందా వనితయు బిడ్డయును అందు మగణించిరి. నిగమశర్మ యింటికివచ్చి భాష్యాపత్య మరణమునకు వింపించి నిద్రాహారముల లేక యాయా చోటుం దిరుగుచు తువకు శ్రీరససింహషే త్రమున కరుదెంచి యచ్చట నసువులు వాసెను. యనుమాతలాతని పలువిధముల బాధించుచు నరకమునకుఁ గొని పోవుచుండ నరఁదా బాధలకోర్వఁజాలక యాక్రందన మొనరించెను. విష్ణువు

భక్తరక్షణార్థ మచ్చట నుంచిన చక్రమామౌఱి విని, యమకింకరుండు తఱిమి, యతని తాదవిముక్తుని గావించెను. విష్ణుదూతలకుదెంచి యతని శ్రేతద్వీప మందలి పరమపదమునకుఁ గొనిపోయిరి. అతఁడచ్చట కుముదుఁడను భాగవతోత్తముఁడయ్యెను. పరమ పాపాత్ముఁడైన నిగమశర్మ యట్టి యుత్తమ పదవి నొందుటకు నరసింహక్షేత్రమున మృతినొందుటయే తారణము. ఆ క్షేత్రమునకు దక్షిణమున నేను నివసింతును. ఎట్టి పాపులైన నచ్చట మరణించినచో నింద్ర వదలి బొందుదురు". శివుఁడు తెల్పిన కథవిని నారదుఁడచ్చటి తీర్థక్షేత్రమైన తములను గూర్చి వివరింపఁగోరెను. శివుఁడు నృసింహక్షేత్రము, చంద్రభాగానది, పౌండరీకక్షేత్రము, తన్మాహాత్మ్యము మున్నగు వానిని వివరించి ఆ క్షేత్రము నడుమ కృష్ణుఁడు పాంతురంగఁడనుపేర వెంసియుండునని తెల్పెను. నారదుఁడంత విష్ణువాక్షేత్రమున వెంయుటకుఁ గారణ మేమని ప్రశ్నింప శివుఁడిట్లు చెప్పెను.

"పూర్వము పౌండరీకుఁడను ముని యచ్చట మోరమైన తపమాచరించుచుండ తత్తపోజన్య తాపమున లోకములన్నియు నుడికిపోవుచుండెను. బ్రహ్మ ఆ విషయము నెఱిగింప విష్ణువు సన్నిధికరిగెను. సరిగా నాసమయముననే దుష్టజనుల భారము భరింపఁజాలక భూదేవి తనదీనస్థితి విష్ణువునకుఁ దెలిప శ్రేతద్వీపమున కేతెంచెను. విష్ణువు వారి స్తుతులకంది, దర్శనమొసంగి, దుర్మార్గులగు రాజులను సంహరించి భారము నుడిగించెదనని భూదేవికిని, పౌండరీకునికి ప్రత్యక్షమై వరములొసంగి యతనితపము మాన్పెదనని బ్రహ్మకును తెల్పి వారినూటించి పంపివేసెను. తరువాత విష్ణువు భూదేవికి బాగ్దానము చేసి నట్లు దేవకీవసుదేవుంకు కృష్ణుఁడనుపేర పుత్తుఁడుగా పుట్టి బాల్యమునుండియు ననేకములైన యద్భుతకార్యము లొనరించెను. కృష్ణునకానందము కలిగింప బ్రహ్మ యొక శక్తినిజంప నామె నందుని మఱిదియగు శతగోవునికి రాధ యను పేర కూతురుగా జన్మించెను. రాధాకృష్ణులకొందొరులమై ననురాగముద యించెను రాధ మాధవుఁడే తనకు భర్తకావలెనని గోవర్ధనాచలము తెంతఁగం బులువిమోచన తీర్థమున ఆయా బురువుల ననుసరించి తీవ్రమైన తపము జావించెను. శరద్గురువు విష్ణువామెను ప్రత్యక్షమై యామెకు కోరిన వరమొసంగెను. ఇంక నుం గపముదేయుచుండిన పౌండరీకునకు బ్రహ్మ ప్రత్యక్షమై

విష్ణుచారనికి సాక్షాత్కరించి ముక్తి నొసఁగెననియు, నాత్మేశము దేవముని సేవించును ననియు తెల్పి వెడలిపోయెను. పుండరీకుఁడు సంతసించి విష్ణు ననన్కి తక్కితో దానియందునుండ మాండవనాఁడు విష్ణువరనికి ప్రత్యక్షమయ్యెను. పుండరీకుఁడతని తేజమునకు దెలిసి పాటిపోవుచుండ విష్ణువు నవ్వెను. పుండరీకుఁడు భయమువీరి విముఠకువచ్చి యాతని స్తుతించెను. విష్ణువు వెంటవచ్చిన నేలను దేవతలును పుండరీకుని గుణములు ప్రశంసించిరిమి. విష్ణువు పుండరీకుని కిరుణార్థప్రసాదంతో చూచి వరము వేరుకొనుమన నతఁడు "వేరా! ఈ త్థిక్షేత్రములు మహానీయములై యుండవలయును. నీవిచ్చట తక్కుండు దివ్య విచ్చినమొసంగవలయును. ఈ త్థిక్షేత్రములు నా నామముతో ప్రసిద్ధి నొంద వ యు"నని ప్రార్థించెను. విష్ణుచారనికా వరములొసంగెను. విష్ణుచారీశమున హస్తవ్యయము కదిపై నిడుకొని ప్రాకృశ్చిమాదిముఖులై రెండు మూర్తులతో వెలసెను. శక్తి, ప్రా, శ్రీరూపములతో నతని రెండు రూపములతో సేవించు చుండును. గరుడమండమట చుండును. సనకాదులును బ్రహ్మయు నేనును అతని చుట్టుచుండుము. పంచశరద్యయస్కులైన దేవుఁడు దిగంబరులై రెండుకాళ్ళ నడుమ గోయన్ది సతికించుకొని యుండును. అతని దర్శించినచో నెట్టి సాపము లైన నశించును. మున్ను గోవు, కాకి, హంస, చిలుక, పాము, మరుకరము మున్నగునవాదెవుని సేవించి యుత్తమ జన్మములనొంది చివర ముక్తిఁగాంచి నది. నీకా వృత్తాంతము లెఱింగించెదను.

"పాండురంగఁడు భీమరథీ నదీతీరమున వేణుగాన మొనరించుచుండ విని యొక గోవు పరవశమై పాండురంగునిపఁజేసెను. అందొక దిండు వెగిరి ఆ దేవుని తంపై పడెను. అందువే నాగోవు దేవునికి క్షిరాబిషేక మొనరించిన వుణ్యము నొంది తత్కర్తవ్యముగా చులుపుట్టువున సుశీలయను పేరనొక విష్ణుభక్తురకు కూతురుగా పుట్టెను. యుక్తవయస్సు రాఁగానే తండ్రి యామెకు యరావిరిగా పెండ్లి కావించెను. ఆమె భర్త క్రూరుఁడు, కడుంగడు లోరి. అతఁడెన్ని జాధలు పెట్టుచుండినను సహించి సుశీల యాతని సేవించుచు మహాపతివ్రతయను పేరు గాంచెను. ఒకనాఁడామె భర్త గామాంతరమున కరిగిన సమయమున కృష్ణుఁడు పొద్దివడుగు వీక్షమున సుశీల ముందరి కరిగి రాను భరింపరాని యాఁకరితో జాధపడుచుండెననియు, మఱివేసి పెట్టువలుగు నైపలేనికి తమన చర్దియన్నము నైన భుజించినననియు తెల్పి తనకన్నము పెట్టుమని కోరెను. ఆమె పెట్టిన

అన్నమతనికి చాలలేదు. అప్పుడు సుశీల తర్త చాచియుంనిన కళ్ళకులు తెచ్చి యాతనికి పెట్టెను. అప్పుడిదిని అతని యాకలి తీరిలేదు. సుశీల అతఁడు సామాన్యవటువు కాఁడని తలంచి కావలసిన వంటకముల ననుగ్రహింపు మని అగ్నిదేవుని ప్రార్థించెను. అతని యనుగ్రహముచే పలురకముల వంటకములు వీధిమయ్యెను. అంతనావటు వామెకు కృష్ణరూపమున ప్రత్యక్షమై యామెపూర్వ వృత్తాంతముతెల్పి సాద్య! నీరక్షితి మెచ్చితిని." నిన్ను పరీక్షించుటకే నేట్లు వచ్చితిని. నీ తర్త క్రూరుఁడగునట్లు దేసినవాఁడను నేనే. పూర్వమతఁడకృత సత్కృతుఁడను విప్రఁడు. అతఁడు పాపాత్ముఁడయ్యు నొక యుత్సవమున నాకు నివేదించిన అన్నము నరసిన సుకృతముచే నుత్తమ బ్రాహ్మణవంశమున జనించి సర్వవిద్యా విష్ణాతుఁడై నిన్ను తెట్టవట్టెను. నేటి నుండి యతఁడు త ముఁడగును. నీకతనివలన నేవురు పుత్తులు కలుదురు. నీవు శతసంవత్సర ములు జీవించి తర్తతోఁగూడ మోక్షము నొందుదు"వని పల్కి యదృశ్యుఁ డయ్యెను. సుశీల శేష జీవితము సుత్తమ రీతిని గడపెను. ఆమె కైదుగురు పుత్తులు పుట్టిరి. గోవు సుశీల కాకాదులామె యైదుగురు పుత్తులు.

“నమ్మార్జనమున ద్వాంశము, నువనేవనం

బున మరాళము, రంగమున విచిత్ర

భుజము, దీపాంకుర వ్రకటనంబునఁ బాము,

వదవద్దు తేర్థానుభవము కతన

వరమయు, నూధన్య వరిపేవనంబున

దేనువు, మోక్షంబు తెలుపుగనియె.”

4-137

పాండురంగని కీశాన్య దిక్కున క్షేత్రపాలుఁడను కాల బైరవుఁడుండును. ఒకప్పుడు గంధర్వుఁడొక్కడు విహనమెక్కి గుడిపై నుండి పోవుచుండ కాల బైరవుఁడు చూచి కోపమున పై తెగిరి యాతని క్రింది కిడ్చి చంప సమకట్టెను. కరుణాకువగు పాండురంగఁడాతని వారించి గంధర్వుని కాపాడెను. గంధర్వుఁ డతని నుతించి వెడలిపోయెను. తత్తులు తొలుత నా క్షేత్రపాలుని చూచిన పిమ్మటనే వితల దేవుని దర్శింపవలెను.”

శారదుఁడు శంకిరుఁడు తెప్పిన వృత్తాంతము విని ఆ క్షేత్రమునకుఁగల ద్వారములను, అందుండు దైవతములను, స్థంవిశేషములను దెలుపుమని యదుగ శివుఁడు వానినెల్ల వివరించెను. దక్షిణ ద్వారమున పుష్పావతీ సంగమతీర్థము

యందును. దోయఁ దొకఁడు వేట వేఁగి యొక జింకను తఱిసి దాని హృదయమును వాడి బాణముతో నేసెను. అది యాబాణమున తేదనతో పరువెత్తి సంగమ తీర్థమున మునిగి మరణించెను. ఆ తీర్థము ప్రభావమునది గంధర్వ రాజుగా మాత్రం అతిసమున తెగసెను. అది చూచి'' అశ్వర్య చకితుడైన దోయఁడా తీర్థమున స్నానమాడి యందలి జలము త్రాగి పాప విముక్తుడై తిన్మత్వము నొందెను. తొల్లి వచ్చుట సంగమఁడను రాక్షసుఁడు శింశ్రీందరాగియంద విష్ణువతనిని బయటికిఁబ్బి చంపెను. కురుక్షేత్ర సంగ్రామమైన పిమ్మట ధర్మరాజు బంధువధ జనిత శోకముచే కుందుచుండ బ్రహ్మ మానస పుత్రుడైన సనందనుఁడు శిష్య సహితుడై యతని దర్శించి పౌండరీక క్షేత్రమున కరిగిన నా శోకము పోవునని యుపదేశించెను. ధర్మజుండట్లే యొనరించి పాప సంతాప విముక్తుడయ్యెను పాండురంగని కుత్తరముగా బోధింపఁడు రూపమున నృసింహుఁడుండును. అతనికి వేంకటేశ దేవకన్యలు నీరాజన మిచ్చుచుండురు. అట నున్న కుండల తీర్థమున స్నానమాచేసి నృసింహుని దర్శించువారికి రాజసూయ యాగమొనరించిన ఫల మబ్బును ప్రయాత పుత్రుడైన అయుతుఁడు కాప వశమున కప్పయయ్యు నచ్చటనే ముక్తుడయ్యెను. విశలునికి పడమట పద్మ తీర్థము కలదు. త్రిదంష్ట్రుఁడను రాక్షసుని చంపుటకై విష్ణు వచ్చుట పద్మాయుధమును దాచి యుండెను. అందు స్నానము చేసినవారికి ముక్తి లభించును. సుశర్మయను శిరాతుండు వేట కరిగి దప్పిగొని పద్మతీర్థమున స్నాతుడై తజ్జలము త్రాగెను అతఁడు మరణించిన పిమ్మట చిత్రగుప్తుఁడు తాను వ్రాసి యుంచిన సుశర్మ పాపముల పట్టికను తెప్పించి చూచెను. అఁదొకటియు కనఁబడలేదు. తరువాత యముని యాదేశమున నతఁడు ప్రతి పుటయు పఠింపి దూడ నొక చోట బ్రతంఁదొకనాఁడు పద్మ తీర్థమున స్నాన మాడినందున నితని పాపమున్నియు నశించిన'' వను విష్ణువు వ్రాత కనిపించెను. చిత్రగుప్తుని వంశ నా విషయము విని, యముఁడు పద్మతీర్థ ప్రభావమును గొనియాడి, యాతని గౌరవించెను. తరువాత నతఁడు స్వర్గము కరిగి యింద్ర లోకములనుద్రవించి భూలో మునండుత్తమ కుటుంబమున జన్మించి పాండురంగని గుడి నూర్చుచు సుఖముగ పెక్కేంద్రు గడపెను ఆ పుణ్యముచే నతండు చంద్ర లోకమున కరిగి పెక్కు లోకములనుద్రవించి, సుకీర్తియను సాంకనాముడైన రాజుగా పుట్టి భట్టుడై, నిందు వయస్సుననే సన్మనీంచి యపసాగఁడున మోక్షము నొందెను.

కృత యుగమున హిరణ్య కశిపునకు పార్థిగ్రాహియను పుత్రుఁ
డుండెను. ఏక దంష్ట్రుఁడైన యతనిని నరసింహమూర్తి సంహరించెను.
శ్రీరామయుగమున నతఁడు ద్విదంష్ట్రుఁడైన అఠికాయుఁడుగా పుట్టి
రామునిచే నిహతుఁడయ్యెను. ద్వాపరమున నతఁడు త్రిదంష్ట్రుఁడుగా పుట్టి
పాండరంగశేత్రమున కరుదెంచి కోపమున నాదేవుని గదతో వ్రేసెను. పాండు
రంగఁడు దానిని తూలింది త్రిదంష్ట్రుని సంహరించెను. అతని గదాపాతమున
కృష్ణుని మొలనున్న జాలెనంది తెగి క్రిందపడెను. అది యిప్పటికి నచ్చట కాన
వచ్చును."

పై వృత్తాంతములన్నియు తెలిపి విష్ణువు తన హృదయమున దాచిన సిద్ధ
మంత్రమును తనకే తెల్పియుండెనని శివుడు నారదునికి చెప్పెను. అంత నార
దుఁడా మంత్ర రహస్యమును తనకు తెలుపుమని శివుని ప్రార్థింప శివుఁడు దాని
నాతని కుపదేశించి దాని మహిమాతీకయము వివరించెను. పూర్వము శివుఁడు
త్రిపురములను దహించునపుడాతని దేహము నుండి స్వేదము నడియై పాఠెను.
శివునకు భీముఁడను పేరుకూడ నుండుటచే దానికి భైమి, భీమరథి అను నామ
ములు కలిగెను. అది పొంగిపొరలుచు శేత్రమువైపు వచ్చుచుండఁగా చూచి
శేత్రవాసులు వెఱచి మొఱపెట్టరి. శేత్రపాలుఁడగు భైరవుఁడు దానినడ్డగింప
భైమి విష్ణుని శరణు వేడెను. విష్ణువు దానికి ఆభయమొసంగి తన పాదముల
మీదుగా ప్రవహింపఁజేసెను. అట్లు ప్రవహించిన తీర్థమే నరసింహ తీర్థము.
ఒక గోపిక కృష్ణుని గూర్చి మోరమైన తపస్సు చేయఁగా నతఁడామెకు ప్రత్యక్ష
మయ్యెను. అప్పటి సంక్రమమున నామె కేశనీవీంధములు శిథిలములయ్యెను.
ఆమె కృష్ణుని చరణములను తన చేతులతో గట్టిగ పట్టుకొనెను. గంగ ఆమె
వ్రేళ్ళ మీదుగ ప్రవహించి ముక్తకేశిని తీర్థమయ్యెను. తరువాత శివుఁడు
నారదుఁడగుగఁగా సుశీల పుత్రులు తల్లిదండ్రులు మరణించిన విదప పాండు
రంగని తక్కులై పెక్కు సుఖముం ననుభవించి సకరీర స్వర్గము నొందిరని
తెల్పెను. నారదుడంత "సంసార సమద్రమున మునుగుచు లేలుచునుండు
దారికి విష్ణువు మోక్షమెట్టిచ్చెను? సంసారులకే ముక్తి లభించుచో నిక నన్యాసము
వలన ప్రయోజనమేమి?" అని అడిగెను. శివుఁడు గృహస్థ ధర్మముకంటె
వేఱొక యుత్తమ ధర్మము లేదనియు, ముక్తి సంసారకుఁగూడ లభించుననియు
తెలిపి దానికి నిదర్శనముగా నయుతని యతుల కథ వివరించెను.

"ప్రయతుఁడు మునికి అయతుఁడు నియతుఁడు అను నిరుప్పుడు
 పుత్రుఁడొదిరి. వారగస్త్ర మునికి ప్రయత్నములు. విద్యాహార్తి అయిన పిమ్మట
 వారికి పెండ్లి చేయ నెంచి యగస్త్యుఁడు బ్రహ్మలోకమున కరిగి, గాయత్రి సావిత్రి
 అనునతని నిరువురు పుత్రికలను దెచ్చెను. అయతుఁడు గురు వెంటచెప్పినను
 సంసారిము నంగీకరింపలేదు. అగస్త్యుఁడంత వారిసద్దరిని నియతునికే యిచ్చి,
 పెండ్లిచేసి అయతుని తన యాశ్రమము నుండి పంపివేసెను. అయతుఁడు
 దూరముగాపోయి మోరమైన తపస్సొనరించెను. ఇంద్రుఁడతని తపమునకు
 రంగము చేయఁదలంచి వానప్రస్థుని వేషమున సపరివారుడై అయతుఁడున్న
 వోడికివచ్చి గృహస్థాశ్రమము స్వీకరింపవలెనని పెక్కువిధముల నతనికి
 హితోపదేశము గావించెను. కాని అయతునికి సంసారాసక్తి కలుగలేదు.
 ఇంద్రుఁడు కుపితుడై యతనిని నిందించి కార్యమును సాధించుటకై పృథ్వి
 గోదాపముననున్న కామధేనువు నట విడిచి వెడలిపోయెను. అది నీరసపడి దావ
 సిద్ధముగా మన్నట్లు నటించఁగా నయతుఁడు దానిని చూచి జాలిపడి దానికి
 పెక్కు విధముల సంరక్షణ మొనరింప మొదలిడెను. అతని 'కాలమంతయు
 నా గోరక్షణ మందే గడవిపోవు చుండెను. అయతుడిది గ్రహించి, దానిచే తన
 తపస్సునకు భంగమగుచున్నదని యెఱింగి, దాని మెడలో నొక తుండుకట్టి
 అరవంతముగ దానిని వనాంతరమునకు దఱుచు సాగెను. అది పరుగెత్తుచు తపో
 విష్ణులోనున్న వాధూం మునిని త్రొక్కెను. ఆ ముని తపోభంగమున కృద్ధుడై
 వెంటకుఁజూచి గోవును దఱుముకొని వచ్చుచున్న అయతుని కప్పవగు మని
 కపించెను. అయతుఁడంత నాతని పాదములపైఁబడి తన వృత్తాంతమంతయు
 నెఱింగించెను. వాధూం ముని తన తొందరపాటునకు వగచి యతనితో
 'స్మసింహ దేవుని సేవింపుము, భేకాంగనయంద సంతానము పొంది పితౄఁ
 విత్తుడుడనై మోక్షము నొందఁజాలుదు"నని పలికెను. కామధేనువు తన
 కార్కము సవంతుగుటచే స్వర్గమున కెగెను. అయతుఁడు పొందరీక క్షేత్రమున
 కరిగి స్మసింహదేవుని దర్శించి, వాధూం ముని కాపముచే చిక్కివర్తమైన భేక
 డూపము నొందెను. పూర్వజన్మ వాగవదే వాభేకము హరిదాసమును నామముతో
 నొప్పుచు, అచటనే భగవద్ద్యాన తత్పరమై యుండెను. ఇట్లు కొన్ని సంవత్స
 రములు గడచిన పిమ్మట కాన్యకట్ట రాజకుమారి చెలికత్తెంతో పాండురంగని
 సేవించుటకై వచ్చి చిక్కివర్తమున్న హరిదాసమును గాంచెను. ఆమెయు

చెరిక తైలును దానిని బట్టుకొనుటలై ఎన్నో ప్రయత్నము లొనరించిరి. దివరికి రాజపుత్రి దానిని బట్టుకొని కప్పయనిన తరువకు నొక బ్రాహ్మణునిపై విశేషము. ఆ బ్రాహ్మణుడు కోపించి వారినందఱిని భేదాంగనంగుడని శపించెను. వారట్లేమఱి వారిదాసమును వారి సంతానము గాంచిరి. సంతానోదయమై నంతనే అయ్యుడు కాప విమక్తుడై మోక్షము నొందెను."

శివుడిట్లు గృహస్థాశ్రమ ప్రాశస్త్యమును, దానిని దిరస్కరించువాడు పొందు పాటను నాడెను. నారదుడు సంతోషించి, శివునకు నమస్కరించి, పౌండరీక శ్మేతమున కిరిగి, బైమినదిలో స్నానమాడి పిష్టువును సేవించెను. శౌనకాది మహర్షు లీ విధముగా సూతుని వంశ పాండురంగ మాహాత్మ్యమును విని యానందించిరి.

పాండురంగ మాహాత్మ్యము తీర్థక్షేత్ర దైవత మాహాత్మ్యములను దెలుపు మాహాకావ్యము. అందుచే నిందాయా శ్మేతములయు, తీర్థములయు, దైవతములయు వర్ణనములు కావింపవలసిన యవసరమున్నది. రామకృష్ణుడు వాని నన్నిటిని వర్ణించి పౌండరీక శ్మేతము యొక్క మహిమాతిశయమునంతను వివరించెను. ఇట్టి తీర్థ శ్మేతాది మాహాత్మ్యములు సాధారణముగా చదువరులకు విసుగు కలిగించును. కాని రామకృష్ణుడు తన వర్ణనావైదగ్యము చేతను, భాషా పాటవము చేతను, కల్పనా చమత్కారము చేతను అట్టి విసుగుదల కలుగజేయక కావ్యమంతయు తీర్చిదిద్దెను. పాండురంగని కేయే ఓక్కుల నేయే తీర్థములున్నవో, యచట నేయే దైవములుండురో, ఆ శ్మేతము యొక్క అంతర్భూషణము లెట్టివో వివరించి, యచట మక్తులైన వారి కథలెన్నో సందర్భము గుఱుగ చెప్పియ్యఁదెను. శౌనకాది మహామునలు సూతుని శ్మేతదైవత తీర్థములు మూఁడును సమ ప్రధానియై యుండు స్థలమును గూర్చి తెలిపుమని యడిగిరి. అతఁడా విషయమును వారికిఁ దెలిపుచు అగస్త్యుఁడావిషయమునే కుమారస్వామి నడిగెననియు, కుమారస్వామి తనకు తోఁపక అగస్త్యాచి మునులను శివుని కడకుఁ గొనిపోయి యతని నా ప్రశ్నమే అడిగెననియు, నంతకుముందే పార్వతి కూడ తన్నా ప్రశ్నము నడుగుటదే శివుఁడువారి కందఱి కిని పౌండరీక శ్మేతమున గూర్చి తెలిపెననియు, కుమారుఁడును అగస్త్యాదులును శివుని వంశ నా వృత్తాంతము నెఱింగి తిరగి పోవుచుండఁగా నారదుడు చూచి, శివుని దర్శించి, యతని వంశ శివుఁడగస్త్యాదులకుఁ దెలిపిన వృత్తాంతము

నెఱిగి, తనకు కూడ నట్టి పుణ్యక్షేత్రమును గూర్చి తెలుపుమని శివుని ప్రార్థింప శివుదాతనికా వృత్తాంతము వివరించె ననియుఁ దెలిపెను. ఈ విధముగా శాసనాది మునులకును అగస్త్యాదులకును కుమారస్వామిని పార్వతీని నారదునిని కలిగిన జిజ్ఞాస యొక్కది. రామకృష్ణుడు వారందఱి సందియమును తీర్చ నట్లుగ పొందరిక షేత్ర మహాత్మ్యమును తెలిపి శావ్యమును ముగించెను. అతఁడందఁడు ప్రవేశపెట్టిన వర్ణనములును, తీర్థాది మహాత్మ్యములకు నిదర్శన ముగా తెలిపిన కథలును మనోహరములై శావ్యమున కెనలేని సౌందర్యము చేకూర్చినవి. ఈ విధముగా నిందు పెక్కు విషయములును, కథలును చెప్పఁబడి యుండుటచే శావ్యమున వస్త్రైక్య ముండుటకడకాశములేకపోయినది. ఆ కథా వర్ణనముల నన్నిటిని సరిగూర్చు సూత్రము పాండురంగ షేత్ర మహాత్మ్యమే.

రామకృష్ణుడు ప్రబంధ యుగమునకు చెందినవాఁడగుటచే షేత్ర మహాత్మ్యమునఁ గూడ ప్రబంధోచితములైన ఆయా వర్ణనములను ప్రవేశపెట్టి దానికి ప్రబంధ సౌందర్యము కల్పించెను. ప్రబంధము కాశీపుర వర్ణనతో నారంభించుచున్నది. అతఁడందఱి కోటను, పతిమను, రాక్షసార్జ్యమును, చతురంగ బలమును, వారసతులను ప్రబంధోచితముగ వర్ణించియుండెను. అచ్చటి శివునాథఁ డొక సితరోంబముతో పోల్చెను.

ప్రాలేయావల కన్యకా వదన కుంభత్పర్క సౌరభ్యమున్
గ్రోలం కల్గియుఁ దుష్టి లేక మునిహృత్కోడాబ్ధి సౌగంధ్యతే
లా లాలిత్యముఁ గోరు నొక్క సితరోంబ బంబనైతాకృతిన్
బాటొందిఁచుఁ బరాసులన్ భ్రమరకీట న్యాయరీతిన్ బరిన్.

(1.100)

ఇందఱి సితరోంబము శివుడే. అతడు పార్వతీమణి పద్మసౌరభమును గ్రోరియు తనివితీరక, మునిహృదయాబ్ధి సౌగంధ్య లాలిత్యమును వాంచింపుచు, కాశీలో మరణించినవారికి భ్రమరకీటన్వాయ మొప్పు తన యాకారము నొసంగును. మరణించునపు డచ్చటివారు శివునే తలపోయుచుండుటచే నతనిరూపమునే పొందుదురు. ఇచ్చట భ్రమరకీట న్యాయమును చొప్పించి రామకృష్ణుడు చేసిన కల్పన అద్భుతముగా నున్నది. అచట చనిపోయిన వారెట్టి రూపమును పొందుదురో యతఁడి క్రింది సీసమున నత్యంత హృద్యముగా వర్ణించియుండెను.

ఒకనాఁడుఁ దీరోవయోగి గాని శకుంతు నొడఁ తరియించు
 నత్రదంగఁ;
 నా ప్రొద్దు ప్రొయిరాఁనట్టి నిర్భయ తోగించు నైశ్వర్యము
 లెనిమిదియఁ;
 బుష్కరాశిం పొంతఁ తోని వర్షధరుండు దేహార్థమునఁ బాల్పుఁ
 దీగతోఁడి;
 నాయుధ వ్రతఁ గాంచి యఁగు లీరువుఁ బూను వాఁడి ముమ్మాముల
 వేఁడి యలుగు;
 మలివన ర్తనుఁడు మధాలితమూర్తి,
 మించి వర్తించు; మతిలేని మేదబండు
 మౌనివద్యులఁ జదివించు మట్టినీడఁ;
 బంసములువీటమే నొనరించెనేని. (1-101)

ఒకనాఁడు కూడ తీర్థమున స్నానము చేయని మూఁడుఁడు కాశిలో మరణించినచో
 తన తంపై ఆకాశగంగను దరించును. అనఁగా శివుఁడగును. ఈ విధముగనే
 మిగిలిన పాదములయందును కాశిలో మరణించినవారెట్లు శివసాహువ్యము
 నొందుదురో రమ్యముగా చెప్పబడినది. ఇందలి పూర్వోత్తర భాగములందు
 కానిపించు ప్రతియోగము (contrast) పద్యమున కపూర్వకోత కలిగించు
 చున్నది. 'మొలకచీకటి జలజల రాంబఁగా రాదె నెరులు మించిన వీరి కురుల
 యందు...' (1-117) అను సీసమునందు వారసతుల కేకాధరస్తవ ము
 ద్భవ్వి కడిమి దగమనముల యందము వర్ణింపబడినది.

అగస్త్యుడు స్వామి మం కడగునప్పుడు లోపాముద్రకు మార్యవంతును
 మతంగాశ్రమమును వర్ణించి చెప్పెను ఈ వర్ణనమంతయు మున్యాశ్రమ వారావరణ
 మును వదువరుం కన్నులకు సాక్షాత్కరింపఁ జేయుచున్నది.

హోమ ధూమానిత వ్రతనీ మహాత్ము
 నా శ్రమంబొప్పు నీయద్రది యంతికమున,
 వలుదయై మించు నవ్వంట వలఁతి వెంత
 చందో కడనంటు మృగనారి చర్చ వోలె (1-134)

మార్యవంతులు ఖాదేవి స్తవమువలె నున్నది. మతంగాశ్రమము అచ్చట జరుగు
 నిత్యహోమముల పొగదే నల్లనై ఆ స్తవ పాఠ్యమున నెఱుకొన్న కన్తురిచర్చ

పలెనున్నది. ఈ సందర్భముననే రామకృష్ణుడు తుంగభద్రద్రావదిని కూడ వర్ణించి యుండెను. ఇతర నదులు మానవుల దాహ్యరాపమును మాత్రమే మాన్యగఁగఁగ. తుంగభద్ర వారి యంతర్గత రాపములను కూడ పోగొట్టుఁజాలును. రామకృష్ణునికి నిత్య దర్శన స్నానానంద మొసఁగినట్టిది పవిత్ర తుంగభద్రా నదియే. అందుచే నాతడది సాందర్యమహిమలచే నీతర నదుల సకలియించునని యీ పద్యమున హృద్యముగా వర్ణించెను.

గంగా నంగమ మిచ్చగించునె, మదిన్ గావరి జేవరిగా

నంగికార మొనర్చునె, యమునతో నానందముం బొందునె,

రంగ తుంగభద్రరంగ హస్తముల నారత్నా కరేంద్రుండు నీ

యంగంబంటి నుభించునెనీ, గుణభద్రా తుంగభద్రానదీ 1.189

తాగిరథీ తుంగభద్రం కరేదము చెప్పుటలో నతనికి తుంగభద్రపైఁగం యరి మానము వ్యక్తమగుచున్నది. సామిమం హంపికి సమీపముననున్న సాందూరు కొండయే. అచ్చట ప్రాచీనమైన కుమారస్వామి యాలయ మిప్పటికిని నిర్మి యున్నదట. దానిని కూడఁ దన కావ్యమున చొప్పించుటకు రామకృష్ణుని రేఖ రక్తియే కారణము.

ఉమామహేశ్వరుల యుద్ధాన విహారసందర్భమున మన్మథుఁడుమప్రాప్తన హకు నోడించుటకై యర్పించిన తెఱంగు కవి సరసముగా వర్ణించెను.

పాదుపు పరాగఘ్నృష్టి మొగమున్, శ్రమవారినిమేను తామదీ

త్తిదపుల వెచ్చుచన్గవయుఁ, దేబము దాలైన కాని మొవ్వగుం

దదు నగళుత్తి కళ్ళ భసితంబున, వర్ధముచేత, నగ్నిపైఁ

గదుగుట నద్దమున్, లతయుఁ గాంచన కంఠములన్ బెదంకునె

1.188

గిరిః మొగముగ పరాగమును, మేగ స్వేదమును, స్తనియుగ్మమున తాను దీప్తియు వ్యాపించెను చాని దీప్తి రగ్గదము. ఈ విషయమును కవి భసితముచే నద్దమును, నగ్గుచేఁతయు, అగ్నిపై గదుగుటచే సుఃర్ధ కుఁభములను జరించునా యని రహస్యముగా సూక్ష్మించెను. దీనిని బట్టి పాశ్చాత్య మొగ వర్ధము పలెను, మేను లతపలెను, స్తనములు కాంచన కంఠముల పలెను ప్రకాశించెనని తెలియుచున్నది.

ద్వితీయా శ్యామసున పుండరీకునిఁ ప్రత్యక్షమైన శ్రీకృష్ణుని కవి పడునైదు పద్యములతో వర్ణించెను. సాధారణముగా ప్రబంధములందు శ్రీ వర్ణనమే విస్తృతముగా నుండును. ఇచ్చటి కృష్ణ వర్ణనము హృద్యమై ఆ దేవుని బాహుపమును కన్నులకు గట్టుచున్నది. గరువాత పుండరీకుడు గావించిన దళాపతార స్తుతి యున్నది. శ్రీనాథుడు, పెద్దన, తిమ్మన, కృష్ణశ్రీ దేవరాయలు తమ కావ్యములందు దళాపతార స్తుతి గావించిరి. ఇందు కృష్ణాన తార వర్ణనము లేని లోటును 'పొదలు నీ పొక్కిది పువ్వు కాపుసగరా పెను మాయ పిల్లఁబెట్టుదెల్ల' (2-55) అను సీస పద్యము హరించుచున్నది. శివుడు పౌండరీక దేవతం పూజా విధానమును పాశ్చాతిక వర్ణించి చెప్పును నేయే ఋతువు నందెల్లెట్లు పూజ కావింపవలయునో వివరించి యుండెను ఇంద్రైదు సీస పద్యములు. అటువది కందము. పౌండరీక తీర్థమును వర్ణిం చుచు గవి

నిడువారుఁగనుచూపు నిగిడినచోనెల్లఁ జేరెండ రేయెండఁ

బెండ్లియాడఁ

నిశ్వాస వవనంబు నెరికొన్నచో నెల్లఁ బ్రామిన్కు నెత్తాపు లాము కనియఁ

చొక్కిటి తమ్మి పుప్పొడి యొల్కుచోనెల్లఁ బ్రహ్లాంకరంబులు

పాడికొనఁగ

నమగు లేఁజిగురాకులంటినచోనెల్లఁ వివిధ తీర్థ శ్రేణి వెల్లి వాడున.

బర్హమణి బంధ మావెల్పు పచ్చలెమడు గ్రచ్చరాముం తత్తియఁ

గంబు శక్తి.

గరిగి విహరించుఁ బొడవీకంబునందు నందులేఁ బాఠేయ

నగమునట్టిఁ (2-152)

అను సీసమును వ్రాసెను. ఇందు సూర్యచంద్రులు విష్ణువు రెండు నేత్రము లగుటయు అతని నిశ్వాసములే వేదరూపము నొందుటయు అతని పొక్కిది తమ్మినుండి బ్రహ్మ యువయించుటయు, అతని అడుగుల నుండి గంగ ప్రవహించుటయు రమ్యముగా సూచింపఁబడినది. తృతీయాశ్వాసమున 'గోవేది కోపలాంకూర మానితములు పువ్వుగగచ్చటా పుంభిములు' (3-48) అను

సీస పద్యమునందు నిగమశర్మ పట్టుకొనిపోయిన సొమ్ములన్ని వర్తింపఁబడినవి. ఇందలి రత్నాలంతారములను చూడ సభాపతి సంపన్నత రాజా సంపద కంటె నేమియు తక్కువ కాదని తోపక మానదు నిగమ శర్మ కాపుకోగలిని లేవ నెత్తుకొనిపోయినాడు. గారి గంగం జాతర జరిగెను. దానిని రామకృష్ణుడు సూక్ష్మ వివరములతో వర్ణించెను. ఒక తెలువ మేమియు క్రింద నసి యాడు నైరావతి వలె సిడిమాని యందు వ్రేలెను; ఒక నెలఁత దెందమ్మి కొన రంజిల్లు హంసవలె నిప్పులలో దూతెను; ఒక యింతి తొలి సంజ యెందలో వర్తిలు జక్కవ వలె పండిరి గుండమున ప్రవేశించెను; ఒక అరివ జలనీలిపై నిక్కు కలువమొగ్గవలె నరటియాకుపై నర్తించెను; ఒక కాంత మాపునఁ గండ సిచ్చెను; ఒక అమృతవాణి మారుగాలును. ఒక లలన నోరి గాళమును ఇచ్చిరి. ఇవన్నియు పల్లెటూళ్లలో జరుగు జాతర లందు గోచరించు దృశ్యములే. భూదేవి దుర్గనుం బాధకు విష్ణువున తెఱంగింప శ్రేత ద్వీపమున కరిగినపుడు వైకుంఠ వర్ధనము కలదు. అందు వైకుంఠమునందలి సతులు విలయ హరిఁ దెచ్చి పెంచు విధ మీ క్రంది సీసమున వర్తింపఁబడినది.

జలధి వీచి వాత్యఁ జని దాఁతఁగాయని యక్కున నందంచ

యలమి యలమి,

ప్రామల్లీ యాకొత్తి రాయిడి; బొందఁగా యని నన్న పొత్తుం

నునివియు నివి,

వాపోయి వాపోయి వనివాడి యాకటిఁ బెగఁతఁగా యని

యగ్గు పెట్టి పెట్టి,

పెనుదేశములు గ్రమ్మి పెన్ శైవు వనియించి వెలువెగా యని

పుల్ల విణివి విణివి,

'మంచి లక్షణముం పుట్టుమచ్చ వాఁడు, నేత్రములు వివ్వనట్టి

యీ నెత్రుగందు

వజ్రదనేతఁచె నెవ్వారివాఁడు' యనుచు విలయహరిఁ

దెచ్చిపెత్తు రవ్వీటి నతులు (లి. 158)

ఇది అతిశయోక్తితో కూడిన దయ్యునా సరులకు కనువుపైఁగల వాత్సర్యమును చక్కగా సూచించుచున్నది. రారాదేవి చరిత్రమున నామె సర్వాంగములను రాజగఁధీరముగను ప్రబంధోచితముగను వర్ణింపఁబడినవి.

కరికరంబులు త్వగ్గోష కల్మషంబు
నవనయింపంగ నతి యూదులై పొడమియు,
బుష్కరంబుల తగులంబుఁ బూనెఁ జరణ
దంధమునఁ; బూర్వవాసన దలఁగుటెట్లు,

(3-183)

త్వగ్గోష కల్మషము తొంగించుకొనుటకై కరికరములు రాద యూదువులై
పొడమియు చరణ రూప పుష్కరముల తోడి సంబంధమును మానరేకుండెను.
పూర్వవాసనను తొంగించుకొనుట సుంధము కాదని కవి యర్థాంతరన్యాసముచే
సూచించెను.

చతుర్థాశ్వాసారంభమున రాధాదేవి తపోవర్ణనమున్నది. ఇందు కాశిదాసుని
కుమార సంభవమునందలి పౌర్వతి తపస్సు యొక్క రాయలు గోచరించు
చున్నది. కవి యిచ్చట వదృశువులను వర్ణించెను. ఋతువుల వర్ణన పెక్కు
ప్రబంధములలో నుండును. అందలి పద్యములు కథా సంబంధములు గాక ఎచ్చ
టనైన చొప్పించుటకు వీలుగనుండును. రామకృష్ణుడు ఇచ్చటి ఋతువులను
వానికిని రాధ రూపమునకును సన్నిహిత సంబంధము కలిగించి యత్యంత
మనోహరముగ వర్ణించెను.

తెఁజిగురాకు దాలు దుంకించిన రాతుపటంబు దాయఁజే

యం. ఇది రెక్కు పుప్పొడులనందిన తేటలు భూతి భృజ్జటా

పు. ఇముఁ దోఁగా, విపిన భూములలో వదు. క్షి పొల్చె, నీ

రాజనవర్ణుఁ గోరి తపవట్టానరించు మృగాక్షి కైవడిన్. (4-14)

తెఁజిగురాకుం కాంతి కాషాయ వస్త్రము వలెను. పరాగావృతములైన తుమ్మెదలు
భూతిరిప్త బటంబులెను ఉండుటచే వసంత లక్ష్మి తపస్సు చేయుచున్న రాధను
దోలుచున్నదని భావము. ఈ విధముగానే రామకృష్ణుడు ఋతువులన్నిటిని
రాధా సంబంధము కలుగునట్లుగ వర్ణించి ఒక అపూర్వ వర్ణన విరాసమును
ప్రకటించెను

పంచమాశ్వాసమున సిద్ధ మంత్ర స్వరూప ప్రభావములు వర్ణింపఁబడినవి.
ఆ మంత్రములము చేతనే శివుని సెగకఁది మంటకెరయైన మన్మథుడు రుక్మిణి
కుమారుడుగా జన్మించెను. ఆ మరుని కైకవ భాషణములను కవి యీ పద్య
నము సారిప్రాయముగా వర్ణించెను.

'బలదీదానామ సంభవ లలాంతశ్రేణీః బన్నుము నాలోక్క చిన్నలేరు;
 కాళితేగేరి చిల్ల లలాటాః గోసలేర్చి నావేలఁబడి వాగె నదవఁ బన్ను;
 గగన చంద్రాళి గణన ర్తి మకరఁబు దిరుదు దెక్కెముగ వేగిరమొక్కప్పు;
 హదసగోపాఁడు మా తండ్రిచే నాకుఁ జెలుకుచే మరపించు కలుకుపిల్లు;
 ఎనఁ పాతువేడి తిమ్మిరూపువకు దెమ్మ; దివ్యములఁగాని సాధింపఁ

దీరిదీకు

గంబ' నీ' వంచు రుక్మిణి సట్టునిట్టుఁ దిగుచు శైశవదాపలార్తిరుఁడు

మరుఁడు

(5-126)

ఇంచు మన్మథునికీఁ గలుగఁజోవు హుంలేరు, శుకవాహనము, మకరకేతనము,
 చెఱకు విల్లు, తిమ్మిరూపు చక్కగా సూచింపఁబడినవి. ఇంచు దాపర్యము కందె
 యర్థమే యొక్కవగా నున్నట్లు కనిపించును. పై సాధనములన్నియు నున్న
 గాని ఈకుని సాధింపరాదని మన్మథుని భావము. 'లోకేశస్థితి లోకవాసకృతి
 పాలోక్యంబు...' (5-151) అను పద్యమున ముక్తకేశి పొందఁదలఁచిన చతు
 ర్విధముక్తులును చక్కగా వర్ణింపఁబడినవి. అయిత నియుతుల కథలో నగ
 స్తుఁడు తన శిష్యుండు తగిన కన్యలను దెచ్చుటకై బ్రహ్మకద కరిగెను. బ్రహ్మ
 యతని నీ క్రింది పద్యమున ప్రశంసించెను.

మూలారములు లేవె! యువ పురందర హఠోల్పాటసంబునకుఁ

బాల్చిదవు గాక,

ద్రూత-గములు లేవె! యాదీ విచర్యగర్భ స్తంభనమునకు రావు గాక
 చులుకాకృతులు లేవె! బలరాళి నిశ్శేష మాషణ్ణీడకుఁ జొరవు గాక;
 జాతరాగ్నులు లేవె! జదిపాపివారాపి తను దాహమున కెమర్కొనవుగాక;
 నిష్ఠ నీమాడ్కి లోకప్రతిష్ఠ గఱిచి దువ్వనిగ్రహాన్వ సంతుష్టిపాతు
 లోపదీక్షణ లేతా నిగూఢగాఢ రి...గ్రాహించు ప్రోదలు లేరు గాక!

(5-176)

ఇంచగస్తుఁడు చొనరించిన అసన్యసాధ్యములైన మహార్యములన్నియు వివరింపఁ
 బడినవి. ఇంచుఁడు వృద్ధ మహిషుగ వేషమున అయుతు నాశ్రమమునకు
 వచ్చి, గృహస్థాశ్రమ ప్రాశస్త్యమును చెప్పి "కిశోరమున నుండి పారింది
 శేతర బహు దాశ్యములు చేరినది యొంగ.....నిత్య నైమిత్తికములు

నిర్దిష్టబుద్ధి నాచరించుచు హాతు క్రమాత్మ భార్య భక్తినిక తుక్తిగానుచున్ని ముక్తిగాని నిదురవందీది రాలిపండియుఁ గాడు." (6-216) అని హాతోప దేశము కావించెను. ఇంద్రుఁడు తపోభంగము చేయుటకై తెప్పిన మాటలైనను ఇవి యదార్థములైనట్టివే. పంచమాశ్వాసమునందలి 288 వ పద్యమున రామదేవు సేవాసక్తుఁడైయున్న అముతునిఁ తపోభంగమెట్లు జరిగెనో చక్కగా విష్టింపఁబడినది. అందే 270 వ పద్యమున (లలిత కుంతల కైవలము ముఖైంకవ దివి మమరావంప్రసాదాంకురంబు) లక్ష్మి తండ్రిని బోలినవిధము సర్వాంగ సుందరముగా వర్ణింపఁబడినది. "నిక్కముగఁ దూడి దామరం కన్యలు ధన్యలుగారె" అను వసుదత్తతోక్తి నివి తలపించుచున్నది.

పాండురంగ మహాశ్యమునం దస్థాదశ వర్తనములలో కొన్ని మాత్రమే కనిపించును. పైని పేర్కొనఁబడిన వర్తనములకు కాక యాతఁడు కొన్ని వ్యక్తి అంతు వస్తు వర్తనములకు గూడ గావించియుండెను. ఇవన్నియు ఏక ద్వి పద్య మాత్ర పరిమితములు. వీరిలో పెక్కు సీస పద్యములే. వీనియం దాతని ప్రకృతి పరిశీలనమును భావశక్తియు విస్పష్టముగా కనిపించును. ఇందుకు కుమారస్వామి వాహనమైన నెమలి (1- 61), అతని ననుసరించిన ప్రమథులు (1-165), నారదుఁడు (2-172), కైలాసము (2-188), గారి, గంగల భారతయందలి పామర ప్రమథులు (3-74), పాండురంగ క్షేత్ర పాంకుడైన కాంభైరవుడు (4-257) (5-188), గృహస్థాశ్రమము (5-188), బ్రహ్మ (5-174), రామదేవుడు (5-264) మున్నగువాని వర్తనములు విదర్శనములు. పెద్దన ముచిత్రలో గృహస్థాశ్రమమును ప్రశంసించెను. అట్లే రామకృష్ణుఁడును శివుఁడు నారదుఁడో గృహస్థాశ్రమ వర్తులకు ముక్తి కర తలామలకమని చెప్పు సందర్భమున గృహమేది ధర్మముకంటె మేల్తరమైన ధర్మము వేఱొండు లేదని ఈ శ్లోని పద్యమున తెలిపియుండెను.

పరిణీతమగు నింతి ప్రతిహంగాదేని తనయుండు తన యాజ్ఞ దాటఁదేని నిజ సహోదరులు విసిరులై మురిరేని, కోడలొరుపు దక్కి గొలుగ దేని, కూఁ తురీయపు నందుఁ గొడవ మాపద యేని, ఋణమును పాతకంబె నయదేని,

లేళ్ళోగరిమ సరాధీనతఁ జెడదేని, సిందాధ కారంబు నెరయదేని,

న్యాయమున మొల్లముల పెల్లు దాయునేని,
యతిథి సంతర్పణంబింట నమరునేని,
సముచితాచారమును గొనసాగునేని,

కింద గృహమేది ధర్మంబు కందె మేలు!

(5-148)

నిజమున కిట్టి వన్నియు సమకూడినచో గృహస్థా శ్రమ మైహికామన్విక సంప్రదమగు ననుటలో సందేహము లేదు.

పుండరీక చరిత్రమున రామకృష్ణుడు దశావతారములను ప్రత్యేకముగ వర్ణించి చివర అన్ని అవతారములను కలిపి ఒక్క సీస పద్యమున వర్ణించెను. ఇందు దేవుడు భవార్థనమును దాదించు పదవగను, దశావతారములు తదంగములుగను భావింపఁబడినవి.

నీదిలోఁ జివుకక నిలిచి క్రుమ్మరుహున్కి, కఠిన కర్పరపుఁ జాక్కాను
దిగువు.

రంప్ట) నెత్తిన మహితంపు గాడుపుఁజీర, యురుదారు కంనయం
దుదయమగుట,

పరుండుఁ దనకట్ల బలిమిచూపు విధంబు, పులిమిన నెత్తుగుగ్గిరిపునూనె,
దీప్తిపాంతరమునకుఁ దెగువమైఁ జరుపెంపు, చేముట్టు నాగంటి జీని
తగులు.

సౌగంధ్యము మాలిమి శాస్త్ర సరణి, వల్లు వల్లన చిత్ర దానముఁ గల్గు
నిమ్మఁ దరిచేసి, భవవాన్తి నిస్తరించి, దరిఁదఱి యకున్నఁ గందె

మోదము? మురారి! (2-88)

చందార శ్రీయు దానివలనఁ బడసిన సంతానమును గృహదాహమున మరణించిన పిమ్మట నిగమకర్మ దీనుఁడై యడవిలోఁ దూలుచు దూగుచు నరిగి చివరికి స్పృహహీన శీత్రము చేరి. సంగమ తీర్థమున స్నానము చేసి, యాదేవుని దర్శించెను. అతనికిఁగ విష్ణు సాయుజ్య ప్రాప్తి లభింపనున్నది. అప్పుడు రామకృష్ణుఁ డతనియందు దశావతారములను స్ఫురించునట్లుగ నొక యద్యుత మైన పద్యము వ్రాసెను.

ఒకలంత అప్పనేయక చూచుఁ బెటవారిఁ, దం గొట్టుకొనిదుఁబెటవారి
మునుఁగు;

దింము తలుపు మంచుఁ బుట్టినిలోఁ జొరఁ బాటు సమధిక స్తంతోదృ
పము గమించు

దిరియువాడును తోరె దెసకుఁ జెయి రాఁచుఁ దొరకు నప్రాంబుదీఁ
దొప్పదోఁగు;

'హ! పోయిలే!' యని యెఱచు తార్య గుఱించి బహుమదిరాసక్తి
త్రాఁతిఁ బొందు!

జేరఁగారాని దర్శనస్థితి వహించు బావని స్ఫూర్తి తోఁగొన్న పగిది
నుండు;

దానవారాని కాఁబాని తదవతార దళకమును మున్నె తార్చెనా రరణి
సురుఁడు (8-102)

ఈ పద్యమున నిగమకర్మ యప్పుని వికృత వేష్టంను దళవతారకృత్యములతో సమన్వయించి చెప్పుట రామకృష్ణుని యహర్వ ప్రతిభాశక్తికి తార్కాణము. అట్లే దళవతారములను స్ఫురింపఁజేయుచు నతఁడు రచించిన పద్యములు మఱి కొన్నికంవు. చతుర్థాశ్వాసమున పుండరీకుఁడు తనకుఁ బ్రత్యక్షమైన విష్ణువును వర్ణించునప్పుడు అయగ్రాహివృత్తమున సంబోధనాత్మకముగ (ఆగమ సమాధ్య రణ రాగరసంపట!... 4-85) దళవతారములు సూచింపఁబడినవి. ఈ విధముగ రామకృష్ణుఁడీ కావ్యమునఁ గావించిన వివిధ వర్ణనములు భావగంభీరములును, సందర్భోచితములును, సరసములునై యొప్పురుచున్నవి.

పాండురంగ మహాత్మ్యమున చిన్నవి పెద్దవి యగు కథలెన్నోయున్నవి. అవన్నియు పాండురంగక్షేత్ర మహాత్మ్యము నుగ్గడించు నట్టివే. వానిలో పుండరీకుని కథ యాక్షేత్రమునకు పొందరీక క్షేత్రమను నామము కల్గుటకు కారణమై నట్టిది. ఇది కావ్యమున ద్వితీయ చతుర్థాశ్వాసములందు రెండుసార్లు చెప్పఁబడినది. అట్లే ముక్తకేశి, త్రిదంష్ట్రుఁడు మున్నగు వారి కథలు కూడ పునరుక్తమైనవి. ద్వితీయాశ్వాసమున పుండరీకుఁడు తల్లిదండ్రుల సేవదేయుచు వాడు మరణించిన పిమ్మట శ్రీకృష్ణుని గూర్చి తపస్సొసరించెను. ఆ దేవుఁడతనికి ప్రత్యక్షమయ్యెను. పుండరీకుఁడతని నాంధ్రుల రూపముతో నచ్చట వసించి ఆ తీర్థక్షేత్రములు తన పేరుతో ప్రసిద్ధములగు నట్లొనరింపుమని వేడుకొనెను. కృష్ణుఁడావరములిచ్చి యరిగెను. చతుర్థాశ్వాసమున పుండరీకుని తపస్సు విస్తృతముగా వర్ణింపఁబడినది. ఇచ్చట కూడ కృష్ణుఁడాతనికి ప్రత్యక్షమయ్యెను అతఁడా దేవుని బహు విధముల సన్నుతించెను. అప్పుడు బ్రహ్మదేవత లాతని గుణములను ప్రశం

సి-చిరి. ఈ సందర్భమున కృష్ణుడు దేవతలకు తక్కువ మహిమానురావమును పెట్టిచి చెప్పెను. ఇప్పుడు కూడ పుండరీకుడు పూర్వమడిగిన వరములనే యిడిగను. రండిన నూలు చప్పిన కథమందు కుండరినీ శక్తి మూలాధార చక్రము నుండి సహస్ర చక్రమువఱకు వయసెందు యోగ విరానము వర్ధింపఁ బడినది. దీనివలన గామకృష్ణుని యోగ సిద్ధాంతముతోఁగల పరిచయము పెక్కితమగుచున్నది. అతని యోగ భావము తెల్లడించు పద్యముల కావ్యమున మఱికోన్ని సందర్భములందు కూడ కానవచ్చుచున్నవి.

చతుర్థాధ్యాయమునందు రాచాదేవి తనస్సు పర్థింపఁబడినది. శరద్భురువున కృష్ణుఁడామెకు ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పు డామెకు సర్వజగమును కృష్ణమయమై తోచెను. కృష్ణుఁడామె ఎదుట నడిచి "తపోసం జాయమాన హృత్థేదము హని పించి తన కేసు గేల్చెనులించి నిర్భరాహ్లాదమందర్ప నయువతి నర్థశరీరమునట్లు" ప్రోచెను. ఈ కథ యుజ్జ్వలమోచన తీర్థ ప్రధానమును తెచ్చుచున్నది. ఆ యాదవ కిశోరుఁడు కృశోదరీ సహాయుడై మాయా శనిలిరుఁడగు జీవ పురుషుని విరమున వివిధ భోగ పరాయణుడై ప్రవర్తించెను. భాగవతమున రారా వృత్తాంతము లేదు. ఇందుకూడ రామకృష్ణుఁడావృత్తాంతమును సంగ్రహముగనే వర్ణించెను పుండరీకుని తపము వలన లోకముంకుఁ గలుగు సంతాపమును, భూదేవి భారమును తొంగించుటకై కృష్ణుఁడు దేవకీ వసుదేవులకు పుత్రుడై జన్మించెను. బ్రహ్మ ఆతనికి మహాప్రీతినము గావంపఁదలంచి నిఖిల భువన మోహని యగు నొక శక్తిని బంపెను. అమె బ్రహ్మదేశమున నందుని మఱిదియగు శతగోవుఁడను గోవాబునకు కూండు పుత్రయై పుట్టెను. అమెయే రాధ. రారా పుండరీక వృత్తాంతములు రెండును తక్కి మయములైనట్టివి. ఇవి శ్రీ కృష్ణుని భక్తప్రవాచనము చక్కగా సూచించుచున్నవి.

పాండురంగ మాహాత్యమునందలి పెద్ద కథలలో నిగమ శర్మ కథ రాం ముఖ్యమైపోయి. ఈ కథను రచించుటలో రామకృష్ణుడు చూపిన ప్రతిభ అనన్య సామాన్యము. నిగమశర్మ "ప్రాసంగు విత్తువంటి నెఱపాటు కొంటునఁ బట్టి" వేదశాస్త్ర కళా ప్థానుడైన సభాపతి యను అహారాగ్నియగు బ్రాహ్మణుని భార్యకు "అతుల సిద్ధు నింగి వేల్పునలకు, నేం వేల్పుఁ గొంటునింగికి తెచ్చుచు గొలువఁగా" పుట్టిన పుత్రుఁడు రామకృష్ణుఁడాతని బాల్యమునుగాని ఉపనయన వివాహములను గాని పర్థించి యుండలేదు. అతఁడు మొట్టమొదట

"వనితా మానస సూరసాయకుఁడుగను, సూనూగు మీసా, కేగోనలుం
 బ్రాయపుఁదేజా కూనగను" సాక్షాత్కరించును. ద్విపక్షమున అతఁడన్ని
 చదువులు చదివియు, మనస్సును గాత్రియ పురుషార్థమునకే తాల్చెను. అతఁడు
 క్రమముగ వ్యసన లోలుపుఁడై వైదికచారములన్నిటిని మాని, తాత మతాత
 లును తండ్రులును అట్లంచిన విత్తమంతయు వమ్ము చేసెను. గురుజనమాతనిని
 తిక్షించిరి. ఆ తిక్ష యెట్టిదో మనకు తెలియదు. దానికి పరితపముగా అతఁడు
 "గతుసువడి సదీకోర్పి వంక పొరకదాటు" మాసివైతను. అతఁడు శిశ్నోదర
 పరాయణత్వమునకుఁ బాల్పడి యిచ్చ విచ్చిసట్లు తిరుగుచుండెను. ఇట్లుండఁగా
 నారిని యక్క తమ్ముని సన్మార్గమునఁ బెట్టుటకై తర్తకోడను బిద్ధం తోడను
 విచ్చి, తల్లి దండ్రుల నోదార్చి, గృహమును యదా పూర్వ మనోహరముగ
 ననుసంపించి, తమ్ముని రాకకై యెదురుచూచుచుండెను. ఒకనాఁడెక్కడనుండియో
 చుక్క తెగి వడిన వడుపున నిగమశర్మ యాహార వాంఛచే నిండికరుదెంతెను.
 ఇందీలో అక్క యున్నటు రావనికిఁ దెలియదు అతఁడామెను సమస్కరించి
 దడికిఁజేర నా యక్క సీమంతపు పెద్ది కొడుకవు గమ్ముని యాశీర్వదించి, తన
 కుమారుని నింపమని చంక కిచ్చెను. అమె తనుసన్నచే నిగమశర్మ భార్య
 "వ్యాప్యత నిజనిశ్వాసజరాపంబున కొంత కొంత తప్త మగునట్లుగ చల్లని
 నీటితో" తర్త పాదములు కడిగెను అక్క యాతనికి రుచికరమైన భోజనము
 పెట్టెను. అమె భోజనానంతరమతని చెంత కూర్చుండి, అతని తం దువ్వి,
 అలకలు ముడివైచి, మఱద రిచ్చిన తాంబూలము నమలుచు, బిద్ధ చనుద్రావు
 చుండగా తమ్మున కిట్లుపదేశము నారంభించెను:

ప్రారంభించిన వేద పాఠమునకున్ బ్రత్యూహమానంచునో
 యేరా తమ్ముఁడ ! నన్నుఁ జూడఁ జనురే, వెన్నాళ్ళనో యుండి చ
 మారాజీవముగంబు వాచె నినుఁగన్గోకున్కి; మీ కావయున్
 నీరాకల్ మడిఁ గోడఁ జంద్రు పొదుపున్ నీరాకరంబున్ బరెన్
 (3-38)

శ్రీలాలిత్యము నిత్యశుద్ధియు గుణోత్సేకంబునున్ గల్గి యు
 ద్వైంస్పూర్తిఁ దరిచు రండ్రయను నబ్ధిన్ జంద్రుఁడై తోచినన్
 బోలున్ గాక, తవాద్యశుం డితరుఁడై పుజ్యంబులన్ బాసినన్
 సాంగ్రామ భినిన్ జనించునె కదా ! భాత్యంబుపాషాణముల్. (3-39)

అమె వంశ గౌరవమును గూర్చియు, తలిదండ్రుల వార్ధక్యమును గూర్చియు, గృహ పరిస్థితులను గూర్చియు, వారకాంతం కపట నాటకములు గూర్చియు దెల్పి, అవివేకము మారుమని తమ్ముడికెన్నో విధముల బోధించెను ఆ యువ దేశము విన్న తరువాత నెవ్వరైనను తన వర్తనమును మాన్పుకొనక తప్పదు. అది నయముతోడను ప్రేయము తోడను కూడి యుండెను. నిగమశర్మ రాజాలయమునకు రాకపోకలు చేయుటయు, మాసిన చదువులు మరల చదువుటయు, అలిడు నాదరించుటయు, నాచార్య జనుల సంభావించుటయు మొదలు పెట్టెను. ఇదంతయు చూడ పాఠకుల కాతఁడు సన్మార్గమునకు మాటినాడేమో యనిపించును. కాని రామకృష్ణుడు పద్యము చివర "తేనె పూసిన కత్తిరాత్రి సుకుండు" అని వాడిన మాటలతో సంతకు ముందు కలిగిన నమ్మకమంతయు వమ్మై యెగిరిపోవును. తరువాత నిగమశర్మ యందఱు నిద్ర పోవుచుండఁగా నింటనున్న యాథరణములన్నియఁ గొని యిట్లు వెదలిపోయెను. ఇంటిలోని వారందఱును దుఃఖించిరి. మంచి మార్గమునకు వచ్చుననుకొన్న నిగమశర్మ యట్లు పాటిపోయెనని కాదు వాడు దుఃఖించుట. తమ తమ యాథరణాదులు పోయెనని. తరువాత నిగమ శర్మ నడవిలో దొంగలు బావఁగొట్టి సొమ్ము దోచుకొని పోయిరి. మృతప్రాయుడై పడి యున్న అతనిని జూచి కాపొకఁడ తని నిందికిఁగొనిపోయి చికిత్స చేయఁదెను. నిగమశర్మ బాగుపడెను. ఆ కాపుర కొక వికారపుఁగోడలు గండు. ఇచ్చట వికార పదమునకు సౌందర్య రహితురాలని యర్థముకాదు. శీఠరహితురాలని యర్థము. అమె నిగమశర్మను వలచెను. అమె చేయు చేష్టంచే కామశాస్త్ర కళావిదుడైన యతఁడామె వంపెఱింగెను. "తేరకు తేర ఇంగారపు కొండ తనకు దక్కె"నని యానందించి యతఁడామెతోఁగొన్నాళ్ళు రహస్యముగాఁగ్రీడించి గారి గంగం జాతర నాడం దఱును నిద్రపోవుచుండ కాపుగోడలిని లేవఁడిసికొని పోయెను. వారొక యదవికేగి బోయంలో కరిసిరి. కొన్ని నాళ్లకా కాపు గోడలు మరణించెను. అమె ఎందు తెల్లు మరణించెనో రామకృష్ణుడు చెప్పలేక. తరువాత నిగమశర్మ ఒక చందాల కాంతను గూడి క్రిడించుచు నామె యందు సంభానముఁ బడసెను. ఒకనాఁ డాతఁడు వేటకు వెళ్ళిన సందర్భమున వారున్న కుదీరము కాలిపోవుటయుఁ నా చందాల కాంతయు, విధ్యలును అఁదుఁబడి మరణించుటయు సంభవించెను. నిగమ శర్మ యిందికి వచ్చి జరిగిన దంతయుఁజూచి యిట్లు వినిపించెను :

ఎల్లరు నెల్లచో రనములిచ్చి మృగామృంగగొండుగాని యో
పల్లవపాడి ! యేఁబరమ పావన వంశము నిచ్చి శాండి నీ
నల్లని రూపు నిక్కమని నమ్మి ! ద్రువం బదిగాక నేఁడు ఏ
ద్యుల్లభిశాధికాలినయ దూర్వహమౌట మెఱుంగ నింతయున్. (8-98)

ఈ కడజాతినాఁతి కిహిహి ! మహిదేవుఁడు చిక్కెనంచునన్
రాకకుఁ బోకకున్ జన పరంపర తెంపగు చూడ్కిఁ జూచి యం
ణాకృత మాచరించుటకు బుద్ధిఁ దలంకఁ, గలంక ముక్త చం
ద్రాకృతిఁ బొల్పు నీ ముఖము నందమృతస్థితిగాంచి మించుటన్
(8-99)

పుత్రులు లేరె యెవ్వరికి కూమి? మదన్వయవర్తనుల్ తవత్
పుత్రుఁవంటి వారు మునుపుట్టరు గాక ! తదాస్య శాంతి, త
దాత్ర విప్పద్ది, తద్బుజయుగ స్ఫురణంబు, తదుక్తి లక్ష్మి, త
న్నేత్ర సరోజ పత్ర రమణీయత చూపఁ జొక్కఁజేయవే !

తరువాత నతఁడు అనద్విష్ట ప్రయోజనఁడును నిర్భోజనఁడునై యదవిలోఁ
దిరిగి దిరిగి పూర్వ సంస్కార ఫల బంధమున పొందరీక క్షేత్రమునందు నృసిం
హదేవుఁడు నిత్య నివాసమొనరించు సంగమ తీర్థము చేరి, యందు స్నానమాడి,
యాదేవుని దర్శించెను. పిమ్మట నతఁడు మరణించెను. యమదూతరాతనిని
నరకమునకుఁ గొనిపోవుటకై వచ్చిరి. ఆ దూతల బాధలకోర్కలేక నిగమశర్మ
అక్రోశమొనరించెను. విష్ణుచక్రము వచ్చి అతని బంధములను బండించి యమ
దూతలను తఱిమివైచెను. అనంతరము విష్ణు దూతలకుదెంచి యతని గీరుడ
యానమున నైకుంతమునకుఁ గొనిపోయిరి. అతఁడు విష్ణుసారూప్యమును పొంది
పుండరీకుఁడను పేర విష్ణు పార్శ్వచరత్వము పొంది పరమభాగవతోత్తముఁ
డయ్యెను. ఈ కథలో రామకృష్ణుఁడు నిగమశర్మ వ్యసన పరాయణత్వమును
దుర్వర్తనమును వర్ణించిన విధము చూడ నంతటి పాపి మణియొక యుండఁడని
తోచును. కాని వానికి పూర్వసంస్కార తపః ఫలము కూడ చాంగఁగందు.
అతఁడు పూర్వ జన్మమున మహాతక్తుడై, యిహలోకమున ప్రారబ్ధము ననుభ
వించి, నైకుంతము నందినట్లు కనిపించును. ఎంత సత్కులములో పుట్టినవాఁడై
నను, వ్యసనములకు లోఁబడినచో నెట్లు బెడిపోవునో రామకృష్ణుఁడు చక్కగా
వర్ణించెను. అట్టివాఁడు కూడ సంగమ తీర్థమున స్నానము చేయుట చేతను,

నృసింహదేవుని దర్శించుటచేత . . . మహాబల బారినుండి రక్షింపఁబడి పరమ పదమును చేరఁజాలెను. ఇది యాక్షేత్ర మాహాత్మ్యము. అక్కివచ్చి సిగము శర్మకు సదుపదేశము గావించిన విధాన మహితముగా నున్నది. కొన్ని యుద్ధలో నాడు బడుచున్నట్టి పెద్దటికిమ ను వహించుట యిప్పుడు కూడ మనము చూచుచునే యుండుము. అమ యపదేశ మాదుస్తునియెడ ఫలపాతము కాని మాటసఱపి కాని యతని దవ్వత్యమెంత యధికముగా వర్ణించిన షేత్రమాహాత్మ్యమంత యధి కముగా బాసించునను నద్యేకముతో రామకృష్ణుఁ డట్లాతన పాపకృత్యములను వర్ణించెను. షేత్రమాహాత్మ్యమును దెలుపు కథయే అయినను కందు సాంఘిక చాాయలు పెక్కుగలవు. శ్రీనాథుని గుణనిధియు, సుకుమారమును సిగము కన్న నిట్లు తీర్చిదిద్దుటలో రామకృష్ణునికిఁ దోడ్పడియుండిరి.

చతుర్థాశ్వాసము నందలి సుశీలోపాఖ్యానము రచించుటలో గూడ రామకృష్ణుడెంతో ప్రతిభా సంపదను ప్రకటించెను సుశీల పూర్వజన్మమున లేనువు. అది కృష్ణుని మురళీ ధ్వనివిని పారవశ్యమున పాలు కురిసెను. అందొక దిందు వెగిరి శిలిపించ మోళి కిరస్సుపైఁ బడెను. ఆ పుణ్యము వశమున ఆ లేచువు బ్రాహ్మణుని యింట సుశీలఁడు జన్మించెను. కృష్ణుఁడామెను పరీక్షింప నెంచి యా పరీక్షలో నామె ఎంత వజ్రకు నెగ్గునో చూచుటకై యామె భర్తను కఠినాత్మునిగను, లోభిగను, మహా క్రోధచునిగను యాపించించెను. అతఁడు పొట్టి వడుగై భర్తలేని సమయమున నామె యిందీ కఠిగి చల్లియిన్నమైనను బెట్టుమని యడిగెను. వంటచేసి పెట్టువ అకు నాగఁజాలనిని యాతఁడు చెప్పుటచే సుశీల చల్లి యిన్నమే పెట్టెను. ఆ విడ గునకది చాలలేదు. అమె భర్త దాని యుండిన భక్ష్యములన్నియును దెచ్చి పెట్టెను. భర్త వచ్చిన తరువాత నా భక్ష్యములు లెక పోవుటగాంచి తన్ను దంచించునని యామె చూటుంగిను. దానిన ఆమె చాసెని ఆ వడుగునకు పెట్టకుండ నుండ లేకపోయెను. అవియు నాతనికి చాలలేదు. అప్పుడామె అగ్నిహోత్రుని ప్రార్థించెను. పలు విధములైన వంటకములు అగ్ని అనుగ్రహమున సిద్ధములయ్యెను. పెట్టువు కృష్ణుఁడై, యామెకు దాను పరీక్షించుటకై వచ్చిన సంగతియు, నామె నుక్కయు తప్పిరై యిక్కయు పూర్వజన్మ పృథ్విారము ను దెచ్చి, తొంటి కంటె సత్య శమార్థ వాది గుణ సంపదకు స్థాపింపవై శ్రీకృష్ణుల సంభాషించునని యుపదేశించి చెడవహించెను.

సుచరిత్ర నేడు నీ చే

త చరిది భజయింపఁజాల రృప్తి యొదవెడిన్

నివరణ గా దీగతి మును

రుచియింపదు శరీరి విందు, ద్రోవది విందున్.

(4-188)

అని కృష్ణుడు అమెన ప్రశంసించెను. అమె తర్త హర్షణన్మమన అకృత సత్కీయఁడను పార్థకనామరేయఁడైన విష్ణుడు. అతఁడు దుర్మార్గుఁడయ్యును వెంయారితోఁగూత పొందరిక తీర్థమున కరుదెంచి యొక యుత్సవ సమయమున పొందురంగనికి పెట్టిన నైవేద్యమును కన్నులార చూడఁజాలెను. ఆ పుణ్యముదే అతఁడు తమ బ్రాహ్మణ సంకమున జన్మించి సతీరత్నమైన సుకీంను పెండ్లి యాడఁజాలెను.

తరుణి మద్యక్త దర్శనోత్సవ సుకృతము

పాపవహ్నితి సరియై తద్రమోసగె.

గాక తికున్న నితఁడు ప్రాగ్గని నొనర్చు

కంఠవేముంకు నిష్కృతి గందె యెందు.

(4-189)

అని కృష్ణుడు సుకీం తర్త పాపరహితఁడగుటకు కారణమును దెల్పెను. పొందిండున్న యాదృచ్ఛికముగా దేవుని తంపైఁబడి క్షిరాబిషేక మొనరించిన పుణ్యము కలిగించెను. నైవేద్య దర్శనము అకృత సత్కీతుని పాపముంన్నియు పటాపంచలు కావించెను. నిజమునకా రెండును, అల్పిష్టములైన సేవలే. కాని యవి యొకఁగిన ఘనము మాత్రము అత్యుత్కృష్టము. తరువాత సుకీం కైదు గురు పుత్రులు పుట్టిరి. అమె చిరకాలము జీవించి కుమారుంకు సదాపదేకము గావించి కృష్ణుని దయచే మోక్షము నొందెను.

పంచమాశ్వాసమున అగస్త్యశిష్యులైన అయుత నియుతుల కథయున్నది. ఈ కథ పొందరిక జ్ఞేతమహర్ష్యులునే కాక గృహస్థాశ్రమ వైశిష్ట్యమునకూడ తెలుపును. అయుతుఁడు అగస్త్యుఁడు బ్రహ్మ నడిగి తెచ్చిన కన్యను వివాహ మాద నిరాకరించి గురువుచే నాశ్రమము నుండి వెదంఁగొట్టఁబడెను. నియుతుఁ డిద్దఁడు కన్యఁడు పెండ్లియాడి వారితో సుఖముగా కాలము గడపెను. అయుతుఁడు తపమాచరించుటకై హిమవత్పర్వత ప్రాంతమున కేగెను. అతని హృదయమున గురుత్వ రేకపోలేను. కాని సంసారమనిన నాతనికి వైమఱ్యము.

ఉత్పిరరము లెక్కి యులుకనే! కుచకుఁడ యగమొల్లఁగాక రానులుకు
మనిన

వాడితైదువుంపై వ్రాంనే! నిదుచూపు దాల్చొల్లఁగాక తావ్రాచమనిన;
మున్నీట సుడివడి మునఁగనే! వరనారిఁగన నొల్లఁగాక రామునుగు,
మనిన,

బెడఁగాడు కాలాపిఁ దొడుకనే! నూగారు తాడుసొల్లఁగాక తాదొడుకు
మనిన

బెప్పి గురుఁడేమి పనిచినఁ జేయలేనె ! కావె తన సొమ్ము మామకకాయ
గతులు!

గదిసి మొట్టోయనంగ లింగంబుగట్టు అంగమననంగనంఁ గూర్చు
అనడుగాక! (5-184)

అను పద్య మతని గురుత్వ విశేషమును, వనితాసంగమ వైముఖ్యమును సమ
ముగా నూచించుచున్నది. అతని తపస్సు ముల్లోకములకు రావము కలిగిందెను.
ఇంద్రుఁడాతని తపస్సునకు తంగము కలిగించుటకై వృద్ధమహిసురవేషము
దార్చి శిష్యులును కామధేవులును వెంటరాఁగా నతని యాశ్రమమున కరుదెంచెను.
రామకృష్ణుఁ డన్నట్లు "తపము గావించు వారి గనిన నాఖిందలునకు తం
యేర్చును." అతఁడయుతుని వలన నతని వృత్తాంత మంతయు నెఱింగి, ప్రయోజ
నాంతరముచేనైనను గృహస్థాశ్రమము యొక్క వైశిష్ట్యము నెఱింగించి,
గురువును ధిక్కరించినందు కారని నించుక నిందించెను. అయుతుఁడు గృహస్థ
ధర్మము బాడిద బొట్టు వఁదీదనియు యౌవన మశాశ్వతమనియు తన యలి
ప్రాయమును తెల్పి-

కందర్పాస్త్రములంచు, సంపిత తదిత్కాండంబులంచున్, సురా
మందస్పందములంచు, గాంధవసంతా మత్తల్లులంచున్, సుధీ
బృందంబుల్ ధ్వనిసిందఁన్ దెగడు నీ దింబోస్తు లందెల్ల నా
నందాధాసమె కాక, లాసిత చిదానందంబు పెంపొందునే! (5-225)

అని అతని యుపదేశమును బెకచెవిని బెద్రెను. ఇచ్చట నయుతుఁడు తెప్పిర
వాక్యములలో నతనికి తపో బ్రహ్మ చర్యములందుఁగల నిష్ఠ తెలియవచ్చు
చున్నది. తరువాత నింద్రుఁడు కార్యసాధనకై కామధేవును నచ్చట విడిచి
వెదలిపోయెను. కామధేవు ఐదుగై పడియుండుట చూచి అయుతుఁడు దానికి

సేవచేయ మొదలిడెను. అందువలన నతని తపోవిరాసమున కాటంక మేర్పడెను. కొన్ని నాళ్లైన తరువాత నయుతుడు కపట గోరరితము నెఱింగి దాని మెడకొక తుండుకట్టి అశ్రమము వెడలనట్లుగ తఱిమి వైదెను. అది పరువెత్తుచు వాదూమునిని త్రొక్కిను. అంత నాతఁడా యావును దానిని తఱుముకొని వెంటవచ్చు నయుతుని గాంచి కపితుఁడై యయుతుని కప్పువు గమ్మని కపించెను. అంత నయుతుఁడతని కాపమును బాపుమని ప్రార్థించి తన వృత్తాంత మంతయు నతని తెలింగించెను. వాదూముని యతని నపాపునిగా నెఱింగి, పశ్చాత్తప్తఁడై గృహమేధి తర్కము నేవగించుటచే నట్టి కొదవ యొదవెనని తెల్పి, పౌండరీక శ్రేతమునందలి నృసింహ దేవుని సేవింపుమని పాతబోధ కావించెను. అతఁ డతనికి డర్దురాంగన వలన సంతాన సిద్ధియగు ననియు, దద్దారా పితృణ విముక్తితోపాటు కాప విముక్తియు గలుగుననియు నెఱింగించెను. అయుతుడు పాండురంగని సేవించి నృసింహుని దర్శించెను. వెంటనే యతని మనమున మునీశ్వర కాప విశారదు సశ్వర దుశ్చేష్టికాధినయ మొనరించెను.

నీర ప్రాంగణ కర్కటి వింమునన్ విడింప, మృత్స్నామయా
హారం బం గణింపఁ, బెల్లలువ, సిట్టట్టన్ బ్లరంబుర్ కొనన్,
దూరాయాన్యదహింధ రీతి హరి గొండుర్ దూఱగోరున్ మడిన్
సారాపేత మనోబంబగు తవిన్య ద్దేకముచోకమై. 5-275

అను పద్యమున నావిశార మద్భుతముగా వివరింపఁబడినది. అయుతుడు దైర్యముతో నృసింహదేవుని నుతించెను. అతనియందు పూర్వ వాసన బరీయమై యుండెను. చిత్రవర్ణవపుకజ్జ్యంమైన స్థవముగా మాటిక పిమ్మట కూడ నాతఁడు తగవత్పేజ మానలేదు. తరువాత కన్యాకజ్జరాజు కూతురు చెలికత్తైతో వర్చి, కప్పును బట్టుకొనుటయు, దానినొక విప్రునిపై వైచి తర్వాపవశమున చెలుంతో, గూడ భేకత్వమందుటయు రామకృష్ణుఁడు సంగ్రహముగనైన నత్యంత రమణీయముగ వర్ణించెను. రాజకన్యయు చెలులును మరువివ్యాంరై చేసిన తేన్దలు వారిని కాపపాత్రంఁ గావించెను. వారు హరిదాస స్థవమునకు బార్వలైరి. వివశకరుని రూపులకన్న వాదూముని కాపవాక్కు లెక్కువ వాండ్లగుటచే నతని మనస్సు వారియందు తగుల్కొనెను. ఇచ్చట నింకొక కవితైన నా కన్యం విహారమును విచ్ఛించిడిగా వర్ణించి లభించిన యవకాశమును సఁపూర్ణ

ముగా వినియోగించుకొని యుండును. రామకృష్ణునికి పాపరహిత్యమైన అయుతునికి కాపవిముక్తి తొందరగా కలిగింపవలెనను కోరిక యుండుటచే గాఢోలు వివరములు విడువకుండనే కథను చెరచెర నడపించెను. ఈ సంగ్రహ కరణ మతని కథాకథన కౌశలమునకు నిదర్శనము. అయుతునకు రాజకన్య యందు కుమారుడుదయించెను. అతని హృదయాకాశమున జ్ఞానచంద్రుడుదయాంతుటచే కాపపు విడులు విరిసిపోయెను. రామకృష్ణుడి కథయందు గృహమేరి ధర్మమర్మమును చక్కగా విశదీకరించెను.

పాండురంగ మాహాత్మ్యమున చిన్నకథ లనేకము లున్నవి. ముక్తకేశ మధురభక్తితో కూడినది. ఇది రెండుసార్లు చెప్పబడినది. మొదటిది ముక్త కేశి శ్రేష్ఠమేర్పడుటకును, రెండవది ముక్తకేశి తీర్థమేర్పడుటకును కారణములు. చతుర్థాశ్వాసమున కాక, హంస, కుక, సర్ప, మధుకరముల కథలున్నవి. ఇవియే తరువాత సుశీలకు పుత్రులుగా జనించినవి. కాకి యొకటి విట్టల గృహంగణ భూమియందలి ఒరిపీతముపైగల మెడుకులు మేయుటకై శీఘ్రగతి నెగురుచుండ దాని తెక్కలంగారితే నచ్చది దుమ్ము పోయెను. అందుచే దానికి దేవాలయ సమ్మార్జన సుక్ష్మత విశేషము కలిగెను. ఒక హంస విత్తలాలయ సమీపమునందలి సర్పస్సు నందలి నీటిలో నీటి ఎండకు తయఫది గుడిలోనికి వచ్చి తన తెక్కలు విడిల్పించెను. అట్లొక్కం. గాఢులచే అందుండి జాతిన నీటి దిండువులచే నచటి దుమ్ము తొంగిపోయెను. అందువలన దానికి పాండు రంగాలయ గగ్గరేహాపరేపన సుక్ష్మత పరిపాకము కలిగెను. పాండురంగని గుడిలో పెరుగుచున్న యొక చిలుక నచ్చది పరిచారిక ప్రీతితో బెంచు చుండెను. ఒకనాడది యామె స్నానమునకేగిన సమయమున నామె మఱ్ఱాల హారము అదికొని పోయెను. స్నానమాడి వచ్చి యా పరిచారిక చిలుకను పట్టుకొనుటకై తలుచుకొనిపోయెను. ఆ చిలుక పాండురంగని యాలయము నెవరి దండెముపై వ్రాలి ముక్కుతో నొక్కొక్క ముత్యమును దీక్షి క్రింద పడుట్టు చేసెను. ఆ ముత్యములన్నియు కలసి దేవాలయమున వడిరంగ వర్తిని కల్పించెను. అందుచే దానికి పాండురంగని అనుగ్రహము లభించెను.

గిరికాన్తవక్త బుద్ధిపూ

పరిచరునిం డోలు నొక్క పన్నగ మొకనాఁ

దురవది నెచ్చట నుండియొ

మరమర్మను దివ్య భవనమునకే తెంచెన్.

పాండురంగని గుడియందలి చిట్టెలుక యందలి చూసత్తితో నొక పాము గిరిక
యఃదాసత్తుడైన తిపరిచరుని వలె నెచ్చటి సుండియోవచ్చి యాయము
పవేశించెను. అప్పుడు,

యమదండ చందమగు భుజ

గమునకు వెలుచలుచి యాఖు కన్యక కపట

రమణాంఘ్రిజేరె గరుభ

త మలికి నాముక్త మార్కండకు నెన యగుచు

(4.244)

ఆ యెలుకపిల్ల పామునకు వెంటి తండ్రి తన్నెవరికైన నిచ్చి పెండ్లి చేయునేమో
యని భయపడిన యాముక్తమార్కండవలె కమలా రమణ పదమును జేరెను.
పానుచదికివచ్చి పాండురంగని పాదమలపై నున్న మొగలి పువ్వులోని పరాగము
నాఘాణించి, యా యానందము వలన పడగ విప్పెను. అప్పుడందున్న మణి
ప్రకాశించి దేవునికి దీపారాధన మయ్యెను. ఆ పుణ్యమున నది మణిసదీ
జన్మమున సుశీంకు పుత్రుడై పుట్టెను. కవి సర్పమును పరిచరుని తోడను,
ఎలుక నాముక్తమార్కండ తోడను పోల్చెను. ఈ పద్యములను బట్టి రామ
కృష్ణుడు నను చరిత్రను ఆముక్త మార్కండను జూచి యుండునని విమర్శ
కులు తలంచు చున్నారు. దేవాయ సమీపోద్ధానము నందలి మధుకర
సమాహము నందలి యొక తుమ్మెద భగవంతుని కర్పింపఁబడిన ఆర్త్య
జలముతోఁ గూడిన యొక పువ్వులోని మకరందము నానెను. అందు
వలన దానికి భగవత్పాన తీర్థము గ్రోలిన ఫలమయ్యెను. ఈ యైదు కథల
వలన పాండురంగనితో నెట్టి స్వేచ్ఛ సంబంధము కలవారికైనను సుగతి
లభించును. విషయము వ్యక్తమగుచున్నది. బోనుచే కొట్టఁబడిన జింక
సంగమ తీర్థమున మునఁగి విద్యాధర రాజత్వము పొందెను. బోయ కూడ
నందు స్నానము చేసి, తల్లిఁబు త్రాగి పాపరహితుడై దివ్యత్వమును
పొందెను. సుశర్మ కథపై కథఁన్నిటికంటె కలఁచెను. వివరము నందము. అతఁ
డొకనాడు వేటకేగి దప్పిగాని పద్మతీర్థమున స్నానము చేసి అందలి నీరు
త్రాగెను. ఆ పుణ్యముచే నతఁడొసరించిన పాపము లన్నియు చిత్రగుప్తుడు
వ్రాసియుంచిన పట్టికలోని వ్రాతల చూడము చెటిపి యిట్లు అతని పాపము
లన్నియు నశించినవని యొక్క వాక్యము మాత్రము వ్రాసెను. చిత్రగుప్తుఁ
డాశ్చర్యపడి ఆ విషయము యహనికి తెలిపెను. అదిగూచి యముదారని గౌర

వించెను. అతఁడు స్వర్గమున కేగి, తోగము లనుభవించి, మరల తూలోకమున జనించి, పాండురంగని దేవాయము నుద్దేశించెను. ఆ పుణ్య విశేషముచే నతఁడు చంద్రలోకమున కరిగి, యనేక సౌఖ్యముల ననుభవించి, పిమ్మట సుకీర్తియను రాజుగా పుట్టి, తత్తుడై, వార్ధక్యము రాకముందే సన్మసింది దివర మోక్షము పొందెను. బ్రహ్మచారిన పుత్రుడైన సనందనుని యుపదేశము ననుసరించి ధర్మరాజు పాండరిక క్షేత్రమున కరిగి సంగ్రామమున బంధుమిత్రాదుల వధించిన పాపము పోగొట్టుకొనెను. ఈ విధముగ పై కథలన్నియు క్షేత్రతీర్థ వైవరణమాహాత్యములను దెలుపునట్టివి. ఇవిగక గంధర్వుని కథయు, పాండురంగఁడు త్రిదశ్శ్రుతి సంహరించిన కథయు చతుర్థ పంచమాశ్వాసములందు కంఠ. గంధర్వుఁడు విమానమునెక్కి విట్టలాలయముపైఁ బోవుచుండ క్షేత్ర పాదఁడైన కాటైరవుఁడు కోపమున పై కెగిరి యాతని క్రింది కిక్కి చంపఁ జోయెను. పాండురంగఁ డద్దుపతి యతనిని వారించి గంధర్వునిఁ గాపాడెను. ఇది పాండురంగని యపారకరుణా విశేషమును తెలుపును.

రామకృష్ణునికి కథాకథనమునఁగల కౌశల మనన్యార్ద్రత మైనట్టిది. అతఁడేకథలో నైనను ఆశ్వాసశ్యకములైన విషయములనే విరివించును. కొన్ని విషయముల నాతఁడు పఠితం యూహించు విధిచి వేయును. నిగమశర్మ యక్కఱు తమ్ముని దుర్వర్తన మెట్లు తెలిసెనో యాతఁడు చెప్పియుండలేదు. అట్లే కాపు కోడలు మరణించుటకు పోతువేమి యాతఁడు తెలిపియుండలేదు. ఊరక యొక నాఁదామె మరణించెనని చెప్పెను. నిగమశర్మ చందాలకాంత మరణము నకై యేడ్చెను కాని, యామె మరణించి నప్పుడొక్క కన్నీటిబొడ్డైన విడిచి యుండలేదు. ఆమె వికారపుఁ జేష్టలు అంతకంటె వికారుడైన యాతనికిఁ గూడ నేపగింపు కలిగిందేమో! నిగమ శర్మ కథలో నతని దౌర్భాగ్యమును సౌభాగ్యమును కూడ రామకృష్ణుడెంతో రమణీయముగ వర్ణించి యుండెను. కథలో నంత ప్రధాన పాత్ర వహించిన యాయక్క పేరాతఁడు చెప్పనేలేదు. ఆమె చేసిన బోధన నిగమ శర్మ మనసున కెక్కక పోవుట యామెరాక యందలి ప్రాధాన్యము తగ్గించుచున్నది. సుకీంను కృష్ణుఁడు పరీక్షించిన విధమును, పడుగై యాతఁడు చేసిన చిలిపి చేష్టలను రామకృష్ణుడద్భుతముగా వర్ణించెను. సుకీం తర్త యందలి క్రౌర్యము సహజసిద్ధమైనది కాదు. అది కృష్ణుఁడు కావలెనని కల్పించినట్టిది. అతని దౌన్యమంత యధికముగ నున్నఁ

గాని ప్రతియోగముచే సుఖం సౌఖ్యము వన్నె తెక్కదు. సుఖం పురుగు లేసిన యుపదేశము వారితే కాక పతితం కందటికిని కోరార్యమైనట్టిది. రాధా దేవి చరిత్రము నాతడు చివర మిక్కిలి సంగ్రహించెను. లేనిచో నా సందర్భ మున మధురమో విధురమో అయిన శృంగారమును వర్ణింపవలసి వచ్చియుండె దిది. అయిత నియుతుల కథ అద్భుతముగా నున్నది. సావిత్రి గాయత్రుం పె డ్లి యాడి సుఖముగా కాలము పుచ్చుచుండిన నియుతుని ప్రసక్తి కవి మరల తెచ్చి యుండలేదు. గృహస్థాశ్రమ ప్రాశస్త్యమునాతడు దిండు పెక్కు విధముల వర్ణించెను. ఇంద్రుడు దాసిని స్వార్థ మునకై వినియోగించుకొనుట రమ్యముగా నున్నది. జ్ఞాన వంతుడగుటచే నియుతుడు గోసేవచే తన తపస్సునకు తంగమగుచున్నదని సులభముగా గ్రహించెను. వాఘాంముని తపస్సు చేయుచుండగా నాతనిపై పుట్టలు పెరిగెను. కావదేవు నాతని త్రొక్కగనే.

మట్టిన, దిట్టు మట్టి పడి మౌని సమర్థితుడయ్యె, మేనిపైః

బెట్టిన పుట్ట నెట్టవెసి దీటలువాట, శ్రవశ్శకుంతమర్

చట్ట ప లెత్తి ముందరికి సాగఁదలంప, జహచ్చటాచ్చ విన

దుట్టెఱగట్టి నిద్రలు మరుద్బుగదీశ కులంబు మేర్కనన్ (5-249)

ఈ వర్ణనమునుబట్టి యాత డెన్నినాళ్ల నుండి తపస్సొనరించుచుండెనో పాతకు లాహించుకొనవలయును. కప్పయైన విమ్మటఁగూడ నయుతుడు తగవద్దాన మునువిరువ కుండుట యతని పూర్వవాసనా విశేషమును తెలుపుచున్నది.

పాండురంగ మహాత్మ్యము తక్కి తోడకమైన గ్రంథము. అందుచే నిందలి ప్రధాన రసము శాంతము. పుండరీకుడు రాధాదేవి కావించిన తపముం వర్ణనంయందు శాంతమే గోచరించును. తీర్థ క్షేత్ర దైవతముల సేవించిన జంతువుల కథలు కూడ శాంత పర్యవసాయముగానే యున్నవి. ఇంక నవాంతర కథలలో వివిధ రసములు గోచరించును. ఉమా మహేశ్వరుల ఉద్ధాన వనవిహారము జగత్పితృ సుఖాంధి యగుటచే దివ్యమైన శృంగారమున కునికిపట్టు. నిగమశర్మ శృంగార మంతయు పరశాంతంతో సంబంధించినది. అతడు లాలితాకారయైన యిల్లాలివంక నక్కగారు వచ్చినప్పుడొక్కమాటు చూడెనేమో! కాపు గోదరితోడను చందాం శాంతతోడను అతడు వర్తించిన విధము ధర్మేతరమగుటచే నారాసము వలెనే కనిపించును. రాధాదేవి చరిత్ర

మున నిర్మల శృంగారమును పొందించుట కవకాశమున్నది కాని రామకృష్ణుడట్లు చేసియుండలేదు. అమె వర్ణనను పాండు మాత్రము శృంగార ద్వాయును గోచరించును. అయితే యాతడు భేకమైన పిమ్మట భేకత్వమునందిన రాజకన్యా తత్వముతో గావించిన కాపురము కూడ దిక్కగ్గతమగుటచే ఆరాసముగనే పరిగణింపఁదగియున్నది. సగవశగ్గు యక్క తమ్మునికి చేసిన యుపదేశములో కథా రసద్వాయమున్నవి. అతఁడు చంఢారకాంతయు, పుత్రులును మరణించినప్పుడు పొందిన వేదనయు దరువాత ననుభవించిన దైన్యమును కథారస నిర్భరములు. సుశీల భర్త యామె యెడ వర్తించిన విధము కూడ కథారసాకరమే కాని యది కృష్ణుడు కావలయునని కల్పించిన దగుటచే కథారసారాసముగనే కనిపించును. అయితే కథ చివర రామకృష్ణుడది అమృతరసమయమని పర్ణించెను. అగ్ని వంటకములు సిద్ధము చేయుట సుశీల యెదుట వటువు కృష్ణుడుగా మాటుట అమృతరసమును సూచించుచున్నవి. షేత్ర పాండుడైన కాంధైరవుడు విమానగామియైన గంధర్వుని క్రింది కిచ్చి చంపఁజేసిన సందర్భమున రౌద్రరసమును, అగస్త్యు ధ్యాయముచే యాశ్రమము నుండి వెడఁగొట్టు సందర్భమునను, వాధూలు రతసిని కపించు సందర్భము నను క్రోధరసమును గోచరించుచున్నవి. కన్యాకుల్ల రాజకన్యయు నామె చెలి కత్తెయు దివ్యషేత్రములను మరలనీకరించుటలో దీర్ఘత్వము తొంగి చూచుచున్నది.

రామకృష్ణుడు హాస్యమునను పెట్టిరని పేరు. అతనికి సంబంధించిన కథలలో హాస్యరసము నిండారని యుండును. కావ్యమునందు కూడ పెక్కు చోట్ల నా హాస్యము 'నేనున్నా' సనియే యనిపించుచుండును 'స్వరావోదురతి కమ్మ యెది కదా పెద్దండును. పుండరీకుడు పరావతరములను పొందిచు సందర్భమున 'ప్రతిదిని కేకలుధర పుగాయికి నెట్టికట్టగట్టి' (2-81) అని బుద్ధావలంకార పద్ధతము హాస్యహాసితమై యున్నది భగవదవతారమును కూడ పరిహరించుట గాత్రము వెలిగించు ముగిసిన సుశీల కథలో వటువెడత దినియు చావకుట సుశీల యొక సామధూతకం పాతపండు గూడ హాస్యరసాన్వితము గనే కనిపించును నిగమకర్మ ము దీక్ష పస్తువు మ్మము మూటకట్టుకొని పోగా నతని బాష్క తప్ప మిగిలిన వాడువలె విరాగించిరి 'శోకించు వృద్ధ దూసునుదాక్క పితృదత్తి వర్మ ముద్రితమ చిత్తము కలిగి.....క్రాత్త'

చేయించుకొన్న ముక్కరకనై మరలు దుర్వారయై యాడుదిద్ద...' (2-50) అను పద్యమున నెవరెవరెందును విచారించిరో చెప్పబడినది. పనిగట్టుకొని తమ్ముని బాగుచేయుటకై చచ్చిన యక్క ముక్కరకై విచారించెను గాని తమ్ముడు త్రవ్వుదై పోయెను గదా యని విచారించలేదు ఇచ్చట రామ కృష్ణుని హాస్య స్వభావము గోచరించుచున్నది అక్క నిగమకర్మ పాదములు కడుగు మని మఱాదరికి కనుసన్నచేసెను. అప్పుడాపైదలి 'ప్రాణేశ్వరు శ్రీపాద ద్వయముగడిగె శతం వారిన్, (8-25). ఇచ్చట రామకృష్ణుడు శ్రీపాదములని ప్రయోగించుట యతిశేషము కొఱకేకాని యని శ్రీ గోలితములనికాదు. ఇట్టి ప్రయోగములారని గ్రంథము నిండ కనిపించును. కుమారస్వామి తండ్రి నడిగి సందేహము తీర్చుకొనుటకై ప్రవరాదులతో బయలుదేఱెను. ఆ ప్రవరాదుల యంతరములందఱెఱిగినవే అందులో విభూతి యొకటి. వారొకరి బూసి కొన్నయా విభూతి బూజుపట్టినట్లున్నదట. కొన్నినాళ్ళు తామును దానిని ధరించినవాడే యగుటచే తత్సందర్భ మాత్రము బాగుగా నెఱుంగును. పుండరీ కునికి కృష్ణుడు ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పుడాతడు చలిచి చిక్కమును, పచ్చవెదురును మఱచిపోకుండ వెంట దెచ్చుకొనెను. ఆ చిక్కమెట్లున్నది? "మును మీనగుటం బట్టమునులువైచిన బత్తివం" వలెనున్నది. నారదునితలపై నున్నయెఱ్ఱుని బడలు సుమమ్మనాడి యీనిన పిల్లల వదువున నున్నదట! అప్రమత్తముగనే యతని నోట నిట్టి హాస్యచ్ఛాపం వాక్కులు వెలువడు చుండును. ఇతరు లెంత యర్పించినను అట్లు చెప్పజాలరు

రామకృష్ణుడు పాత్ర చిత్రణమునం దప్రతిమానుడు. అతని పాత్రలు పతితలకు కొన్ని రోజుల పాటు కన్నుల యెదుట మెదలుచునే యుండును. పుండరీకుడు తక్త శిభామణి; పితృ సేవాతత్పరుడు. "ఆపాద మస్తంబు నంటు నూసియఁగఁచి" (2-18) అనుపద్యముతని పితృకుశ్రుషా తత్పరతను దెలుపును. దుర్బలాశ్వాసమున నతడు యోగి పుంగవుడుగా కనిపించును. అతనిలో కుండలినీ శక్తి లలాట మధ్య సంజనిత సుధామయూల సువఁ గ్రోంఁ జాలినది. కుమారస్వామి స్కాంద పురాణమును రచించిన వాడైనను అగస్త్యుఁ డడిగిన ప్రశ్నకు తనకు సమాధానము పోయెటలేదని గర్వరాహిత్యము ప్రక డించివాడు. ప్రకటిత పితృధర్మము విషయమును కుమారులందఱికిని శిరో దార్ద్రము. పార్వతి ప్రౌఢ. "విదుల మయూల రేఖయు నవీన తరోత్సల పత్ర

మున్ ద్రువాళ మణియు నొక్కతీవె యలలా ! ప్రంలాదృతిఁ దార్చె"నని
 శివుఁడు వ్యంగ్య గర్వముగ ప్రసంగింప నామె విశ్రమ శిథిలాంగి యయ్యుఁ
 గుచఠారి నితంబికి పొంగిపోవన క్రమకరనా కులాత్మయయి యతనిఁ గన్నులతో
 నెదరించెను. రాధ సౌందర్య మూర్తి యయ్యు థక్తి ప్రపణమానస, ఆమె
 తపస్సుచే కృష్ణుని మెచ్చించి యాతని వాల్మీక్యమును బొందఁ జాలెను పాండు
 రంగఁడు దయా శమాద్రుఁడు. అతఁడు కాపాడనిచో ప్రచండమూర్తియైన
 కాం భైరవునిచేత విద్యార్థుఁడు మడిసెడివాడే. రామ కృష్ణుఁడు కృష్ణునిండు
 చర్మి చిక్కముతోడను, గచ్చకాయల జాలెతోడను, ఆలసు దోలు పచ్చవెదురు
 తోడను గూడిన బాంమూర్తిగా వర్ణించెను. అతఁడు వడుగై సుశీలను బరీక్షించిన
 విధము తీవ్రమయ్యును హాస్యగర్భితమై యున్నది. సుశీల మహాపతివ్రత. క్షమా
 రాత్రి. ఆమె థక్తి పాతివర్యములకు మెచ్చియే కృష్ణుఁడనన్యలభ్యమైన తన
 దివ్య దర్శనమామె కొనంగెను. పుత్రులకుఁ జేసిన యుపదేశమామె హృదయ
 నైర్మల్యమునకుఁ దార్కాణ. ఆమెభర్త క్రౌర్య కాత్యములామెను పరీక్షించుటకై
 కృష్ణుఁడు కల్పించినట్టిది. తరువాత నాతఁడా దేవుని యనుగ్రహముచే మార్పు
 చెందెను. అయితని పట్టదలయు, బ్రహ్మచర్య నిష్ఠయునసాధారణములు. వినాహ
 మాదుమని గురువు చెప్పినప్పుడాతని మాట నిరాకరించినను అతఁడు సర్థిచ్చి.
 అగస్త్యుడాతని వడిగి కన్నెను తీసికొనిరా లేదు. అందుచే నతఁడాతని నాశ్రమము
 నుండి వెడఁగొట్టుట మృదు హృదయులకు బాధ కలిగించును. కామధేను సేవా
 తత్పరుఁడై యతఁడు కొంతకాలము తపోదూరుఁడయ్యును వివేకియగుటచే
 వెంటనే తన లోపము తెలిసికొనెను. వాదూలుఁడు కోపశీలుఁడై ముందాతని
 కపించినను దురువాత నతఁడు నిష్పాపుఁడని యెఱింగి వశ్పాత్రవుఁడై కాప
 మోక్షము నెఱిగించెను. అగస్త్యుఁడు బ్రహ్మచే గూడ స్తుతింపఁ బడుటకుఁ
 దగిన మహిమ కలవాఁడు. కాని యతనికిఁ దన వంతు నెగ్గించుకొనవలెనను
 పట్టదల యున్నది. ఇంద్రుఁ డాత్మపద భంగ వీరవు. కన్యాకుల్లరాజు
 తనయయి నామె దేలికతైయను యౌవన గర్వముచే క్రిందు మీఁచెనుగక
 వర్తించి తత్పరితము ననుభవించిరి. రామకృష్ణుఁడు నిగమ శర్మ పాత్రను
 అతని అక్క పాత్రను అమృతముగ చిత్రించెను. నిగమశర్మ చేయని పాపము
 లేదు. యమదూతలు "లంబాధరోష్ఠ రాజాజలా వింముగఁ గ్రోలె మధ్యము
 పేరి కొంచునెల్ల" (2-105) అని అతఁడొనరించిన కొన్ని పాపములు పేర్కొని

మిగిలిన వానిని చెప్పలేక 'యితర పాశకములు చేసెనెన్నియేని' అని యా పాపముల పట్టిక నితర శబ్దముతో పూర్తి చేసి యుండెను. అతఁడు తార్తీక పురుషార్థముఁకుఁజిక్కి తన సంకమును గాని, తల్లిదండ్రులనుగాని, యిల్లారినిగాని, చదువు సంధ్యలనుగాని లెక్కచేయక యెన్నో దుష్కృత్యముల నొనరించెను. అక్కిమాటలు వినినట్లే విని యాతఁడామె గొమ్ములు గూడ తీసికొని యిల్లు వెదికెను. ఈ విధముగ నాతఁడు మొదటి నుండియు హృదయ హింసఁకుగా కనిపించును. అంతవఱకును మఱుగునపడియున్న యాతని మూలవర్తము తఁదారి కాంతయు దిద్దలును అగ్ని లోఁబడి మరణించిరప్పుడు అగ్నిపర్వతము విలె ప్రేరి కరుణ రసమును ప్రసరింపఁజేసెను. అతఁడెంత దుష్టుఁడైనను పూర్వవాసనా బంధుచే పరమ పదమున విష్టు పార్శ్వచరత్వము పొందఁజాలెను. ఇంక నాతని యక్క తమ్ముని మందలించిన విధమహర్షము. ఆమె తర్తతో దిద్దంతో వచ్చి రూపు చెడియున్న యిల్లంతయు చక్కగ సవరించి తమ్ముని లాభించి ఎన్నో విధముల హితోపదేశము కావించెను. "తమ్ముడా! నీవు యజ్ఞము చేయుచుండఁగ నేను పూజ్యురాలనై వేడి నంకరింతు" నని పలువురితో చెప్పుచుండునని యామె తెల్పునప్పుడు పాతకుం హృదయము కరఁగి తీరును. ఆమె వేళ్లం కపట నాటకము వర్తించి చెప్పెను. హరి కౌస్తుభమైన తెచ్చియిచ్చెదనను వాగ్దానము చేసెను. "విప్రకన్యామణుండ్ సహస్ర మైన వరియించి రమించరాదె" అని ఆమె అనఁగూడని మాటగూడని చూచెను. ఈ విధముగా నామె నయము ప్రియము వ్యక్తమగునట్లుగ తమ్ముని తోడించి ఉపలభించెను. అతఁడు మాటివట్లు నడించి పూర్వపు మార్గమునే అనుసరించెను. రామకృష్ణుఁడు తెచ్చలేమకాని యచి యామె హృదయ నిర్భేదము కావించియుండును. ఈ విధముగ రామకృష్ణుడు పాత్రలను చిత్రించిన విధము అసంఖ్య సాధారణమును, అమృతమునై యున్నది

రామకృష్ణుని వికట కపితాప్రభ అతని పాండిత్యమును తిప్పిపుచ్చినది. సంస్కృతమును దిండిగుగను తెలుగును సంస్కృతముగను తేముగం చతురమరి యాతఁడు శైవ్యవైష్ణవ పురాణాపకీ నానార్థము లాతనికి తిరతరామంకములు. పెద్దన, భట్టమూర్తి, పూర్ణిద మున్నగు విద్యత్కవులను గూడ నవరఁగొద్దెనన నాతఁ డెంతటి పండితుఁడై యుండవలయును? కేవల పండితుఁడే

కాదు; అతడు మోక్షాన్త విజ్ఞాన సంపన్నుడు కూడను. కుండలినీ శక్తి
షట్పత్రిభేదని మొనరించి నహనార చక్రమును జేరుట యాతఁ డెరుంగును.
అతడు మొదట శైవుఁడు. వైష్ణవ మతమునవలంబించిన పిమ్మట కూడ నాతని
నావాసన పెదలరేదు. అతని కావ్యమందలి అగస్త్యుఁడు పరమ శైవోత్తంసుఁడు.
వైష్ణవశేషుఁడైన పుండరీకుఁడు భస్మోద్ధూళన పాండురాంగుఁడు. చివరికి
తపస్సుచేయు రావణుఁ గూడ నాతఁడింత విభూతి నలపి యుండెను. పౌండరీక
క్షేత్రపాలకుఁడు కాలభైరిపుఁడు. నిజమున కాలఁడు శైవవైష్ణవ భేదమునంతగా
పాడింపనిట్లు కనిపింపదు. శివుఁడు మూర్తిత్రయైక నియంతయును దనుజు
రపు ప్రసాదమునిత ప్రతిభానిధి; వైష్ణవోత్తముఁడు. పాండురంగక్షేత్ర మాహాత్మ్యము
చెప్పిన వాఁడతఁడే. రామకృష్ణుఁడు కావ్యారంభమున వినాయకుని విడిచినను
శివవార్తలును స్తుతించుట మానలేదు. వేసవిని వర్జించు సందర్భమున నతఁడు
“వ్యావహారిక సత్కర్మము ప్రకటించు ప్రపంచంబు చేత వంచితులగు నెఱుక
లేని కఱుకుల కరణి హరిశంబులు మరీచికా వీచికాపాన వివశంబులై దిశం
బుత్రితమింజె” నన్నాడనియు, నది అద్వైతులే కాని విశిష్టాద్వైతులాడ వంసిన
మాటలు కావనియు శ్రీమాన్ అనంతకృష్ణకర్మగారు తెల్పియున్నారు. అతఁడు
కవిస్తుతిలో వార్షిక వ్యాసులను ప్రత్యేకముగ పేర్కొని తెలుఁగు కవులనంద
ఱిని “నన్నయభట్టాచీ కవుఁ” నను సమాసమున నిఱికించివై చెను. ప్రత్యేకముగ
వారిని స్తుతించుట అవసరమని యాతనికి తోచియుండదు.

రామకృష్ణుఁడు తన కావ్యమున సమకాలిక పరిస్థితుల నందందు
సూచించియుండెను. నిగమకర్మ కథ యందలి గారి గంగల జాతర యిందు
కొక సిద్ధర్థము. వ్యసన పరాయణులైనచో త్రవ్వతైన అగ్రవర్ణములవారు
కూడ నెట్టి దుష్కర్మము లావరింతురో అతఁడా కథలో వివరించినాఁడు.
“ద్రష్టస్య కాహగతిః” అను అనుభవజ్ఞుఁ డొకఁడు నిగమకర్మ పరమ
సిద్ధర్థము. ఏమి నామాన్య బ్రాహ్మణ గృహస్థ జీవితమును “తలఁగఁడు
గంగ మర్తము. ధౌతపటావరణంబు” (౪-౪) పద్యమున చక్కగా వర్ణించి
నాఁడు. నిగమకర్మ పరమ వెచ్చనినకుఁ దల మేనఁగల సొమ్ము బచ్చింటఁ
గుడువ పెట్టెని. మొదల వర్ణితి నోర్చి మృత్యురూపములైన సాహులదే టుణ
గ్రాహ యయ్యెను. స్త్రీలు పసుపు లకుండ నప్పుడు స్నానము చేసెడి
వారు కాదు స్నానమునకు పసుపాడుట యనియే పేరు. పసుపాకోగ్య

దాయకమే కాక రోమహరము. పుండరీకుడు తండ్రి యుపాసనలోగ్ని వెలిగించి
అతనికి విష్ణు సహస్రనామ పారాయణమునఁ బోద్యమించెను. అప్పుడి
వైష్ణవ బ్రాహ్మణులు సంధ్యా వందనమైన విమ్మట విష్ణు సహస్రనామ పారాయ
ణము తప్పక చేయుచుండెడివారు. రామకృష్ణుడు టుతువులను పెట్టి చు సంద
ర్శమున నప్పుడి యాచారములు పెక్కు సూచించెను. నిగమశర్మ కథలో -

"అతఁడు కళింగోద్యవుఁడగు

కతముననో, వ్రేంఁ జాపకసుగందక, యా

గ్యతమ స్వీకారమునకు

నితరుండై యుండె మునికులేశ్వర విందే"

9-17

అని యొక్క పద్యము వ్రాసెను దీని వలన అప్పుడి రాజకీయ పరిస్థితులవలన
విజయవాడగర సామ్రాజ్య వాసులకు కళింగోద్యవుఁ యెడ నెంతటి 'గౌరవ'
ముండెడిదో తెలియుచున్నది. రామకృష్ణుడు బహుశా స్థానములందు మోఁ
గిన వాడగుటచే నందరి యాచారమున్నియు నెఱుఁగును. కుమారస్వామి
తైలాసమున కరిగినప్పుడు వాహనము దిగి తత్పుర రసవిరవన విహారాసక్త
మైన సైక్ళము 'నోనో! నిల' మని నిర్బేను. అతఁడు తండ్రియే కదాయని
శివుని కడకు వెంటనే పరుగెత్తక కంచుకందే తన రాక నెఱింగించి, యతని
యచువతి వడసెను. తరువాత నీడియం బెడలించి, నీరు పుక్కిలించి యుమిసి,
బంగారు వ్రాత హొంబట్టువలె వాటు సడలించి కదిస్తరిని జుట్టి, సేవకునిచేత
నున్న కానుక తానే గ్రహించి, అంగుళ సంజ్ఞచే సంయముల ముందు లోనికి
పాపి, తరువాత తానరిగి తండ్రికి మ్రొక్కెను. విమ్మట నతఁడు తండ్రికి
దివ్య ముక్తామణిని కానుకగా నిచ్చెను. ఆ ముత్యము చరిత్ర చాల విస్తృత
మైనది (1-202). దానిని శివుఁడు శివమునకు చెవిపైని ధరించెను. రాజాదుల
దర్శనమునకు వట్టి చేతులతో పోరాదను సంప్రదాయమున్నది కదా! అది
యిప్పుడికిని ఇంకొక విధముగా సాగుచునేయున్నది.

పాండురంగమహాత్మ్యమునందు నిగమశర్మాదుల కథలన్నియు శ్లేత
మాహాత్మ్యమును తెలుపునట్టివే. శ్లేత మాహాత్మ్య గ్రంథములు ఆయా శ్లేత
ముల యొక్కయు, తీర్థముల యొక్కయు మహిమను, స్వరూప స్వభావములను
వర్ణించున వగుటచే కొంత నీరసములుగా నుండుట కవకాశమున్నది. కాని
ప్రతిభావంతులైన మహా కవులు వట్టి శ్లేత మాహాత్మ్యములను కూడ రసవన్మహా
కావ్యములుగ తీర్చిదిద్దఁ గందు. అందుకు వారి రావనా మహిమయు,
రదరాజకుక్కారమును కారణములు తెలుగున మొదట శ్లేతమాత్మ్యమును

వ్రాసిన వాడు యెట్లా పెగ్గడ. శ్రీరాధుడు ఘోరంగా బాధపడ్డవాడని వాడు. వీరు ప్రబంధోచితం లైన సరస వర్ణనముగాచేసి బట్టి బువ్వను సంతాపము లలో గూడి కావ్యలా సౌరభము సువాణింపజేసినాడు. వారి కింకరుడు చదువు చుండ నేడో మహాత్మర విష గుము చదువుచున్నట్లే యుండునని గాన వట్టి మహిమలను చదువుచున్నట్లుండదు. రామకృష్ణుని రచనయందు శ్రీరాధుని ప్రలాపము చాల గోచరించును. అరిచి యుండే కాదు. తిరువాతి ప్రబంధ తివులు పలువురారని పదభ రారము లగు సుందరి యల్లె పదిములను పదబంధములను ఎరువు తెడుకొన్నట్టివారి. 'నూరవరీదేవ సోదను వారిండ్లవై, మలుపచ్చి గంధపు పరిపుతోడి'; 'దరణీభరముఁ దాల్చి విన చేయఁబయలు, తులపరిమూలుల దొక పఱి' (1-8), 'గోర్వెచ్చ చమురందీకొసిరి యస్తక ములు జలకమారి నిశామిళిత వారి', 'దినవెచ్చముగకనై తన మేఁగిల సొమ్మ కొడుక జచ్చింట కుదన వైచు' (8-10) మున్నగు పద్యములలో శ్రీరాధుడు తొంగి చూచుచున్నాడు. సిగ్గు వాసిన కవి, హాసలని ముమ్మరి ములు, వాలాడు చూపులు, కొంగు బంగారము, నీలుపేద నిడుము మున్నగునవి అంధ నాజ్ఞ మునునకు శ్రీరాధుడు ప్రసాదించిన పదబంధా లంకారములే. శ్రీరాధుని వలనే పెద్దనకు, తిమ్మనకు, వట్టుమూర్తిని, రామరవారిని తలపించు పద్యములు పాండురంగ మహాత్యములో పెక్కు గానపచ్చులు కుమారస్వామి కాసుకగా నిచ్చిన ముత్యము తివుడు తిడమందుకు చెవి కుడుసు, పార్వతి 'కాళిగర్లముగఁగేలను' వహంప నడిచుచు దెంచిములనేటి యభిషేచించితో 'ఆ రూపమును దరించెనని రామకృష్ణుడు' ర్థించెను. ఇది పారిజాతాపహరణము నందలి 'అళిసెలొక! నీవు నీపతి' అను పద్యమును స్ఫూర్తిగా దెచ్చుచున్నది. రామరవారివలె రామకృష్ణుడు పెక్కు సంస్కృత వాక్యములను తెలుగు పద్యములలో దొప్పించుచుండును. ఒక పద్యము కొంతమించుమించుగ సంస్కృత మునున్నట్టిది గలదు (4-108). "ప్రహ్లాదవారవ పరాశర పుండరీక" అను రక్తుల వర్ణనకు దెచ్చి శ్లోకమునతఁడు "సుకర్మంది, హిమిల్ల తైత్తసురు" (4-141-2), పద్యమునందగునరింతె. 'మాద్రీతి మీరు నెచ్చి వెలమాపు పయన్ మురులెర జోడుచే, త మును ముచే (1-8)' అను పద్యమునందు చలె పతి పశేషము లరువాతను పరత్తి ప్రన్నయములు చేర్చుచు రామకృష్ణుడు శ్రీరాధుని గూడి గేర్చుకొన్నట్లే. "ఎవ్వ మెట్టో" అనునది లింగమను కట్టి కడగ" నని యుత్త మార్పదములచి పద్యమున చూచయే నాదోల రామకృష్ణుడు "కదసి మెట్టో" మునునది లింగము గట్టి జంగమన నెంగనెలఁ గొన్నదిని గాన" అను పద్యమున ప్రసిద్ధి యుండెను. రామర పదమ

యందును, పద ప్రయోగమునందును సమాసముల కూర్పునందును రాయలవారి కిని ఇరికిని రాని సామ్యములు గన్పించును. ఇరురులనుండి తెచ్చికొన్న యిట్టి పదములు కాని రామకృష్ణుడు రాని స్వయముగ వాడిన సుందర పద వింధములును కొన్ని కలవు. పిల్లి కింఘి ప్రాసగు పితృవది నెఱపాటు గలవని. పిని మీసమువది యొది అదెము తనకుఁ బోదు నాకుఁబోదని కాలివడఁ బరింపుడు. కంపలఁదర్థ కాళి. పడు పడుగకు తెప్పక, చుక్క తెగిపడిన చందము మున్నగునవి యందుకు తార్కాణములు. "పదము దిపదిన కిస్తూరి, ప్రాణయఁడు. పయఁబారిని కూడు, నీర్లట్టు మడుగు, గళిన మణియగు సొమ్మ, నైకానఁబడియె, దుర్విదగ్గుడు గౌరవదూతఁడగుచు (8-12)" అను పద్యము నందలి పదములన్నియు రామకృష్ణుని స్వయం స్పష్టరే.

రామకృష్ణుని వ్యక్తిత్వమంతయు నతని భావస్వారథిత్రమనందును కల్పనా కౌశలమునందును గానవచ్చును. అతఁడు పెక్కు చోట్ల ఈ భావము నాదె యై యుదఁపఁపెనని యనకొని వ్రాసినట్లు వ్రాయును. "మూడరాహిరాలు నెడఁకె ధలాళిఁగిరిని జల్లించు పుండ్రేకుఁగను" మన్నగు పద్యములలోని కల్పనలు స్వరథిత్రమలై లలిసహజములగు నుండును "ఇట్టివి సృష్టిచటలో నొక్క రాయలు తప్ప రామకృష్ణునితో పోటికి నిల్చువారెవ్వరనలే" అని శ్రీనారాయణాచార్యుఁడవారు చెప్పిన మాటలో నెఱతో పద్యమున్నది వెండి కొండ అతని దృష్టికొక గోరాలము; చంద్రశేఖరుఁడు దాని మాపురము. దాని వెంతఁబాలు అచ్చత చఁబాల్లి మరఁదరాఁడైన గంగ యాగోవునకు గంగ దోలు. రామకృష్ణుఁడై సఁస్కృత మహాకవుల ప్రభావము పెక్కు చోట్ల కాని పించును. 'పట్టిన పద్మాత పత్రలు కిడిరి పత్రాగమై రాయలచ యాశ్రయించె' (1-186) అను పద్యము సఁస్కృత నాటకములలో నెఱకాంతములందు కాల సూచనకై రచింపఁబడు శ్లోకములను తలపించుచున్నది. 'చదువు పుట్టి నిండు శమ సంపద యిక్కలు పుట్టి లక్ష్మీకిన్ మొదలిరివాణమరి' (1-109) అను పద్యము సంస్కృత కవి యెవరో వ్రాసినట్లున్నది. "పాపట తెలుపున... ప్రథమోద లింగుపటలము నిగిదెన్" (4-87) "ప్రక్కరి మధురఁబులకు వేషరచనలే" (5-150) "నిమ్మరిముఖమై నీదినెవ్వాఁడోపు..." (5-429) మున్నగునవి కాళిదాసున కను కలఁగములు.

రామకృష్ణుడు సందర్శించు గుణముగ రచనను మార్చుచుండును. ఒక్కొక్క చోట అందములైన తెలుగు పలుకులను కుప్పవోయను. 'గంగ కాటక కొండ గప్పు నొప్పిరము దల్కొత్త నాపుంపాంనోలాల్చి' (2-109) మున్నగు పద్యము లిందుకు నిదర్శనములు. నిగమకర్మ విష్ణుపార్థక చర కవి

మును పొందినప్పుడు రామకృష్ణుడు వ్రాసిన ఉత్తరవణి భుగ్గురత్నం వృంతాని
లాచార మర్థాంబువయ్యె మేను'. (8-10) అను పద్యమును, 'కతిన కంఠీర
వాక్షత నఖిక్షత జరత్ కరిశిశుక్తి శార్కరింతరము' (8-98) అను పద్య
మును అతని సంస్కృత భూయస్థమైన రచనకు నిదర్శనములు. అతని పదముల
కూర్చే ఒక వైలక్షణ్యముతో కూడియుండును. 'దామోదరుడు యశోదా స్తవ్య
మానెడునని మ్రొక్కు విరిగుత్తరి భ్రమింప' (5-299) అన్న పద్యమున
మమమద విహారలైన కన్యకా ప్రలాపములు చక్కగ పర్చింపఁబడినవి. 'అరిమి
గుడి మ్రొగు వానికి తలపు లప్పదములు కాకుండునె' (5-229). 'వీడఁబరిసి
ఁబడి కాదగు, విధంబున' (5-289) 'ఈరు దివియ పేరరాకున్నె.. ఁది
మీదఁదోవుచున్నాడు' (4-126, 127) 'మణుగు సగము మైయు సగమే'
(5-220) అనునవి రామకృష్ణుడు విరివిగా వాడిన లోకోక్తులలో గొన్ని
మాత్రమే. "కాళరాత్రీకుడగు నీకుఁగడిది తమము పుండరీకాక్షుడగు నీకు
టూరితమము సత్కృపాంబోధియగు నీకు సత్త్వభృతియు ననుగుణంబులు
మూర్తిత్రయై కనియ (2-197) అను పద్య మతని సాహిత్రప్రాయ పదప్రయోగము
నకు మచ్చము.

రామకృష్ణుఁ డచ్చటచ్చట వాడు శబ్దార్థాంశారములు సుందరములై
యతని లోకపరిశీలనమును, పాండితీ ప్రకర్షను బాటుచుండును. "పలుకుం
దొయ్యలి మోవి కాంతితెనయో బాగాలు, నయ్యింతి వెక్కుం బోలుం దెం
నాకులు" (1-29) "మను మీరగుటఁ బట్ట మునులు వైచిన బత్తివంఁ దోరెఁ
జిక్కమోడలఁ దలరె" (2-14) "మధుర మదిరా రసామోఘ మైతి నంధు
పొలఁతి నెమ్మోము వంపాను భోగివరె" (4-248) మున్నగునవి యతని
యుపమాన ప్రయోగ సౌందర్యమునకు నిదర్శనములు. మూడవ దానియందలి
భోగి శబ్ద ప్రయోగ మద్భుతము. ఇదట నుపమేయము భుజంగభర్త. భోగి
భుజంగశబ్దములు రెండును కొంచె మించుమించుగా రెండర్థములందును సమాన
ములే. సంగమశర్మ యక్క చేడికాసీత పీఠికాసీత యగుచుఁ బద్మకర్ణికఁ
గొలుపుకృష్ణ పద్మవలె నుండెడఁట. ఇచ్చటి యుపమ యామె తీవ్రపరిపూరిత
మును ప్రకటింపచున్నది. రామకృష్ణుఁ డర్థాంతర న్యాసములెన్నో వాడు
చుండును. అవి యతని లోకావభాసమునకు నిదర్శనములు "సంపదలపై
పటియున్ జనియఁడు సంపదల్" (2-7) "రాగ్య మొకవెవేని ప్రాపించుఁ
దనుదాన పుష్కలక్ష్మి నివీయుఁ దోరెఁ బురుషు" (4-253) అన్నవి వానిలో
రెండు మాత్రము. ఇది రెండఁది యుపమాంశార సంకల్పమై యత్యంత
రమణీయముగా నున్నది.

అంతరాయాంతరకారము లంపిరికొనిన
 నడచు నిజ దైర్య సూక్ష్మోదయము చేర
 దాన వారిన గుఱిచేసి తనకుఁ బోదు
 నాకుఁ బోదని నమ్మి సుశ్లోకుఁడతఁడు 2-29
 కలి హిమవేళ శోభనపుఁ గుమ్మరిరుల్ సకలముదర్శి డూ
 వలయవనముఁ గప్పికొని వర్తిలి జార్యపుడిద పర్యఁగా 2-65
 భార్య పోలిండ్లు రిక్తకంఠములు, రోయి
 వెండి చనదోయి నిండు కుండలు,
 తరుణి పాంబు చవిలి చందురుఁడు, వేళ్య
 నుదురు వానికిఁ బ్రతిపదించుండునయ్యె 8-11

అనునవి అతని రూపకములకు దృష్టాంతములా.

పూవుఁ దేనియఁ దడిసిన మావిచిగురు
 మీదనంది చలించు తుమ్మెద తలిర్పు
 సమయమగుటయ్య నసినెయ్యి సమరిమరుఁడు
 త్రుప్పువోఁదోము నీలంపుఁ దునుకయనఁగ 1-182

మావి చిగురు పూతెనెదే తడిసినది. తుమ్మెద యా తేనెను గ్రహించుటకుఁ గాని
 దానిని విడిచి వెళ్ళుటకుఁ గాని సమర్థము కాక యచ్చటనే యుండెను. ఆ చిగురు
 మన్నుతునికి బాణము. అతఁడు విరహంబై దాడి వెడలుటకు సమయమగుటచే
 తన ఆయుధమునకు చమురు రాసి దానికి పదునుపెట్టుటకు తోము నల్లరాతి
 ముక్కయేమో యన్నట్లా తుమ్మెద యుండెనని యుత్తేక్ష. ఇందలి కల్పన
 యపూర్వమై యొప్పురుచున్నది. ఇట్టివే రామకృష్ణుఁడెన్నో యుత్తేక్షలను
 వాడియుండెను. అతఁడు శ్లేషను వాదిన సన్నివేశము లనేకము లున్నవి. ఆ
 శ్లేషలు సుకుమారములై పతితల కెట్టి శ్లేషమును కలిగింపక పరమ రమణీయ
 ములై యుండును. అవి తఱచుగా నుపమంతోఁ గూడి యానందము కలిగించు
 చుండును. సిగమళర్మ అక్క తండ్రి నబ్ధితోదను తమ్ముని చంద్రునితోదను
 పోల్చెను. శ్రీలాలిత్యము, నిత్యశుద్ధి, గుఱోత్సేహము, ఉద్వేగస్ఫూర్తి అనునవి
 ఆ యిరువురికిని అన్యాయించును.

సర్వ తీర్థ ప్రవేశ ప్రశస్త మతికిఁ
 గాంచిఁ దవులుట దన కర్హమంచు నొక్క
 తవులు పడి యుండె వరుణ దంఠావళంబు
 పడఁతి యురిఁ జేసి మెడిఁ జట్టు పసిడిఁ రచన 6-810

ఇందు కాంచి యనఁగా కంచిక్షేత్రమని యొక యర్థము. రశనయని యింకొక
 యర్థము.

హరిత క్రియు గురుత క్రియు

నురు ర క్రియుఁ బుఁము గాఁగా యోగింద్ర శిఖా

తరణము ముక్తామయలా

స్ఫుగణము భువన ప్రళస్తముగ జిగిషితున్

2-18

ఇవట పుండరీకుఁడు - యోగింద్ర శ్రేష్ఠుఁడు. యోగింద్రుఁడు శిరము నెందరి
అతరణము - అను రెండర్థములు నున్నవి. తదనుగుణముగా ముక్తామయశ్వమును
పదము ముత్యములతో నిండియుండుట, విరువఁబడిన రోగము కలవాని
తనము అను రెండర్థముల నొసంగుచున్నది.

ఒకఁడు నిరూఢ కృష్ణరుచి, యొక్కఁడు నిర్మల మానస ప్రియుఁ

దొక్కఁడు ప్రయత్నయోగ్య పలుఁ, దొక్కఁ డనాద్యత బంధకంఠకుం

దొక్కఁడు రసానుకూలమతియుక్తుఁడనై విలసిల్లి రింతి పు

త్రకు, లిలనెట్టి వారంకుఁ దప్పునె తొల్లిది జన్మ వాసనల్ 4-214

ఒది సుకీం యైదుగురు పుత్రుల వర్తనము. పూర్వ జన్మమున వారు పరుసగా
కాకి, హంస, చిలుక, సర్పము, మధుకరమనై యుండిరి. ఆ పూర్వ వాసన
యిందలి వినేషణములలో ధ్వనించుచున్నది. ధ్వని కావ్యమున కాత్మ కదా!
"ఐమాళ ధ్వని పరీతఁబగు సర్కవిత్వంబు వోల" యని రామకృష్ణుఁడే
యొక్కవో (3-76) సర్కవిత్వ లక్షణము దెప్పియున్నాఁడు. ఇట్టి ధ్వని
మంతములైన వాక్యము లాతని కవిత్వమునందు పలు పట్టుల కానవచ్చును.
"కలుగుకుండిన నేమి కడిమి పువ్వం కావి ననిచిన మరుప మెంతటికి నోపడు"
(4-42) అను శరద్వర్తన మండలి పద్య మత్యంత హృద్యము.

రామకృష్ణుని కిర్థాలంకారము లందువలెనే శబ్దాలంకారము లందును
కీచి దాసక్తి కలదు. అతఁడను ప్రాసములను, యమకములను, అంత్కాను
ప్రాసములను అడందు వాడుచుండును. వచనములలో నవి మఱింత యధికముగా
గోచరించును. చిన యారిని దనయారిని (3-128) కల్లారి నెల్లారితాకార
నొల్లవై తి; దాలఁజువవై సంతోష పువవైతి (3-88) అనునవి యమము
నకు నిదర్శనములు. "నీలంబు, భక్తానుకూలంబు, హరిదంత చేలంబు, నవనీత
లోంబు" (4-187) అను పద్యము నందంతాను ప్రాసము కలదు. ఇంక
సమ ప్రాసములు కుప్ప తెప్పలుగాఁ గలవు ఈ యలంకారము లన్నియు
నప్రయత్న సిద్ధములగుటచే రామకృష్ణుని చాగుబద్ధి లెచ్చుటకు అటంకము
కాలేదు.

పాండురంగ మహాశక్తిము నేతనిమిది పెద్ద పదనము లున్నవి. అవి
ప్రాయికముగా వర్తనాత్మకములును, శ్లేష శబ్దాలంకార చూపుషములుననై.

కొన్ని చోట్ల సంస్కృత సమాసములతోడను, కొన్ని చోట్ల తెలుగు పదముల
 లాభితములతోడను గూడియున్నవి. ప్రథమాశ్వాసముందలి (147)
 వచనము కుమారస్వామి నిగమ్ముడు పూజించిన విధము తెలుపుచు శ్రీనాథుని
 వచనములైరిని పుడికి పుచ్చుకొనచున్నది. తృతీయాశ్వాసమున నొక వచ
 నము నిగమకర్మ అక్క పుట్టింటికి వచ్చి దానిని సరిదిద్దిన విధమును వర్ణించు
 చున్నది (24). అందే పాఠకందలి వర్ణనము శిష్టావళులతో, గూడి బాటుచి వచ
 నమును తరిపించుచున్నది. రాధాదేవి వర్ణన మతి దీర్ఘమయ్యు నామె సర్వాంగ
 సౌందర్యమును ప్రకటించుచు నచ్యుతముగా నున్నది (3-179). ప్రబంధ యుగ
 మున శ్రీ వర్ణనమును వచనమున కావించుట యరుదు. చతుర్థాశ్వాసమున వేరివి
 వర్ణనమున్నది. ఇందు రామకృష్ణుడు మల్లయల పెల్లు కన్నడ కవిలావితా
 నంబును బోలె వట్టుడవృత్తవిలాస భాసురబై యుడెనని తెల్పెను. కన్నడ
 మున పలువురు కవులు వట్టుడీ వృత్తము నభిమానించిరి. రామకృష్ణుడా వట్టు
 డులను గూడ చదివి యుడును. వట్టుడ మనఁగా తుమ్మెద యను అర్థము
 కూడ నున్నది. అందేకల బాలకృష్ణుని వర్ణనము (4-118) సంస్కృత సమాస
 భూయిష్ఠమై అత్యంత ప్రౌఢముగా నున్నది. శుక వర్ణనము (4-233) వ్యత్యస
 ప్రాస భూయిష్ఠమై దాని యుద్ధీనమును కన్నులకు కట్టచున్నది. "సజ్జన వితర
 ణ బుంగలి మహిత భజన నిహితంబులు సనురక్త వదూహృదయంబుల పగిది
 నది స్నేహపిచ్చిలంబులు" (4-179) అనునది రామకృష్ణుని వచన రచనకు
 చిన్న యుదాహరణము.

రామకృష్ణుడు చందోవైవిధ్యము నంతగా ప్రదిర్శించి యుండలేదు.
 కాని చతుర్థాశ్వాసమున పుండరీకుడు కృష్ణుని నుతించు సందర్భమున మాలిని,
 తులంగ ప్రయాతము, స్రగ్విడి, లయగ్రాహి, తరల మున్నగు వృత్తములను
 వాడియుండెను. ఇచ్చటనే యొక దండకము కూడ నున్నది (4-77). ఇది
 నగజర్వయముతో నారంభించు భాగములతో కూడియున్నది. పృథ్వీ, స్రగ్వరాది
 వృత్తములు శ్వాచిత్యముగా కనిపించును. పెక్కు చోట్ల నొకే వృత్తమునో,
 పద్యమునో రామకృష్ణుడు పుంభాషపుంభముగా వ్రాయుచుండును. సీసము
 లందఱనికి ప్రీతి హెచ్చు. శ్రీనాథునివలె నతఁడు సీస గమనమున నెంతో
 వైవిధ్యము ప్రకటించెను. విశ్వరూప కవి సమాట్ట రామకృష్ణుడు సురారామీశ్వర
 మని తెల్పుట యీ సీసములను జూచియే. చిత్ర కవిత్వము జోలి కఠఁడు పోయి
 యుండలేదు.

రామకృష్ణుని పద ప్రయోగము విచిత్రముగా నుండును. అతఁడందఱును సామాన్యముగా వాడు పదములను వాడెడు. అందును ఆతఁడు స్వీయ ముద్ర వ్యక్తికరించెను. కద్రూజాగడుడు (శివుడు), బ్రహ్మ గర్భుడు, గాంగేయుడు, కాసురరుడు (కుమారస్వామి), కొమ్ములేట (ఎద్దు), వాకగాల్పుడు (శివుడు), ఉర్పిరిము (దాశకము), ఉగ్ర శత్రువు (మన్నుడు), అదికపి (అదిదేవుడు), వీణాముసి (నారదుడు), బ్రాదీగట్టు (విప్రుడు), వార్మణి, నీదీతెంపు (కౌస్తుభము), ముల్లకాసిక్యము (జాలె సంచి), వలాయతనము (స్వర్గము), గోదికట్టు (బ్రహ్మచారి), రాతికొడుకు, పరుణ దంరావళము (కప్ప), ముయ్యాడు (పరిపూర్ణత), అనునవి వానిలో కొన్ని. శ్రీనాథుని వలె నతఁడు పాణిందమ శబ్దమును ప్రీతితో వాడుచుండును. పసిగాపు వయసాతె (గోపతరుణి) గొనబుం బ్రాయపు, దేజా కూని (యువకుడు) తొలుకారు కలకపులుగు మాపురావుత్తు = (బ్రహ్మ) చతు శ్రోత కన్యలు (నాగకన్యలు) మందప్రోయాండ్ర రూరిమి మ్రానిపండు (కృష్ణుడు) అనునవి ఆతని వింత ప్రయోగములు. వ్యాకరణమును బట్టి స్వతంత్రము లసిపించు, కొల్నిలో; కుచరణ; అచ్చరాగ; కొన్నినిసి; నుయిదా; దే వానికిన్; సురామ తల్లులు; దతుర్ముఖ వందిర దూర్తకిర్తి; దినవెచ్చము; వ్రాయస ప్రవృత్తి; కందాకయపు; కూదాడుజుమి; కంచంత; వసుమతి నుండే తెంచెన్; కావుకావనుట; వెండిన్ [(వెండియున్) బచ్చింట వండి ప్రయోగము లతని కావ్యమునఁ గంపు, వీనిలోఁగొన్ని పూర్వ కవి ప్రయుక్తములై ప్రౌఢ వ్యాకర్త యంగీకరించినవే.

ఈ విధముగా రామకృష్ణుడు పాండురంగ మహాత్మ్యమున తన కవితా కౌశలము నంతను లెస్సగా ప్రకటించి యిహ పరములు రెండును సాధింప జాలెను. ఆతని భావనాశక్తి అపూర్వము; పద ప్రయోగ నైపుణ్య మప్రతి మానము; దారాశుద్ధి అమోఘము; పాండిత్య మఖండము, రచనలో నతనికున్నంత ఆత్మ విశ్వాసము పూర్వ కవులందఱె యెందఱిలోనో కనిపింపదు. అందుచేతనే అతడు వేదాద్రిచే,

ఉవయంబస్త నగంబుసేతువు హమహ్మహంబునుం జుట్టిరా
విదితలై న మహిన్ మహాండ్ర కవితా విద్యా బలప్రాధిని
తెదురేరీ, సరసార్థ బోధ మటనా హేలా పరిష్కార కా
రద, సీదూపము రామకృష్ణ కవి చంద్రా! సాండ్ర కిర్తికర్తరా.

అని యనిపించి చచ్చి ప్రినందెను.

యువభారతి భారతమిత్ర పథకం

పుతి సంవత్సరం రూ.10/- చందా చెల్లించి సాహిత్యమిత్రులుగా పరిగణించబడేకంటే, ఒకేసారి "నూటపదహార్లు" అందించి శాశ్వతసభ్యులుగా చేరి యువజ్ఞీవితం యువభారతినుండి సదుపాయాల నందుకోగలరనే ఉద్దేశంతో రూపొందించబడినదే "భారతమిత్ర" సభ్యత్వ పథకం.

భారతభూషణ పథకం

వదాన్యులయిన సాహిత్యబంధువులు తమ సహాయసహకారాలను పెద్ద మొత్తంలో అందించి యువభారతి కార్యక్రమాలకు "డిపిరిసి, ఊత్సాహాన్ని అందించి ప్రోత్సహించేందుకు యువభారతి "భారతభూషణ" పథకాన్ని ప్రారంభించింది. భారతభూషణులుగా చేరి యువజ్ఞీవితం యువభారతి అన్ని ప్రచురణలను ఉచితంగా పొందుండి.

యువభారతి భారతమిత్రులుగా తేక భారతభూషణులుగా చేరండి!

మీ శ్రేష్ఠ వాస్తాన్ని అందించండి.

యువభారతి
సాహిత్య సాంస్కృతిక సంస్థ
5 కింగ్స్ వే, సికిందరాబాదు-3